Taksa plaćena u gotovom

Broj 20 Din

25

Hrvatska Prosvjeta

GOD XXV

1-2

1938

PRETPLATNICIMA, SURADNICIMA I PRIJATELJIMA „HRVATSKE PROSVJETE“

Ovim brojem stupa »Hrvatska Prosvjeta« u svoje dvadesetipeto godište. Prekupljena kao »Prosvjeta« 1914. od novoosnovanog »Kola Hrvatskih Književnika«, započela je nov život kao »Hrvatska Prosvjeta« pod imenom koje je značilo određeniji, jasniji i potpunije izražen program. Kroz dvadesetičetiri godine list je vjerno i požrtvovno služio ideji koja ga je povela u život i, unatoč teškim vremenima, neprekinuto i ustrajno očuvao kontinuitet svoga izlaženja. Da se značenje te činjenice što jače izrazi, nastojali smo da ovom godištu već od početka damo sadržajno što puniji i što značajniji karakter. Već na čelo prvoga broja postavljamo kao uvodni članak prilog »K u l t u r a i s m i s a o ž i v o t a« koji već samim svojim naslovom zvuči kao program, a u stvari je zaista programno poglavlje kao uvod u novo djelo g. dra S. Z i m m e r m a n n a, pisca koji je u našoj filozofskoj književnosti stekao opće priznanje svojim zamašnim djelima »Temelji filozofije« i »Religija i filozofija«. I prvi članak iz triptiha »U s j e n i g o t i k e« našeg mladog i marljivog suradnika kojega prvi put predstavljamo svojim čitaocima, g. S t a n k a R a c a, ima programatski karakter osvjetljujući na naročit način, detaljnim istraživanjem lokalne povijesti, ono što je naš suradnik g. P. Grgec, prvi urednik »Hrvatske Prosvjete«, tako lijepo izrazio u naslovu svoje nove knjige »Sveta Hrvatska«. Da osvijetlimo značenje vremena kada je osnovan naš list, dobro su nam poslužila dva ogleda književnog karaktera koji, na svoj način, a stoga to shvatljivije i to življe crtaju atmosferu vremena: tri poglavlja iz oveće pripovijesti g. J. V r a n e, »K r v a v i U s k r s«, i odabrane stranice iz ratnog dnevnika g. Š. L u k i n a. Iz prve smo pripovijetke ispustili prvo poglavlje koje nije bitno važno za razumijevanje stvari, a izostavili smo i konačna poglavlja, jer pisac i tako misli čitavu pripovijetku preraditi. Ovo što donosimo zaokružena je cjelina koja ne treba da čeka na sazrijevanje ostale osnove. »K o l o n i j a l c i t r i n a e s t e č e t e« zove se dnevnik vojnika nekadanje dalmatinske pukovnije austro-ugarske zajedničke vojske, br. 22., »Freiherr von Lacy«; iz njega donosimo značajne stranice iz ratovanja g. 1914., a u kojemu od narednih brojeva iznijet ćemo izvatke i kasnijih epizoda. G. N. Ž i c iznosi u svojim »S e o b a m a u I s t r u« vrlo zamašno pitanje našega narodnog života koje se ne tiče samo Istre. P r e g l e d smo nastojali opremiti što aktuelnije, ali radi skučena prostora nismo mogli donijeti više redovnih kulturnih kronika, te ćemo to učiniti postepeno u narednim brojevima. Slijedeći broj donijet će, pored druge studije iz trolista »U sjeni gotike«, veći izbor lirike s prilozima naših najodličnijih suradnika, gđice S. K o š u t i ć e v e, gg. C. Š k a r p e, A. Đ a r m a t i j a, B. S t o-

(Svršetak na 3-ćoj str. omota)

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXV. ZAGREB, OŽUJAK 1938. BROJ 1-2

DR. S T J E P A N Z I M M E R M A N N:

KULTURA I SMISAO ŽIVOTA

Donosimo uvodno poglavlje iz novog djela našega odličnog filozofskog pisca koji je svojim posljednjim velikim radovima svratio opću pažnju na svoje postavljanje životnih problema. Same misli ovog poglavlja govore dovoljno jasno o značenju i djela i čitavog skupa tih pitanja

I.

Zadaća današnje filozofije — kaže napr. i Jaspers — sastoji u tome da smisleno omogućuje život. Ona dobiva važnost postavljanjem pitanja: kako da pojedinac udešava svoj život? »Pitanje o sadašnjoj situaciji čovjeka ukoliko je rezultat njegova zbivanja i izgleda u budućnost, nameće se danas većma no ikad.« Uz mnoge druge, osim Jaspersa, mogli bismo napomenuti Berdjajeva, koji kaže da »čovjeka ništa toliko ne zanima kao njegov udes.« S tim u vezi ističe (Berdjajev), da je »u našoj epohi najakutnija tema o kulturi i civilizaciji«.

Filozofija bi, po Jaspersu, imala da zamijeni religiju u crkvenom obliku. Jer danas je vrlo rijetko da crkvena religija predstavlja životnu energiju; ona dolazi u obzir još samo kao utjeha nevoljnicima i uobičajeni način života. Zato je filozofiji zadaća da opravda svoju »vjeru«, kako joj je put pokazao Bruno, Spinoza, Kant. Tako misli Jaspers, dok s druge strane doznajemo na pr. od Haeckela za sasvim drugu »vjeru«. Čitav sadržaj njegove knjige »Welträtsel« ide za tim da na osnovu prirodnih nauka opravda materijalistički monizam. Materija i duh je, po Haeckelu, jednobitna supstancija: niti u čovjeku opstoji bezmaterijalna ili duhovna (spiritualna) duša, niti opstoji duhovni uzročnik svijeta ili Bog; neopravdan je filozofski dualizam (spiritualizam i teizam). U ovoj alternativi monizma i dualizma, sa raznim njihovim varijacijama, dolazi do izražaja izvjesni nazor o svijetu i našem životu. Ali uza svu raznolikost, svaki takav nazor hoće da znade u čemu sastoji svijet, otkuda je i čemu je. Napose *smisao našeg života* postaje središnji problem filozofiranja.

Život po svojoj smislenosti dobiva značaj *kulture*. Leksikonski je poznato da »kultura« znači njegu, uzgoj, oplemenjivanje, usavršenje nečesa. U najširem značenju može kulturna radnja da obuhvata materijalne stvari (na pr. agrikultura, kultura tijela itd.) Čovjek je postajao kulturan kad je stao smisleno izrađivati životna sredstva; a taj posao oko »materijalne kulture« razvio se do složenih i vrlo zamršenih oblika u gospodarskom i

tehničkom životu. U historijskom razvoju toga života rezultira volja za iznalaženjem *bioloških* dobara, u smislu životnog održanja i poboljšanja. U užem značenju izraz »kultura« označuje volju ukoliko je upravljena k iznalaženju i svijesnom usvajanju *duhovnih* dobara na području znanosti, umjetnosti, moralnosti, religije. Nazovemo li čovjekovu aktivnost u tim sferama duhovnom kulturom ili naprosto »kulturom« (kako se redovno upotrebljava), bit će za materijalnu kulturu sinonim »civilizacija«. Filozofija kulture nastojat će, prema tome, da upozna duhovnu aktivnost, ili da odredi specifičnu njezinu razliku prema aktivnosti »prirodnog« života.

U sferi prirodnog života pripada aktivnost psihofizičkom subjektu koji djeluje svijesno i organski zajedno. Ta se djelatnost (aktivnost) — kako vidimo kod životinja i kod ljudi — odvija u pravcu osjetilnog i pokretnog reagiranja. Mi napr. osjetilno opažamo našu smještenost prema položaju sunca; a po našim osjetilnim nagonima izvodimo razne kretnje. Osim (»iznad«) ovoga prirodnog života imademo sposobnost za kulturni život utoliko, što doživljujemo nešto nepristupačno psihofizičkoj (osjetilnoj) strani naše aktivne konstitucije. Mi napr. možemo tražiti *istinitu spoznaju* o položaju zemlje i sunca; možemo nagonske čine moralno prosuđivati. To je prema prirodnom životu *kulturni* »stepen«. Iskustvena je i historijska činjenica da ljudi oduvijek žive na tom stepenu, jer se ljudski život u vrlo složenim oblicima očitovao kao religija, moral, umjetnost i znanost.

Filozofija kulture ide za tim da upozna osnove kulturnog (duhovnog) života u svima njegovim očitovanjima, te da ih svede na sustavno jedinstvo. S ovim je ciljem skopčan zadatak da kritički ispita dosadašnje nazore. Na čemu se osniva da je čovjek religiozan i moralan; da stvara znanstvena područja; da razgranjuje umjetnički život? Koji je subjekt skupne kulturne aktivnosti, i koja je specifička njezina struktura u raznim smjerovima kulturnog zbivanja? Po čemu se to zbivanje odvaja od prirodnog zbivanja? Ta i druga pitanja sastavljaju filozofsku refleksiju kulturne svijesti. Uzmimo napr. njezin spoznajni isječak, i to na području prirodnih znanosti: kulturni moment dobiva spoznaja time što predstavlja našu aktivnost u nastojanju da od osjetilne zbiljnosti pođemo dalje — k istraživanju njezinih zakona, uopće k shvaćanju objektivnih stvarnosti; a to znači k spoznaji istine o prirodi. Po toj svojoj upravljenosti (intenciji) k istini, spoznajno je zbivanje »smisleno«: ima zadatak, svrhu. Za subjekt takve (razumske) spoznaje kažemo da imade smisla ili razumijevanja za istinu ukoliko je sposoban da se svijesno k njoj upravlja. Ili napr. uzmimo etičku (moralnu) svijest: na osnovu kategoričkog imperativa razlikuje dobre i zle čine, stavljajući volju pred zadatak da ne čini zlo nego dobro, bez obzira da li je na putu oživotvorbe nagonskih ciljeva. Kako je upravo moralna svijest putokaz u svemu praktičnom životu gdje čovjek smisleno radi ukoliko odabire načine za oživotvorbu nagonskog cilja (napr. tjelesnog užitka) ili se nasuprot odlučuje za moralni imperativ —, iskrslo je otuda pitanje: šta znači naš život, ili koja mu je vrijednost, ili čemu živimo, koja je našem životu svrha ili smisao? Ne samo da na život gledamo kao na prirodouzročno zbivanje, nego hoćemo da u njemu pronađemo *smisao:* ono zbog čega treba da živimo. Po materijalističkom nazoru (napr. u maksističkoj koncepciji)

ne može životni smisao da se osniva drugdje osim u materijalnom zbivanju, dok će »idealistički« nazori tražiti taj smisao u duhovnim vrijednostima, napr. u bezreligijskom moralu (po Kantu) ili u religiji (priznanju Boga). Kompleks pitanja i nazora koji se sustavno odnose na smisao života, postaje tako glavnim predmetom filozofiranja o kulturi. To će nam odmah biti još jasnije.

Spomenuto je da nas činjenica *moralne svijesti* navodi na pitanje o smislu života. Uzmimo jednu konkretnu situaciju: netko vrlo dobro zna da bi izvjesnim činima (krađom, preljubom ...) postigao cilj za kojim teži, a to je tjelesno ili osjetilno uživanje; u polučenju ili oživotvorbi toga cilja osjećao bi se posve zadovoljan ili sretan. To znači da taj cilj ima za njega vrijednost, tj. da odgovara njegovoj težnji. Čovjek ima volju ili sposobnost da sebi tu vrijednost postavi kao svrhu, koju je svojim činima (djelovanjem) kadar ostvariti. Ali on ujedno zna da su takvi čini nepošteni, nemoralni — i sad je volja na raskršću: teži za željenim ciljem, a ne smije ga ostvariti. Ovaj »ne smije« lišava ga sreće, u kojoj dotičnik nalazi smisao života: jer »smisao« dobiva život po odnošaju k vrijednostima, tako da životni smisao znači upravo oživotvorbu nekih vrijednosti. Zar život dobiva smisao po moralnoj vrijednosti poštenih čina (koji su istovetni sa neizvršenjem nepoštenih čina)? Evo kako je u jednoj moralnoj situaciji izvor pitanju o životnom smislu.

Možda ima još jedostavnijih situacija koje nas upućuju na to pitanje. I doista su to oni momenti u životu, kad netko u dnu duše oćuti *prolaznost života:* ne kao da je to sentimentalno raspoloženje, nego duboka svijest činjenice. Prestanak tjelesnog života ili smrt nije barem neka vjerska izmišljotina, već je činjenica pred kojom misaon čovjek neće zatvarati oči. A otvorenih očiju mora da se pita: čemu taj kratkotrajni život? Šta nam vrijedi da vidimo? Je li sav taj život besmislen, bezvrijedan? Evo nas i opet na tom pitanju. Svejedno je za sad kako se odgovori, ali pitanje je tu, i činjenice nam ga nameću. Može neki pesimist (ili recimo nihilist) smatrati život besmislenim, a ipak dalje živi i ne će da sebi oduzme život: znači da mu ipak ima smisla živjeti. Ako se odluči (ukoliko je normalan) da život dokrajči, to opet znači da u tome vidi više smisla nego da dalje živi. Slično je s apsolutnim skepticima, koji ne priznaju nikoje istine: tvrde da se ništa ne može tvrditi, sigurni su da ništa nije sigurno.

Još ima i drugih činjenica u kojima izvire pitanje o smislu života. Zar to ne će pitati svi oni koji se *pate i muče* u svakodnevnom životu, lišeni materijalnih dobara (dijelom po socijalnoj nepravdi a dijelom od prirode)? Zar je smisao života jedino u tima dobrima? To je već pitanje *u čemu* je smisao, a za sad smo kod pitanja *da li* ima život neki smisao, i ovog se pitanja ne možemo otresti na očigled tolikih zala u životu.

Uostalom, ne može biti dvojbe da postoji životni smisao, kad znamo da kod svega što *voljno činimo* (hoćemo-ne ćemo) ostvarujemo ili uzbiljujemo nešto za čim težimo, tj. nešto takvo u čemu vidimo vrijednost: a oni čini kojima tu vrijednost oživotvorujemo, dobivaju po tome upravo svoj smisao. Ljudi imadu danas mnogo smisla za utilitaristički smisao života (na pr. u težnji za novcem); za hedonistički smisao (u težnji za osjetil-

nim uživanjem); za gospodarske, tehničke, uopće za biološke (vitalne) vrijednosti; za intelektualne ili racionalne vrijednosti (u naučnim specijalizacijama); još i za umjetničke, a manje za moralne i religijske vrijednosti. Sva je dakle naša aktivnost upravljena na oživotvorbu raznih vrijednosti, i u njoj se očituje »vanjsko« (civilizatorno) i »unutarnje« kulturno nastojanje. Zapravo je, rekosmo, kultura samo »nutarnja«, ukoliko znači uljudbu duše ili naobrazbu duha tj. sticanje duhovnih vrijednosti. Iz vlastitog iskustva svak znade da nalazi životnu smislenost u spoznajnim i umjetničkim, ili bar biološki vrijednim doživljajima; općenita je dakle činjenica da u nečemu nalazimo smisao života. Činjenica je još i to, da bar neki ljudi nalaze životni smisao u težnji za onim što je sveto, božansko, tj. u religijoznim doživljajima. A najvažnija je činjenica da svi ljudi imadu moralnu svijest (savjest), koja od njih traži da se životni smisao ne smije rastaviti od moralno valjanog ili dobrog života. Imperativ savjesti zahtijeva da čovjek bude moralna ličnost, tj. da po moralnim činima bude gospodar svojih čina. Gledamo li dakle na cjelovitost (totalitet) života, iskustveno je utvrđena činjenica da život dobiva moralni smisao.

A sad nam je i jasno da se *kulturna aktivnost odnosi na smisao života*. Kad znamo da taj smisao sačinjava oživotvorba vrijednosti, a kultura i nije drugo nego upravo oživotvorba onih vrijednosti po kojima čovjek postaje vrijedni čovjek, tj. postaje usavršen po onome što ga specifično obilježuje — a to su sposobnosti za dobro, istinito, lijepo, sveto ili božansko —, onda je očito da sve što čovjek čini u dohvatanju životnog smisla ujedno znači kulturni čin. Pitanje kulturnog vrednovanja zavisit će dakle od pitanja o smislu života: u njemu se osniva ono što čovjeka čini u kulturnom pogledu vrijednim.

U čemu sastoji taj smisao?

Napomenuli smo da je svaki čovjek moralno pozvan na izgradnju svoje *ličnosti*. Ipak u samoj toj činjenici ne leži odgovor na pitanje: na čemu se taj moralni poziv osniva? Možda će nam za opravdanje moralne vrijednosti dostajati sama »razumna« narav, tj. sposobnost čovjeka da svoje čine moralno prosuđuje, a ne samo da ih kao »životinja« po osjetilnoj organizaciji nagonski izvršuje. Možda čovjek u svom »duhu« ili u neosjetilnoj volji nosi moralni zakon *autonomno*. A možda i nije tako, nego je možda taj zakon osnovan u životnom smislu koji je čovjeku postavljen od Boga *(teonomno)*. To su mogući nazori pa ih treba kritički ispitati. Ne, dakako, jedino mogući nazori, ali oba navedena nazora predstavljaju uglavnom »idealističku« (supranaturalističku) filozofiju, s kojom je u opreci *materijalizam i naturalizam*. Posljednji ovaj nazor donekle i priznaje različnost duha od materije, tj. razgraničuje duhovne vrijednosti od bioloških, ali obje sfere svodi na zajedničku realnu osnovicu, a to je priroda (natura) sa svojim uzročno determiniranim zbivanjem. Marx, Freud, Spengler ... različito tumače duhovnu »nadgradnju«, ali se svi ovi naturalisti slažu u načelu da je ta nadgradnja određena (determinirana) kao nužni rezultat prirodnih činilaca. Zato su sve duhovne vrijednosti samo relativne, tj. važe s obzirom na (relate ad) prirodno uvjetovano ili zakonski nužno zbivanje, od koga su genetički zavisne. Znanstvena, umjetnička, moralna, religijska svijest nije drugo nego derivat ekonomskog razvoja (po Marxu), ili je samo sublimacija nagona (po Freudu), ili je upravljena na praktični interes (po pragmatizmu): svima je ovim nazorima zajednička negacija vrijednosne objektivnosti ili neovisnosti od prirodouzročnog zbivanja. Tu objektivnost zastupaju idealistički nazori, ali u međusobno suprotnim oblicima. Autonomisti (Kantovci) zastupaju moralnu objektivnost bez religije, dok teisti osnivaju moral na religiji. Zajednički priznaju (proti naturalistima) da je čovjek slobodnovoljni subjekt, koji u svojoj aktivnosti nije podvrgnut prirodouzročnom usilju, nego se ravna po objektivnim (bezuvjetnim, apsolutnim) normama, i utoliko je upravo »duhovno« biće.

Navedeni nazori nisu ostali samo teoretske nauke, nego su dali ideološku osnovicu socijalnim pokretima, napr. materijalizam u »monističkom savezu«, autonomizam u pokretu za »etičku kulturu«, marksizam u komunizmu. Od tih nazora zavisi naša kulturna orijentacija. Zato filozofija o njima nije samo naučno, teoretsko znanje, nego je nikla iz života i njemu ima da služi. A to znači da se bez poznavanja filozofije ne može nitko s pravom smatrati mjerodavan u kulturnim pitanjima.

II.

Poznato je da neki izrazi i njihova značenja ili pojmovi imadu svoju historiju; tako je i sa pojmom kulture. Za naučnu je upotrebu važno da budu pojmovi definirani ili jasno i razgovjetno određeni; no kod nekih je pojmova još važnije da im određeno značenje opravdamo. To je onda kad u određivanju pojma dolaze u obzir neke pretpostavke; ako one nisu općenito priznate, bit će određivanje pojma zavisno od toga, da li izvjesnu pretpostavku možemo valjano opravdati.

Čim kažemo da postoji »kultura duha«, već je u tom pojmu uključena pretpostavka o duhovnom životu, a njegovu opstojnost treba tek opravdati. Historijski je, doduše, ta opstojnost priznata u ekonomskom, tehničkom, socijalnom, moralnom, religijskom, znanstvenom, umjetničkom životu, — ali nije jednako priznato značenje ili smisao »duha«. Po čemu ili ukoliko su navedena područja »duhovna«? Od toga će pitanja biti zavisna i primjena duhovne kulture na izvjesna područja, pa će tako nastati različna shvaćanja o tome da li neko područje jest ili nije podređeno pojmu duhovne kulture. Po pretpostavci da je sav životni razvoj *samo materijalno* uvjetovan, dobit će pojam kulture ograničenje na »materijalnu« kulturu ekonomski-socijalnog života; religijsko područje bit će pri tom isključeno kao neopravdano. Zato može nastati pitanje: da li religija spada u kulturni život? Čak se može pitati u koliko na nj spada moralni život; jer po pretpostavci materijalizma nije ni moral drugo nego materijalnim interesom rukovođeni društveni život. *Ima li život po čemu nematerijalnu ili duhovnu* vrijednost? Od toga će pitanja zavisiti opravdanje duhovne kulture. O duhovnoj se pak vrijednosti života ne može ni govoriti bez pretpostavke da život egzistencijalno (u čovjeku kao stvaraocu kulture) nije samo materijalan, nego da je *od materijalnog (organskog) zbivanja nezavisan ili duhovan* (spiritualan). U psihologiji toga života otpočeti će, dakle, oprav-

danje duhovne kulture. To jest, po psihologiji treba da najprije upoznamo stvaralačku konstituciju čovjeku: jer oživotvorba duhovnih vrijednosti (ako ih ima) zavisi od uzročne sposobnosti čovjeka. Ima li duhovnih vrijednosti i na čemu se osnivaju, napose u smjeru moralno-religijskog života?

Naš zadatak u knjizi ograničujemo na ovo pitanje zato, jer je upravo moralno-religijsko područje oduvijek najviše izloženo sukobu različnih nazora. I nije čudo, jer kroz to područje prolazi sva životna praksa. Materijalistički filozofi nastoje da u ime prirodnih nauka opravdaju ateizam. To je nastojanje, doduše, bezbroj puta već suzbijeno u filozofiji (također od najznamenitijih prirodoslovaca), ali je i danas jednako aktuelna potreba da se vodi računa napose o materijalizmu, u kome marksistička propaganda nalazi ideološko svoje opravdanje. *Da li na kulturu spada i kult Boga?* — to je najodlučnije pitanje u društvenom previranju današnjice. Premda je Helmoltz nazvao Vogtove i Moleschottove materijalističke nazore trivijalnim tiradama, protestirajući da se ova dvojica smatraju predstavnicima prirodne znanosti, jer ne poštuju činjenice i stvaraju krive zaključke; premda su odavna prirodoslovci raskrinkali Haeckelovu rabotu, — to i sve drugo do danas još nije bilo kadro zaustaviti prodiranje materijalizma kao nazora o svijetu i životu. Udilj se stoga nameće potreba da izvidimo na čemu se osniva osvjedočenje nebrojenih umnika, koji sa Leonardom da Vincijem smatraju spoznaju svijeta izvorom priznanja da postoji svemirski Stvoritelj i umjetnik, s kojim nas ljubav ujedinjuje.

Zapravo se ova izreka odnosi tek na jedno pitanje: da li zaista postoji stvoritelj svijeta? To je, doduše, prvotno i osnovno pitanje u opravdanju religije, ali ukupna je religijska problematika tako mnogostruko složena, da ni nju samu ne možemo ovdje iscrpno prikazati. Još je manje to moguće sa čitavim opsegom kulture. Mi se ograničujemo na moralno-religijsku kulturu, tj. na problem *životnog oblikovanja na osnovu moralno-religijskog naziranja o životu.* U najužem smislu to upravo znači izraz »kultura«. To je i njezino iskonsko značenje u rimskoj povijesti, u kojoj se razlikovala agri cultura i animi cultura, a posljednja je značila obrazovanje (kultiviranje) čovjeka na osnovu društvenog uređenja u moralno-religijskom smislu. Utoliko je ta kultura eminentno »duhovna«, za razliku od duhovne kulture u širem smislu, koja obuhvata znanost, umjetnost i socijalne nauke. U primjeni na egzistencijalne potrebe života postaje kultura »materijalna«. Na nju spadaju sve društvene ustanove, uredbe, privredne organizacije, i sve što služi unapređenju životne egzistencije. Duhovna je kultura, prema tome, interpretacija te egzistencije (što je po Diltheyu istovetno sa nazorom o svijetu). Uporedo s materijalnom kulturom ide »civilizacija«, koliko taj izraz napose označuje tehničko stvaranje, unapređenje i prenošenje obrazovnih sredstava, uopće prilagođivanje pojedinačnog života društvenom razvoju. U svima ovim smjerovima dolazi regulativno do izražaja moralno-religijska svijest, odnosno njezina negacija. Zato je *kritika te svijesti* fundamentalni zadatak filozofije o kulturi (također po priznanju Marxa i Lenjina).

U mnoštvu nazora s kojima se naša kritika susreće, dolazi naročito u obzir materijalizam, ali ne može knjiga da se kod toga nazora zaustavi,

niti samo na njegovu dijalektičku formu, kako ju zastupa marksizam. Nama je do toga stalo da uočimo osnovne pretpostavke i marksizma kao nazora o svijetu i životu. Marx je, znamo, išao za tim da pronađe zakone društvenog razvoja (isp. Predgovor »Zur Kritik der politischen Ökonomie« i »Kapital« I.) Od svih interpretacija materijalističkog nazora o historiji, za nas dolazi u obzir samo glavna misao tog nazora, naime *ekonomski determinizam* po dijalektičkoj metodi, tj. nužna uzročna uvjetovanost ukupnog života na ekonomskoj osnovici u dijalektičkom razvoju. Tu je metodu uzeo Marx od Hegela, a po načelnom je stavu njemu suprotan. Dijalektička metoda, naime, znači trostepeni razvoj: od teze preko antiteze do sinteze. Najprije se postavi jedan pojam (ideja, misaoni proces), zatim se njemu suprotstavi opreka, da otuda nastane ujedinjenje do punog sadržaja, koga oba prethodna člana (afirmacija-negacija) po sebi ne izriču. Negacija (antiteza) je pokretnik svega razvoja. Samo što kod Hegela taj razvoj polazi od ideje, tako da je sva zbiljnost sintetičko uzbiljavanje koje proizlazi iz idejnog (duhovnog) procesa, dok je za Marxa obratno. »Za mene nasuprot sve idealno nije drugo nego u ljudskoj glavi obrnuto i prevedeno materijalno« (Pogovor 2. izd. Kapital I.). Time je načelno izrečen *materijalizam* kao nazor o životu. Bez obzira na sporno pitanje (Steinbüchel-Brauer) da li dijalektika čini integralnu sastavinu marksizma kao nazora osvijetu, nedvojbeno je da se ekonomski determinizam ne može (kako bi neki htjeli) uskladiti sa religijskim, najmanje sa kršćanskim nazorom. Jer historijski determinizam isključivo priznaje društveni razvoj po ekonomskoj ili materijalnoj nužnosti (determiniranosti), tako da u tom sistemu nema mjesta individualnom pravu i slobodi, ni moralnom smislu života na osnovu religije (da i ne govorimo o mogućnosti Božjeg utjecaja na razvitak čovječanstva).

Kad ova knjiga napose u religijskom problemu gleda glavno raskršće kulture, nije ona time teološka; jer također Marx i Lenjin nisu teolozi kad govore o religiji. Oni su doduše protivnici religije, koju ta knjiga opravdava, ali ni zato još nije teološka, nego je filozofijska: raspravlja sa protivničkim nazorima o problemu religije logički, naučno, bez obzira na auktoritet koji je mjerodavan za teologiju. Ni u tom smislu nije teološka (apologetska), da bi isključivo raspravljala o jednoj historijskoj religiji (kršćanskoj), nego o religiji općenito kao kulturnoj pojavi. I to sa gledišta filozofijskog, ne historijskog, niti isključivo psihologijskog. Na čemu se to osniva da čovjek ima religiju? Ima li ona pravo na opstanak? Historijska je i psihološka činjenica da su ljudi religiozni, tj. da priznaju Boga i da nekim načinom poštuju Boga, a filozofijsko ispitivanje ove činjenice ide za tim da ustanovi da li je religiozni život opravdan. A to zapravo znači pitati: ima li Boga? No ova knjiga nije ni samo filozofijska nauka o Bogu ili teodiceja; ona nastoji da protumači religiju, odnos čovjeka prema Bogu, i zato je u njoj sadržana filozofija religije. Promatrajući čovjeka u religijskom odnosu, knjiga ide za tim da upozna značenje tog odnosa za čovjekov život. Koja je životna vrijednost religije? Kako ona sačinjava (konstituira) život?

Da na to pitanje odgovorimo, treba da upoznamo ustrojstvo našega svijesnog života, i drugo, da upoznamo šta životu daje vrijednost ili u čemu je njegov smisao. Tako će filozofija obuhvatiti čitavog čovjeka (antropologija) s namjerom da spozna »kako će pravilno ispuniti svoj položaj u stvorenju i da pravo razumije šta mu je činiti da bude čovjek, — a to i jest od najvećeg značenja za čovjeka« (kaže Kant).

Razmatrajući čovjeka ukoliko je nosilac religijskog života, treba da riješimo najodlučnije pitanje: *da li je sav naš svijesni (psihički, duševni) život vezan na materijalno zbivanje, ili je djelomice od njega nezavisan (duhovan)?* Ako je prvo, kako materijalisti uče, onda će ova psihologijska pretpostavka odlučiti o pitanju životne vrijednosti uopće, pa i religijske. Ako naime u čovjeku poreknemo egzistenciju duha (razumno-voljnog života) kao samostalne i samotvorne, od materijalnih procesa nezavisne zbiljnosti (realnosti), tj. ako sav naš svijesni život smatramo proizvodom (rezultatom, derivatom) materijalne stvarnosti (životnog nagona, po Freudu, ili ekonomskog procesa, po Marxu), — dakako da će na tu stvarnost biti postavljen i sav život kao »nadgradnja«. Niti će u tom slučaju ikako biti opravdan opstanak religije, niti će ikoja druga (etička, znanstvena ...) vrijednost imati oslona izvan ili nezavisno od materijalnih uvjeta života. Historijski razvoj ne će biti drugo nego uzročna (kauzalna) nužnost prirodne zakonitosti, u kojoj nema mjesta slobodnom (samosvojnom) razvoju ličnosti ni etičkoj (moralnoj) odgovornosti. Pojedinci su na taj način tvorba socijalne nužnosti, pa se zato ne mogu smatrati odgovornim stvaraocima socijalnih odnosa (kako Marx priznaje u Predgovoru za »Das Kapital«).

Da li je taj nazor historijskog materijalizma opravdan ili nije, zavisi od toga da li sav historijski proces možemo svesti na materijalnu zakonitost, tako da bi ukupne historijske tvorevine bile u njoj determinirane (mehanički odn. dijalektički). U prosuđivanju toga pitanja možemo da metodički polazimo od psihologije, tj. možemo da neodrživost materijalističkog nazora utvrđujemo na osnovu priznate egzistencije duha: čim je psihologija ustanovila da postoji zasebno građeni (strukturirani) duhovni život, postala je time neodrživa materijalistička teza o isključivoj zakonitosti materijalnog zbivanja. Možemo također uočiti kulturnu historiju, pa ćemo uvidjeti da ju sačinjavaju zakoni sasvim drugi nego li su prirodnom nuždom uvjetovani procesi (ekonomski). Izrazom »kultura« označujemo ostvarivanje ili uzbiljavanje duhovnih vrijednosti — znanstvenih, etičkih, estetskih, religijskih —, za razliku od koristonosnih vrijednosti civilizacije i svega što služi materijalnom održanju života. Kulturna historija iznosi sve što je na duhovno vrijednosnim područjima stvoreno, a u tome se očituje nastojanje čovjeka koji je takve vrijednosti ostvario (u znanosti, umjetnosti, pravnom i opće socijalnom pokretu) ili ih u sebi oživotvorio (moralno, religijski). Windelband, Rickert i drugi su filozofi upozorili na različnost kulturnog procesa prema prirodnom zbivanju, kao i na različnost znanstvene metode u historijskim i prirodnim naukama. ***Materijalistički naturalizam*** nije kadar objasniti kako bi materijalna priroda (natura) neživim zbivanjem omogućila kulturno stvaranje. Ne samo materijalistički (po

Marxu), nego to nije kadar ni biološki naturalizam (po Spengleru), koji kulturne formacije svodi na životne (biološke) uvjete sa duševnom determinacijom (koju danas neki prenose u rasu). Dok smo na području »prirodnog« zbivanja — bilo samo tjelesnog (materijalnog) bilo duševnog —, koje *mora* slijediti po uzročnim vezama, tu još nema »duha« koji se svijesno javlja s pozivom na našu djelotvornost (aktivnost) da nešto *treba* da bude, ili da nešto treba oživotvoriti što za nas bezuvjetno važi. Znanost treba da slijedi logičke putove kako bismo po njima dostigli istraživalački cilj, spoznaju stvarnosti (istinu); moralni imperativ bezuvjetno (kategorički) od nas traži da ne činimo zla, a činimo dobro; — i prema tome je naš svijesni život stavljen pred *zadatke,* koje moramo u život provesti. Ali kod tog »moranja« čovjek nije skup međusobno ovisnih i nužno povezanih procesa, nego je sposoban da nužnom zbivanju suprotstavi (i u tome je njegova sloboda!) ono što treba da ostvari. Na tom putu obvezatnog života razvija se njegova duhovna egzistencija.

Kako bi i mogao naš život imati neki *smisao,* kad bi se u njemu sve zbivalo prirodnim (fizičkim) usiljem? Jer smisao dobiva život po tome što se njime ostvaruje nešto vrijedno, što sebi čovjek postavlja kao *cilj* (svrhu): ono zbog čega živi. U našu životnu aktivnost ulazi svrhovita (finalna, teleološka) tendencija, tj. usmjerenost ili upravljenost životnog događanja prema postizavanju nečesa bez čega bi život bio bezvrijedan. A po čemu život dobiva svoju vrijednost? Da li postavljanje životne vrijednosti zavisi od nas samih, ili smo mi po kozmičkoj cjelini određeni za jedan životni cilj?

S tim pitanjem dolazimo pred alternativni odgovor: ili je čovjek sam po sebi kao duhovno biće mjerodavan za ono na što je apsolutno obvezan, ili se ta obveza osniva na duhovnom izvoru naše životne egzistencije. Da li je čovjek ***autonoman,*** stvarajući sam sebi (ne individualnom voljom nego po općoj zakonitosti duha) mjerilo životnog smisla, ili je taj smisao ***teonoman,*** određen duhom Božjim, u kome je izvor sve kozmičke egzistencije? Je li ***teizam*** (priznanje Boga) potrebna pretpostavka za tumačenje životnog smisla ili vrijednosti?

To je naše glavno pitanje. Bude li odgovor jestan (afirmativan), postao je time neodrživ ne samo naturalizam, nego i neki noviji smjerovi u filozofiji, koji zastupaju »postulatorni ateizam« (Scheler), kaošto i Kantov »postulatorni teizam«. To jest, i oni koji priznaju duhovne vrijednosti, mogu opet da se razilaze s obzirom na priznavanje Boga: dok je Kant za etičku vrijednost »postulirao« Boga, smatrao »vjeru« u Boga postulatom (praktičnom pretpostavkom) za oživotvorbu etičkog cilja, drugi etičari drže da bi Božjom voljom određena kozmička teleologija onemogućila našu etičku samosvojnost. Zato ćemo proti Kantu (i naturalistima) dokazivati da postoji Bog i da je u Njemu izvor moralnog reda: veza s Bogom (religija) bit će realni osnov za određivanje životnog cilja. I kad ujedno dokažemo da taj cilj odgovara duhovnoj naravi čovjeka, postat će time neopravdan prigovor da je obveza na taj cilj čovjeku nametnuta ili dá oduzima samosvojnost u postavljanju i polučivanju životnog smisla.

Kad kažemo da ćemo *dokazivati,* to znači da hoćemo priznanje Boga logički (racionalno) opravdati, a ne izvoditi postulatorno, kao neophodnu praktičnu ideju u koju treba »vjerovati« (kaošto također u slobodu i neumrlost duše) da razumijemo mogućnost moralnog reda. Naša se teodiceja (metafizika o Bogu) osniva na razumskom spoznanju (umovanju, zaključivanju), a time zabacujemo stajalište koje (nakon Kanta) u modernoj filozofiji — donekle i u skolastičkoj (napr. kod Hessena) — zastupa nespoznatljivost Boga, tj., ne priznaje da smo sposobni teoretski spoznati (dokazivati) egzistenciju Boga. Ako još i priznaje da možemo dokazati opstanak neovisnog uzroka koji je proizveo svijet, ali ne priznaje da taj uzrok odgovara našem religijskom pojmu »Boga«: osobnog bića, s kojim je naš moralni život povezan. Mi ćemo naprotiv dokazati da je uzrok svijeta osobne (duhovne) naravi i da je svrhodavni izvor našeg života. Ne damo, dakle, da se »nazor o svijetu i životu« odvaja od racionalne metafizike: iako su iracionalni (vanrazumski) momenti kod čovjeka također odlučni za usvajanje izvjesnog nazora o svijetu, mi o tome i ne raspravljamo, nego je za nas u pitanju mogućnost racionalnog opravdanja onog nazora koji zovemo teistički. Za skeptika nije svejedno da li se može ili ne može teizam dokazati: ako to nismo u stanju, ostali bismo u najgorem slučaju kod sigurnosti subjektivne ili kod »vjere«, — a u tom su slučaju širom otvorena vrata religijskom relativizmu. Protivno tome stajalištu knjiga će zastupati teizam kao logički utvrđenu objektivnu istinu.

Dok ćemo tako u jednu ruku usmjeriti naše filozofiranje prema Bogu, u drugu ćemo ruku razmotriti čovjeka po njegovoj duhovnoj naravi. Tu ćemo se naći u sukobu s *materijalističkom psihologijom,* koja u čovjeku po njegovu duševnom životu gleda životinju. Darvinisti su i životinjama pripisali »inteligenciju«, da na osnovu toga poreknu razliku prema čovjeku; a neki su tu razliku tvrdili poričući životinjama svaku inteligenciju. Ali mi ne ćemo ulaziti u prepirku o izrazima dok im ne odredimo pojmovno značenje, pa ćemo namjesto »inteligencije« ostati kod izraza »duhovni« život, kojim čovjek nastupa kao razumni i voljni činilac u ostvarenju životnih vrijednosti.

Niti smo time do kraja obilježili nacrt ove knjige, niti sav način izvedbe toga nacrta, jer to već prelazi u sistematsku obradu čitavog sadržaja knjige. Ako u njoj zastupamo svoj nazor, suprotno drugim nazorima, to bi joj moglo oduzeti naučnu vrijednost samo kad se na te nazore ne bismo ni obazirali; a mi ćemo ih, naprotiv, podvrći kritici da tako opravdamo svoj nazor.

Narodu kome treba kultura, treba i takva knjiga: jer ona mu pruža putokaz u njegovoj kulturnoj orijentaciji.

*

Riječ »kultura« nema uvijek jednako određeno značenje, ne izrazuje isti pojam; on je u dnevnom prometu nejasan i nedefiniran. Postat će nam jasniji kad ga uporedimo sa suprotnim pojmom i kad oba ogledamo na konkretnim pojavama. Svakako je u pojmu kulture jedno obilježje sasvim razgovjetno: kulturan je čovjek ukoliko nešto čini po čemu život dobiva vrijednost, ili u koliko doprinosi životnom oplemenjivanju, usavršenju. U čemu

to sastoji? Treba nam mjerilo po kome ćemo odrediti što je »kulturno«, tj. treba da znamo *po čemu ljudski život dobiva vrijednost,* tako da u njezinu ostvarenju (uzbiljavanju,oživotvorbi) postaje kulturan. Kad ćemo za nešto reći da je nekulturno? Kad se skupina ljudi dočepa vlasti, izrabljuje ekonomska sredstva naroda u svrhu naoružanja i to u svrhu pljačke i otimanja tuđe svojine,to je nekulturno —i ovo će (još sadašnje) najsramotnije stanje čovječanstva služiti, možda tek dalekim pokoljenjima, samo na porugu i prezir. Zašto je to nekulturno? Kažemo da je razumnog čovjeka nedostojno stvarati ljudima klaonicu, odvratno je i sramotno siliti ih na međusobno klanje, — jer to znači oduzimati im pravo na život, a znači i »neprijatelju« oduzimati kolektivno pravo na život. Nepravednom (dakle pravom) neprijatelju suprotstaviti se nije nekulturno, jer je to moralno dopušteno i na pravu za opstanak opravdano. I dok ju nije nekim društvenim zločinom izgubio, ima čovjek također pravo na slobodu, napose da zastupa neko životno uvjerenje, pa bi nekulturno bilo tu slobodu nasilno oduzimati. Na kako su niskom stupnju kulture sistemi i njihovi nosioci, koji podržavaju takve socijalne nepravde! Zapravo su negacija kulture. Mi dakle na kulturu gledamo sa stajališta morala, uzimamo moralna mjerila za prosuđivanje kulturnog odnosno nekulturnog stanja. Postavljamo pravo na život kao ideal, u kome je sadržan izvjesni način života, koji treba da bude od svih jednako priznat. Kultura je ostvarenje onoga što treba da bude, na što smo mi obvezani. To je *moralna kultura,* ne samo u granicama navedene socijalne pravde, nego ukoliko obuhvata sav život unutar diferenciranja ljudskih čina u dobre i zle, poštene i nepoštene, vrijedne i nevrijedne. Šta bi od ljudskog roda bilo da mu je oduzeta moralna (etička, ćudoredna) svijest! Kad bi po prirodi bio amoralan, kad ne bi znao ni htio razlikovati zlo i dobro, čovjek se ni po čemu ne bi razlikovao od životinje osim što bi sposobniji bio da u život unosi kaos. Na putu moralnog usavršenja čovjek razvija svoje kulturno biće. A nije to jedini put. Jer nam kulturna historija pokazuje da je čovjek bio oduvijek i *religiozan,* imao je religijsku svijest, koja se od moralne razlikuje (iako se uključuju) time što je upravljena na »božanstvo« kao regulativ života. Čovjek je, nadalje, stvarao *znanost* i *umjetnost.* K ovim kulturnim područjima pridolaze i ona, gdje je čovjek stvarao materijalno poboljšanje života po koristonosnim vrijednostima.

Tako nam se otvara ukupni pogled na kulturni život kao specifičnu vlastitost čovjeka po njegovoj sposobnosti da svoj život »oblikuje«, tj. da ga ne prepusti nužnom zbivanju materijalne prirode, nego da mu sam određuje smjer ili »pravac« razvoja. Razgraničujemo, dakle, kulturni život prema nužnom zbivanju materijalne prirode, a time hoćemo reći da se konkretno nastojanje odvaja od života koji teče »mehanički«, tj. koji je podvrgnut prirodnoj zakonitosti nužnih sveza po uzročnom zbivanju. Ta zakonitost zahvata i svijesni (duševni, psihički) život koliko zavisi od materijalnih (fizičkih) uzroka. *Da li je on sav od njih zavisan?* Kad bi to bio, značilo bi da čovjek nije kadar *upravljati* svojim životom ili podavati mu usmjerenost na postavljene ciljeve. Kad pretpostavimo da je čovjek sposoban *obrediti nešto zbog čega radi,* tj. da je sposoban sebi postavljati

svrhu rada ili da je sposoban ostvarivati neki postavljeni cilj, tek onda možemo govoriti o kulturnoj njegovoj sposobnosti. Kad je čovjek tvorni uzrok svojih čina u svršnom smislu (finalno, teleološki), postaje podoban da oživotvoruje izvjesni *zadatak,* koji mu u svojoj oživotvorbi donosi životnu *vrijednost,* tj. neko poboljšanje ili usavršenje života. Kulturni je dakle život ne samo vrijednosno usmjeren (intencionalan), nego je i po svome tvornom uzroku tako građen (strukturiran), da može svoju djelatnost (aktivnost) upravljati k vrijednim svrhama. Gledamo li dakle čovjeka u njegovu kulturnom nastojanju i nastajanju, stojimo pred dvostrukim pitanjem: 1. koja je svrha ljudskom životu mjerodavna za njegov kulturni dignitet, i 2. kako je čovjek psihički za tu svrhu osposobljen? Na oba ova pitanja, i na sustavno s njima povezani kompleks drugih pitanja, odgovara filozofija koju zovemo *antropologija.*

Tu smo sad na raskršću kulture: prema različnim filozofijskim nazorima o čovjeku s obzirom na njegov životni *smisao* ili oživotvorbu onoga po čemu je vrijedno da živimo, nastati će i različno ocjenjivanje kulture. A ti će nazori sadržavati odgovore na pitanja o svrhovitom određenju životnog smisla, i o čovjeku kao njegovu nosiocu (subjektu) i stvaralačkom uzročniku. *Materijalistički* filozofi koji polaze sa pretpostavke da je sav naš život »derivat« materije, sasvim će drukčije definirati njegov kulturni smisao nego *spiritualistički* filozofi, koji priznaju subjektivnu i vrijednosnu sferu duha ili od materije nezavisnog bitka. Dok se prvi nazor veže na *ateizam,* drugi će nastojati da opravda *teizam.* U kritičkom odmjerivanju tih nazora leži zadatak filozofije koja hoće da odredi kulturnu vrijednost života. A to je zadatak i ove knjige.

FEODORA ALIUŠ:

PREDVEČERJE U PROLJEĆE...

Kako je tiho prošao ovaj dan!
Zaspale vitke breze kraj puta
i staze prekrite mekanim pijeskom
i na prozoru mome dva cvijeta žuta.

Na krilu mi otvorena knjiga. Priča
o dvoje ljudi što se vole jako.
Šušte latice cvjetova žutih,
svuda mir. Tek ćutim kako

Kroz otvoren prozor dolazi veče
sklapa mi oči i miluje kosu,
a lagani vjetar donese kapi
proljetne kiše — i po meni prosu.

STANKO RAC:

U SJENI GOTIKE

Mjesto čudotvornih zavjeta

Riznica je izgrađena u svetištu, ispod malenog kora. Osim najfinijih cizelerskih radova, rukopisa i ženskog nakita nalaze se u njoj neki omašni okovi. Željezo je teško desetak kilograma, a izrađeno je sasvim nevješto priprostim kovačkim rukama. Velika je opreka između njegove materije i obrade te ostalih skupocjenih predmeta, među kojima se nalazi; no možda je još veći kontrast postojao između životne stvarnosti i ljudskih osjećaja, što su pred četiri stoljeća dopratili ovaj neobični poklon pred Majku Milosrđa.

Prvi detaljni opis crkve potječe iz god. 1649., a nalazi se u zapisniku o kanonskoj vizitaciji. Pregled je obavio i pismeno utvrdio čazmanski arhiđakon Ivan Filipašić. Zapisnik je stariji od svih ostalih, koji se čuvaju u dijecezanskom arhivu, u četverouglastoj kuli nadbiskupske palače u Zagrebu. Prema tomu je slijedeći opis ujedno i najstariji pouzdani prikaz crkve u zagrebačkoj biskupiji.

Glavni unutarnji ukras sastojao se iz tri velika oltara. Sva su tri bila posvećena sv. Mariji. Prema latinskim riječima kanonika Filipašića oltari su bili divno obojeni i pozlaćeni, te ukrašeni lijepim slikama i kipovima. Jednako su bili urešeni zidovi svih dijelova crkve. Osm Marijina Uznesenja na nebo, koje se i danas nalazi u svetištu, slike su prikazivale žalosnu Majku Božju sa sedam mačeva, lik Blažene Djevice na suncu, Annunziatu, posljednju večeru, te likove Isusa i Marije. Dvije stare istrošene slike prikazivale su Spasitelja na križu. Kod propovjedaonice se nalazilo oslikano propelo, koje je izradio rezbar. U svetištu je bio malen zidani kor, a pod njim ispovjedaonica. Sveto ulje čuvalo se na posebnom oltaru, krstionica je bila drvena, a na sjevernoj strani glavne lađe vodila su vrata u »sakrarij«, spremište za blagoslovljene i neupotrebljive crkvene stvari. Kamen za svetu vodu nalazio se u sredini crkve. Zidani je svod bio izgrađen samo nad svetištem dok su ostale tri lađe bile pokrivene drvom, a njihovi stropovi ukrašeni slikama i cvijećem. (Dr. Rudolf Horvat, Povijest grada Ivanića).

Sve se to znatno izmijenilo u tri stotine godina. Danas ima u crkvi osam oltara. Po stijenama i zidanim svodovima nagomilane su boje. Posvuda se vidi mnogo rezbarije. Blještavost pozlate zasjenjuje oblike kipova i stoljetnim prahom usklađene tonove na pobožnim slikama, uz koje se dižu stupovi ispunjeni mramornim venama, ili pak svjetlucaju svijećnjaci na šarenim seljačkim oltarnicima. Prošlost se gubi u obilju baroka. Samo u tamnom prostoru ispod velikog kora kao da vlada neki sasvim drugačiji ugođaj, što nas prenosi u daleki, zaboravljeni svijet. Nedokučivo duboko doima nas se osjećaj, izražen u kamenom pogledu jednog kipa. Nešto su neobični njegovi oblici. U njima nema ni traga renesanse, baroka i kasnijih slogova. Čini se, kao da se sva težnja nepoznatog umjetnika sastojala u izrazu neke skromne, na pučki način uvjerljive jednostavnosti.

Kip se nalazi u udubini, koja je za nj načinjena u crkvenom zidu. »Starinska Majka Božja« drži Isusa na rukama i odmara se na običnoj kamenoj klupi. Haljine su joj potpuno jednostavne, a licem nas podsjeća na ženu iz naroda. No unatoč toj skromnosti ostavlja u čovjeku neizbrisiv dojam. Likovi su izrađeni u prirodnoj veličini ljudskih figura. Boja je kamena prilično siva i tamna, dok mu je polirana površina već sasvim izgubila svoj sjaj. Na prvi pogled vidimo razorni utjecaj vlage i zraka. Valjda je skulptura bila previše izložena njihovu dodiru, kad se nalazila izvan crkve, u kapeli sv. Izidora.

Ova je kapelica predstavljala zadnji ostatak utvrda, podignutih u srednjem vijeku oko čitave cinkture. Prošlog stoljeća bila je porušena. Dogodilo se to god. 1845., na veliku žalost naroda, kako piše u nekom župskom zapisu.

Na slici iz petnaestog vijeka vidi se cijela crkvena građevina približno u današnjem obliku. Opasana je dosta visokim obrambenim zidom. Oko njega se na sve četiri strane dižu neke kapelice ili kule. Prema kosim potpornjacima i zaštitnim stijenama razabiremo, da je njihova svrha bila u prvom redu strategijska.

Sličan obrambeni sistem, samo u mnogo većim razmjerima, izgrađen je kasnije naokolo zagrebačke katedrale. Pod konac petnaestog stoljeća stali su po svim krajevima Hrvatske nicati raznovrsni kašteli i utvrde. Već je u to vrijeme bila pogibelj od Turaka vrlo velika. Do tada neograđene dvorove, crkve i varoši narod je opasivao zidovima i zaštitnim kulama. Osobito su po izloženijim krajevima nastale u to doba mnoge građevine za obranu zemlje. Po svim se okolnostima čini, da su zidovi i obrambene kapele oko ivaničke župne crkve nastali među prvim utvrđenjima, kojima je bila svrha, da zaštite naše srednjevjekovne tekovine između Drave i Gvozda.

Izvan cinkture nalazila se posebna zgrada. Na spomenutoj slici razabiremo, da je kuća bila zapravo jednokatna, ali u prizemlju nije imala prozora. Nad njezinim se krovom isticao dvostruki križ, a u sredini krovišta nalazio se širok dimnjak. To je bio dom crkvenih čuvarica. Gotovo četiri stoljeća stanovale su ovdje bijele redovnice, razvijajući svoju kulturnu i gospodarsku djelatnost u onom relativno mirnom razdoblju između dvije azijatske provale.

Samostan je podigao zagrebački biskup Stjepan II. Babonić god. 1226. Bio je to prvi ženski samostan u gornjoj Hrvatskoj, a opatice su vjerojatno bile Benediktinke. Pripadale su onom istom redu, koji se ponosio svojim velikim tradicijama u hrvatskom kraljevstvu kao i na čitavom evropskom zapadu.

Svi samostanci u doba naših domaćih vladara bili su sljedbenici »patrijarha zapadnog redovništva«, sv. Benedikta iz Nursije, čiji je red dao katoličkoj crkvi oko trideset papa, te svojom gospodarskom djelatnošću, prema riječima historičara Smičiklasa, preobrazio lice sednje Evrope.

Čazma, Ivanić i Zagreb najstariji su centri naše redovničke kulture u sjevernoj Hrvatskoj. »Upravo nam je za čudo, piše isti povjesničar, da se već 1241. god. spominju zagrebački i čazmanski dominikanci, s časnim nalogom od pape Grgura IX., da brane kralja Belu III. (IV.) od napadača i

smutljivaca«. Čazma i Zagreb bili su u to vrijeme podjednako sjedišta biskupije i kaptola, dok je Ivanić bio glavno mjesto na cesti, koja ih je spajala. Njegova udaljenost od Čazme iznosi osamnaest, a od Zagreba četrdeset kilometara.

Iz Zagreba je vodila glavna cesta preko Ivanića, Čazme i Vaške kod Drave u Mađarsku. U istom smjeru prostirali su se ogromni crkveni posjedi, koje je zagrebačkoj biskupiji odobrio njezin osnivač, ugarski kralj Ladislav Sveti god. 1093. No po svoj prilici bila su tu već i ranije crkvena zemljišta.

Poznato je, da su u vrijeme hrvatskih kraljeva pojedine biskupije uživale velika imanja, pače i čitave župe. Čini se, da su Čazma iIvanić najstarija središta takvih posjeda između Drave i Gvozda. U tom su se smislu sačuvale velika imanja, pače i čitave župe. Čini se, da su Čazma i Ivanić najstarija Čazma je bila nesamo sjedište kaptola, nego i glavno boravište zagrebačkih biskupa. Do najviše se historijske znamenitosti uspela na početku trinaestog stoljeća. Tada je u njoj stolovao Koloman, brat kralja Bele IV., koji je kao kralj i herceg (rex et dux) vladao petnaest godina nad čitavom Hrvatskom.

Prve godine Kolomanova vladanja osnovao je biskup Stjepan II. opatički samostan u susjednoj župi. Vjerojatno je to bila i želja samog kralja, za kojega je napisao njegov suvremenik, splitski arhiđakon Toma, da se više odlikovao pobožnošću, nego gorljivošću u javnim poslovima. Istodobno, t. j. na početku hercegova vladanja, biskup je dao sagraditi donju ivanićku crkvu, koja je bila posvećena sv. Mariji. Ujedno je njezine redovnice obilno nagradio zemljišnim posjedom (Ivan Tkalčić, Monumenta episcopatus Zagrabiensis).

Malo ima podataka o životu tih prvih opatica. Po svemu se čini, da je u drugom deceniju njihova boravka u novom samostanu došlo do nekih smutnja. Zabilježeno je, da su trošile više, nego li su imale prihoda. S druge strane naslućujemo spor, koji je vjerojatno izbio između Benediktinka i biskupijskih činovnika ivaničke provincije. U svakom slučaju opatice su imale dobar predosjećaj, kad su napustile svoj samostan. Otišle su bez biskupova dopuštenja, a ispričavaju ih jedino povijesni događaji, što su za kratko vrijeme uslijedili. Godina njihova odlaska nije zapisana. Vjerojatno je to bilo pod konac Kolomanova petnaestgodišnjeg vladanja. Teško je zamisliti i dovesti u sklad sa značajem jednog od najpobožnijih vladara, da bi to pitanje ostavio neriješeno tečajem duljeg vremena. To više, što je i njegov brat, sam kralj Bela IV., posvećivao naročitu pažnju zavjetnoj crkvi sv. Marije i njezinu samostanu. Najbolje se to vidi po molbi, koju je zajedno sa svojom suprugom uputio biskupu Stjepanu II.

Kralj i hrceg završio je svoj život na junački način. Boreći se u znamenitoj bitki kod mjesta Mohi na rijeci Šaju god. 1241. zadobio je teške rane. Spasavši se jedva iz boja, vrati se u Čazmu, da se liječi, no ozljede su bile preteške i on naskoro umre. Sahraniše ga u istom gradu, u samostanskoj crkvi sv. Dominika. Odmah poslije smrti postaviše mu u crkvi veličanstven spomenik, ali ga već slijedeće godine uništiše Tatari zajedno s gotovo čita-

vim kraljevskim i biskupovim sjedištem, koje se u ono doba smatralo velikim mjestom.

Pustošenje se događalo oko sredine zime god. 1242. Sjedinjena tatarska vojska od nekih stopedeset tisuća ljudi krenula je iz razorene Čazme prema zapadu. Kako razabiremo iz historijskih karata, Ivanić se najviše isticao na njihovu putu. Oplijenivši do temelja čitavu provinciju, Tatari su među ostalim spalili opatički samostan, a zatim se uputili dalje, prema Zagrebu. Pretvorivši i njega gotovo u razvalinu, odmicali su prema Lici vodeći sa sobom svu silu roblja.

Najtočniji opis Mongola ostavio nam je splitski arciđakon Toma, najstariji domaći ljetopisac. Prema njegovu prikazu glavna se značajka tih divljih nomada sastojala u malenim, upadljivo razdaleko smještenim očima. Kao da je u njima bila izražena sva njihova divlja ćud, koja se očitovala u neobičnoj energiji razaranja. Premda nisu sami rado išli u boj, znali su počinjati besprimjerna krvološtva, pa su u tom daleko nadmašivali negdašnje Avare. Grozota njihove ćudi pokazala se najviše u pokolju, izvršenom negdje u Lici, pokraj vode Sirbiuma ili današnje Srebrenice kod Srba. Utaborivši se na ravnom polju uz rijeku, sakupili su nekoliko hiljada hrvatskih i ugarskih sužnjeva te ih svezane bez ikakve samilosti pogubili. Poslije mučenja i prolijevanja krvi zapališe oko njih kresove i zaigraše sablasno kolo. Još dugo poslije odlaska tatarskih četa ležala su trupla nesretnih žrtava na onom polju pokraj rijeke, kao pobacano snoplje žita.

Sav je hrvatski narod bježao pred pojavom tih niskih nomada plosnata lica. Pateći najoštriju studen, ljudi su se sakrivali po spiljama i pećinama, odakle su promatrali kretanje hitrih mongolskih konjanika. Svatko je radije podnosio glad i bolest, nego da im dopane ruku. Kudgod su prolazili, pretvarali su zemlju u pustoš. Pohod njihovih upadljivo tihih gomila ne možemo zamisliti bez dima i razvalina, što su stvarali najuvjerljiviju pozadinu crno-bijelim tatarskim zastavama.

Srećom, nije taj pohod potrajao dugo. Projurivši jednom zauvijek, iščezli su naglo poput nekih čudnovatih vizija. Upravo nam se čini nevjerojatno, da su Tatari za osvajanje čitave Slavonije i Hrvatske trebali samo dva mjeseca. Nekoliko dana poslije Božića provalile su prve njihove čete u Srijem, a već u početku mjeseca ožujka haračile su po okolici Splita. S približavanjem proljeća stale se redati njihove nedaće. Prva ih je zadesila ispod tvrdih zidina Klisa, a za njom se nizale slijedeće, od kojih su najznamenitije katastrofa kod Raba i konačni, definitivni poraz u podgorskom primorju. Zakrčeni klanci Velebita nisu ih propuštali, da se vrate istim putem. Potisnuti od hrvatskih četa uzmaknu u Bosnu i dalje na Balkan, napuštajući zauvijek naše krajeve.

Najviše je od njih postradala zemlja između Save i Drave, a središte se pustošenja nalazilo između glavnih mjesta zagrebačke biskupije. Kakav je Zagreb bio u ljetu god. 1242., vidi se najbolje po tom, što se u njem nije mogao naći stan za kralja Belu, kad se ovaj vratio s ratišta, nego se morao nastaniti kod nekog križevačkog vlastelina. Gotovo sva su važnija mjesta bila razorena. Bilo je potrebno, da se provede temeljita i svestrana obnova, a to je u prvom redu izvršila crkva. Historik Ivan Tkalčić obradio je prešporod zagrebačke biskupije u trinaestom stoljeću (Rad XLI). Obnovu je započeo biskup Stjepan Čazmalin, kako ga nazivaju crkveni pisci.

Prije svog posvećenja za biskupa, Stjepan Babonić je vršio čast kancelara kralja Andrije, oca Bele IV. i hercega Kolomana, koji je izdao zlatnu bulu. Kao najpovjerljivija ličnost kraljevske porodice postao je jednim od najmoćnijih ljudi Hrvatske i Ugarske. Njegovo se ime ističe u svim znamenitim djelima, što su ih tadanji vladari izveli u prilog katoličke crkve u hrvatskim zemljama. Nije dakle čudo, kad ga ljetopisci obasiplju hvalom. Samo mu njegov suvremenik, arhiđakon Toma pripisuje, da je bio pohlepan za ljudskom pohvalom i narodnim priznanjem. Splitski kroničar nije bio sklon Hrvatima. Unatoč tome kaže, da je biskup bio bogat zlatom i srebrom, prijatelj svjetovnog sjaja, vrlo uljudan i prema svakom dobrostiv. On je materijalno podigao kaptol, imenovao njegovim članovima same domaće sinove, podizao mnoge župe i crkve, odredio da se sastave stručne knjige za poduku svećenstva, te nastanio u zemlji redovnike, u prvom redu dominikance. Čitavo stoljeće kasnije piše o njem Ivan, arciđakon gorički, da je bio slavan čovjek. Vršak njegova nastojanja bijaše u tom, što je zagrebačku biskupiju htio učiniti nezavisnom od ugarskog episkopata, naročito od kaločke nadbiskupije, pa je uzvisiti na metropolu čitave Hrvatske i Dalmacije mjesto osiromašjele i oslabjele nadbiskupije splitske (Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata I.).

Ta se dalekosežna ideja imala ostvariti pod konac vladanja kralja i hercega Kolomana, kojega je Split u velike cijenio kao »preblagoga kralja slovinskoga«. Potaknut od biskupa herceg je poslao u Rim svojega kancelara Petra, ali taj ne poluči konačnog rješenja. Odgovor je pape Gregorija IX. glasio, da se u tako zamašnu poslu mora postupati zrelo, pa zato treba tražiti privolu kaločkog nadbiskupa Ugrina, zagrebačkog biskupa, kao i kaptola obih biskupija. Istom poslije toga moći će apostolska stolica nešto konačno odlučiti. Međutim, osnova nije izvedena, jer je nekoliko mjeseci poslije povratka kancelara Petri iz Rima uslijedila provala Tatara u istočnu Ugarsku. Malo zatim došlo je do katastrofe kod rijeke Šaja, koja je skrivila hercegovu smrt.

Nastavljajući tradicije svog strica Emerika i oca Andrije, Koloman je zavladao nad svima hrvatskim zemljama. Sam sv. otac naziva ga kraljem i hercegom Slovinaca. Znamenita su njegova djela za napredak crkve. Poslije pobjede nad bosanskim patarenima podigao je god. 1238. u mjestu Brdu (današnji Blažuj kod Sarajeva) stolnu crkvu sv. Petra s kaptolom te novoj biskupiji darovao Đakovo, koje je naskoro postalo njezinim sjedištem. Nešto ranije osnovao je čazmanski kaptol, kao duhovno i kulturno središte gornje Hrvatske. Bilo je to iste godine 1232., kada prvi put nalazimo, da se Slavonija naziva kraljevinom, jer joj je na čelu stajao herceg i kralj (Šišić).

Spomenuli smo, da je prema riječima najstarijeg hrvatskog ljetopisca Koloman više držao do pobožnosti i vjere nego do ostalih javnih poslova. Upravo je radi toga odabrao za svoje sjedište kaptolski grad nad Česmom, gdje su tada stolovali zagrebački biskupi. Više je bilo razloga, radi kojih nije Zagreb kroz četiri stoljeća postao stalnim boravištem svojih crkvenih

poglavara. Valjda su tome bili različni crkveni, politički i gospodarski momenti, pored one katastrofe, koja je zadesila biskupiju za vrijeme građanskog rata god. 1220., kada je požar uništio sasvim novu, tri godine prije toga posvećenu stolnu crkvu. Vjerojatno su tome pridonosili i osjećaji naroda, što su od pamtivijeka okupljali veliko mnoštvo hodočasnika u blizini Čazme, u susjednom Ivaniću.

Sigurno su biskup i herceg dobro poznavali vjerske tradicije Hrvata, kad su na samom nastupu, prve godine svojega vladanja (1226.) sagradili u Ivaniću zavjetnu crkvu sv. Marije te uz nju podigli prvi ženski samostan. Važnost toga mjesta potvrđuje i kralj Bela I., koji se odmah poslije bratove smrti pobrinuo, da se ono obnovi. Pošto je sasvim minula tatarska opasnost, zamolio je kralj zajedno sa svojim ženom Marijom zagrebačkog biskupa, da iznova podigne prvi opatički dom u svojoj biskupiji. Kraljeva se želja naskoro ispunila. Četiri godine poslije one sablasne, historijske zime bio je već potpuno obnovljen ivanički samostan. Istodobno su onamo doputovali članovi ženskog ogranka reda Premonstrata, koji je osnovao sv. Norbert u laonskoj biskupiji u Francuskoj (Prémontré). Redovnice su nosile potpuno bijele haljine sa škapularom, a glavu su pokrivale bijelom pečom.

Biskup Stjepan II. izveo je kraljev zahtjev godinu prije svoje smrti (1247.), dok je prve godine poslije svog posvećenja za biskupa (1225.) osnovao prvi ženski samostan u Ivaniću. Možemo dakle reći, da je prva i posljednja briga ovog slavnog biskupa bila posvećena najstarijem zavjetnom svetištu između Drave i Gvozda.

Među narodom moslavačkog kraja sačuvala se do danas predaja o vrlo velikim proštenjima kod ivanićkih crkava, koja su nekad pred više stoljeća bila jednako znamenita kao što su današnja kod Marije Bistrice.

Čini se, da je Ivanić u srednjem vijeku najviše posjećivano mjesto na čitavom području tadanje hercegovine i kraljevine Slavonije, koje se podudaralo s opsegom zagrebačke biskupije. Ondje su se sakupljali ljudi iz svih kraljeva sjeverne Hrvatske, počevši od Gline, Kostajnice i Dubice do Zagorja, Podravine i Slavonskog Broda. Stari rukopis u župskom arhivu opisuje i nabraja sasvim potanko, odakle je dolazio narod na ta hodočašća, uz dodatak, da je u spomenutim krajevima bio tek neznatan broj ljudi, koji ne bi barem jedamput u životu pohodili glasovitu zavjetnu crkvu.

Najstariji tragovi ljudskog sjećanja govore, da se u srcu srednjevjekovne Hrvatske nalazila malena, niska crkva, posvećena na čast sv. Marije. Prema opisu pobožne kronike, svetište je bilo nisko i tamno, a oko njega je vladala neprestana vreva i stiska. Presretan je bio, tko bi se mogao protisnuti do glavnog oltara, gdje se nalazio divotni kip Gospe Milosrđa. Ostali su hodočasnici obavljali napolju svoju molitvu. Ne prispjevši u crkvu, kaže pisac, zadovoljili su se time, što su obilazili oko nje i klečeći izvršavali svoju pokoru.

Najstariji historijski podaci o ovom mjestu potječu iz vremena biskupa Stjepana II., potomka drevne porodice, koja je uz Frankopane i Šubiće predstavljala prvu elitu hrvatskog plemstva. Knezovi Babonići (Blagajski) već su na koncu dvanaestog stoljeća kao kraljevski vazali uživali velik posjed u sjeverozapadnoj Bosni. Njihova prva imanja zapremala su

čitavo zemljište između Une i Sane, a središte im se nalazilo u Vodici (današnje Vodičevo) kraj Une. Pored spomenute dvije obitelji, oni su bili prvi naši predstavnici feudalizma po zapadnoevropskom uzoru. Neki knez Babonić, valjda brat biskupov, sudjelovao je god. 1217. u križarskom ratu za oslobođenje Svete Zemlje sa dvjestapedeset konjanika, hraneći i uzdržavajući svoje ljude o vlastitog trošku. Bila je to vrlo bogata i moćna porodica. Najuglednije ju je zastupao biskup Stjepan II., koji je već kao kancelar kralja Andrije surađivao na onoj čuvenoj ispravi sa zlatnom pečatnom kutijom. Ta je isprava kasnije postala najznatnijim državnim zakonom i osnovom ustava. Na nju su prigodom krunidbe prisizali svi ugarsko-hrvatski kraljevi do propasti državne zajednice.

Tri godine poslije izdanja »zlatne bule« postao je kraljev kancelar poglavarom zagrebačke crkve. Sigurno se taj čovjek velikih koncepcija i dalekosežnih pogleda nije osvrtao na lokalne momente, kad je naskoro iza svojega imenovanja podigao ivanićku crkvu sv. Marije i samostan benediktinki. Vjerske tradicije tog mjesta bile su već po svoj prilici toliko rasprostranjene, da je biskup samo ugodio narodu, uveličavajući ono, što je stoljećima postojalo.

Pisana povijest Ivanića počinje se osnutkom zagrebačke biskupije god. 1093. Starijih podataka nemamo, kao što ih nemamo ni za ostala mjesta tadanje Panonske Hrvatske. Sigurno se može reći, da je već u polovici jedanaestog vijeka, u doba Tomislavovih nasljednika Kresimirovića postojala starohrvatska župa s gradom, koji je bio pozvan po sv. Ivanu Krstitelju. Možda je kip bio malen, ili ga je narod iz nekog osjećaja prozvao svojim običnim deminutivom (»Ivanić«).

Prema Smičiklasu, župe su se u Panoniji brojile po gradovima, a predstavljale su velike upravne općine. Riječ župa prvobitno je označivala lijepu, sunčanu zemlju, neki krasan kraj, između više rodova ili bratstva, koji je svima bio zajednički. Često je takav kraj bio obrađen vinogradima, jer su Hrvati u veliko uzgajali lozu. Sav predjel, što se prostire u dužini od nekih trideset kilometara između Ivanića i Siska, imao je od pamtivijeka svoja trsja u kloštranskim brdima. Na njihovu se podnožju nalazi velika gotska crkva sv. Ivana Krstitelja sa sjedištem negdašnje panonske župe. Područje te župe prostiralo se između Zagreba i Čazme, a doticalo se banskoga grada Siska. Upravo nas ovaj geografski smještaj, kao i neke druge okolnosti upućuju, da se tu moralo nalaziti poznato središte Panonije već u doba pokrštenja Hrvata. Kao samoupravna županija Ivanić je postojao negdje do dvanaestog stoljeća, kada je pripojen velikoj zagrebačkoj županiji, što se stvarala po ugarskom kalupu (V. Klaić, Povijest Hrvata I.)

Mjesto se nalazi na prvoj uzvisini, kojom svršava savska nizina istočno od Zagreba, odakle se može vidjeti samo za najvedrijih dana. Mješavinu gradića i sela nadvisuje ogromna samostanska građevina s gotskom crkvom, udaljena nekih dvjesta metara od župne crkve sv. Marije. Na prvi nam pogled zapinju za oči velike dimezije, kojima se ističu obadvije crkve. One nam najbolje svjedoče o religioznom značenju Ivanića u srednjem vijeku. Pogotovu bi se crkva sv. Ivana mogla bez pretjerivanja nazvati drugom katedralom zagrebačke biskupije. Njezin sedamdeset metara visoki toranj

predstavlja prvobitno ishodište koordinatnog sistema geografskih mjerenja za čitavu Hrvatsku i Slavoniju.

Poslije zagrebačke katedrale ivanićka je samostanska crkva najveći primjer gotskoga građevinstva u gornjoj Hrvatskoj. U isto vrijeme, dok se u Dalmaciji održao romanski slog, prevladala je u tadanjoj Slavoniji potpuno francuska gotika. Njezin najjači porast dolazi u četrnaestom stoljeću, u doba kad su pape stolovali u Avignonu (1309.—1377.), a nad Hrvatskom vladali francusko-napuljski Anžuvinci.

Među narodom se i danas govori, da su ivaničku gotsku crkvu gradili Francuzi. Teško je odrediti, kada je započeto zidanje. Vjerojatno je razvitak gradnje napredovao uporedo s podizanjem zagrebačke katedrale, što je trajalo od polovice trinaestog do početka petnaestog stoljeća, dakle ukupno nekih stopedeset godina. Samo se gradnja ivaničke crkve otegnula do god. 1508. Osim kamenog podnožja, čitava je crkva izvedena iz velikih opeka s utisnutim znakom križa. U njezinu se arhitektonskom značaju jasno ocrtavaju dvije etape: svetište i glavna lađa. Kao najstariji dio crkve svetište je vjerojatno postojalo već u trinaestom stoljeću, kad se pokraj njega nalazio cistercitski samostan.

Cisterciti su obnavljali regulu starog benediktinskog reda te uz neke promjene nastavljali njegovu djelatnost. U Hrvatsku ih je nastanio herceg i kasniji kralj Andrija oko god. 1200. (Topusko), a doveo ih je iz njihova najglasovitijeg francuskog samostana Clairvauxa. Redovnici su nosili dvobojnu haljinu, danju bijelu i preko nje drugu crnu. Zato ih je narod prozvao »srakarima«. Značajno je, da se taj red nalazio uz tri znamenite župe, u Zagrebu, Topuskom i Ivaniću. Sve tri su bile posvećene sv. Mariji. Zagrebački je samostan nosio naslov: »čuvar praga crkve zagrebačke«.

U Ivaniću su cisterciti čuvali biskupov dvorac. U njem je stolovao župan s biskupskim činovnicima, koji su upravljali područjem negdašnje starohrvatske župe ili tadanje crkvene provincije. Počevši od samog osnutka biskupije, ivanićka je županija poput čazmanske i dubravske pripadala pod vlast zagrebačkih biskupa. Premda je kasnije političkom podjelom uvrštena u novouređenu zagrebačku županiju, ipak je bila u njoj neka iznimka. Općeniti je razvoj feudalizma dobio tu svoje sasvim naročito obilježje. Crkva nije dopuštala, da se zatru starodrevni običaji i značenje narodnih centara. Jedino su se pod njezinom zaštitom sačuvale neke osebujnosti iz vremena hrvatskih kraljeva kroz čitav srdnji vijek, do turskih provala.

Prema najstarijem zapisniku o kanonskoj vizitaciji iz god. 1649. pripadale su pod ivanićku župu sv. Marije četiri današnje župe (Kloštar Ivanić, Ivanić grad, Lupoglav i Posavski Bregi). Još u isto vrijeme nalazio se pokraj crkve sv. Ivana biskupov dvorac s njegovim činovnicima i službenicima (Dr. Rudolf Horvat, Povijest grada Ivanića). Premda se mjesto nije razvilo dalje od običnog sela, postojalo je još uvijek u njemu sjedište provincije, kao nastavak stare panonske župe. Crkva nije centralizovala, nego izgrađivala na stoljetnim tragovima narodnog života. Najbolje se to vidi po djelatnosti biskupa Stjepana II., čija su dalekosežna rješenja odredila budućnost Ivanića te ga ujedno podigla do glavnog zavjetnog mjesta srednjevjekovne Hrvatske.

Prema starom župskom rukopisu u Ivanić je dolazio narod iz južnih krajeva do Kostajnice i Dubice. Rodna župa knezova Babonića nalazila se kraj Une, desetak kilometara daleko od Kostajnice. Još u polovici četrnaestog vijeka spominje se u dubičkom arhiđakonatu zagrebačke biskupije, a posvećena je sv. Mariji. Po svoj je prilici do nje dosizala sfera ivaničkih hodočašća, no teško je utvrditi, kako je bilo u vrijeme biskupa Stjepana. Prema pučkoj predaji, kaže rukopis, ivanićka je crkva postojala od pamtivijeka. Prema tome bi njezin početak padao uporedo s gornjim svetištem malenog Krstitelja u doba domaćih vladara, a znameniti ju je biskup samo iznova podigao.

Svojim drugim rješenjem poslije tatarske provale biskup je osigurao originalni razvitak ovog mjesta. Njegove su odredbe važile gotovo tri stoljeća, do žestokih turskih nasrtaja, a njihovi su nam detalji potpuno sačuvani.

Bijele opatice došle su u Ivanić god. 1246. Biskup im je poklonio kuriju s kućama i zgradama pokraj njihove crkve. Da osigura opstanak samostana, darovao im je predij Čemernicu, koji su nekad uživale benediktinke te dvije kmetske obitelji (sa sinovima i kćerima) za besplatno obrađivanje zemljišta. Osim toga im je doznačio svu desetinu, što se ubirala od ivanićkih žitelja, sav dohodak od pijacovine (tributum fori), kao i deseti dio vina iz svojih tamošnjih vinograda. Istodobno je bilo naloženo svima činovnicima i službenicima ivaničke provincije, da ne smiju redovnice vrijeđati, ili im nanositi kakove nepravde i štete. Tko bude postupao drugačije, toga čeka biskupova nemilost (Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae IV).

Polovicu stoljeća kasnije odredio je biskup Ivan I., da kmetovi ivanićkih opatica ne trebaju više podavati nikakovih daća zagrebačkom biskupu. Osim toga oni će u buduće pripadati pred sud »gospođe abatisse«. Samo u težim kaznenim parnicama, kad počine zločinstvo krađe, paleža ili krvoprolića, treba da im sude činovnici biskupije. Opatički su kmetovi (populi monialium) bili u svim građanskim poslovima ovisni o predstojnici samostana i njezinim sestrama. Redovnice sv. Norberta postale su dakle feudalnim gospodaricama negdašnje plemenske župe, te su je vodile gotovo kroz tri stoljeća.

Njihov je red potjecao iz Francuske, koja je u ono doba bila ishodište pobožnosti, gotike, viteštva i kulture. Vjerojatno je, da su Premonstraćanke nastojale u okolici Ivanića presaditi različne tekovine s evropskog Zapada, a možda se uslijed njihove uprave stao razvijati neki sasvim naročiti slobodarski duh. Sasvim je pouzdano, da su bile omiljele među narodom, što se osobito pokazalo za velike bune biskupijskih predijalaca u četrnaestom vijeku. Nemiri su potekli iz Ivanića, a proširili se po čitavoj biskupiji. Premda su trajali osam godina (1333.—1340.), ipak nije poznato da bi opatice postradale kojom prilikom, a sigurno je, da su u to vrijeme boravile u Ivaniću. Upravo tih godina spominje ih papinski izaslanik benediktinac Jakob Berengar. Podnoseći račune za pripomoć sv. Stolici u Avignon kaže, da je do god. 1337. primio u ime papine desetine od ivanićkih opatica 11 maraka, a od župnika 4 marke i 128 denara, za vrijeme od pet godina (Smičiklas, Codex X.) Poslanik je ubirao deseti dio prihoda svih crkvenjaka.

Iz toga proizlazi, da su dohoci opatica i crkve unatoč nemirima bili prilični, po svoj prilici normalni.

Redovnice su imale dosta razloga, da se dobro slažu s narodom. Na to ih je upućivala sva njihova materijalna i duševna djelatnost. O tom su ovisili uspjesi njihovih poduzeća kao i svi ostali uvjeti njihova života. Uspješnost njihove politike najbolje se vidi po nizu stoljeća, koja su proboravile u Ivaniću.

Na brdu u neposrednoj blizini samostana nalazi se čestica zemlje, što je prema starom gruntovnom zapisu obilježena kao »opatički dudinjak«. Sljedbenice francuskog sveca bavile su se svilogojstvom, koje se već u dvanaestom stoljeću proširilo po Italiji i Južnoj Francuskoj. Vjerojatno je ovdje bila jedna od prvih kultura na hrvatskom tlu. Oko zemljišta vide se vinogradi, nekadašnje vlasništvo biskupa Stjepina Babonića, a između njih se bijele dvije kapelice, posvećene sv. Duhu i sv. Trojici. Prva se spominje u najstarijem zapisniku o kanonskom vizitaciji, a druga na mjestopisu zagrebačke županije, koji je dao sastaviti biskup Maksimilijan Vrhovac (Dr. R. Horvat). Na podnožju vinogradskih bregova i po okolišnim dolinama nalazimo nekoliko umjetno izgrađenih nasipa, gdje su nekad bili opatički ribnjaci i mlinovi.

Među narodom se do danas sačuvala predaja, koja govori o negdašnjim bijelim gospodaricama, o tlaci na njihovom prediju Čemernici, o cinzušu, o kunovnjacima, a banderiju zagrebačkog biskupa i ostalim elementima one davne prošlosti, prije turskih ratova. Fiksirani u pučkoj mašti, oni su već postali gotovo irealni, no sudeći po historijskim podacima i uspoređujući temeljito životne odnose, dolazimo do zaključka, da su u svoje doba morali sačinjati mnogo vedrije i pozitivnije pojave, nego što se danas obično misli. Mnogi nam detalji govore, da je koncem srednjeg vijeka znatno uznapredovala materijalna i duševna kultura sjeverne Hrvatske, koju su jedino ratovi zaustavili za razvitkom evropskog Zapada.

Župnik Ivan Švear piše u svom »Ogledalu Iliriuma«, da je ženski samostan u Ivaniću postojao do god. 1551. Švearovo je djelo upravo prva hrvatska povijest pisana našim jezikom, a prema sudu Klaića nije ni izdaleka tako loša, kako su neki htjeli da je prikažu. Štampana je god. 1839. na 75 tiskanih araka. Pisac se rodio u Ivaniću (1775.), pa je valjda provjerio spomenutu godinu, prije negoli ju je zabilježio.

Opatice su dakle morale pobjeći pred najjačom turskom navalom, na samom svršetku one stoljetne jednobojne i konstruktivne linije srednjevjekovnog života. Slijedeće godine poslije njihova odlaska nastupila je katastrofa, koja je temeljito izmijenila izgled mirnog i pobožnog Ivanića. Zavladala je dinamika velikih ratnih pokreta, uništavajući tragove negdašnjih predija, vinograda, mlinova i dudinjaka. Čitav je kraj gotovo opustio. Pustošenja su zamijenila prijašnje blagostanje, a iz godine u godinu umnažao se broj razorenih gradova i sela.

Narod je živio u vječitoj nesigurnosti, opirući se jedino duhom protiv nedaća i patnja. Po dubljem, neshvatljivom zakonu morala je tada nadoći neka nadoknada za izgubljeni mir, neka pomoć u najtežim časovima. Teško je o njoj govoriti u stvarnom smislu. Pa ipak su mnogi njezini slučajevi zabilježeni. Ima ih priličan broj, koji su opisani sasvim potanko i potvrđeni svjedocima. O njima je sastavljena čitava knjiga. Rijedak je to, sasvim neobičan rukopis, kakav ne nalazimo ni u kojoj biblioteci. Na njegovim se koricama nalazi slijedeći natpis: »Knjiga čudesa i milošća, koje starinski čuda čineći kip od toliko let u ivanićkoj župnoj crkvi sv. Marije učini mnogim prosećim«.

Rukopis se čuva u riznici župne crkve. U njemu je zabilježeno pedeset i devet pod prisegom »valovanih« čudesa, koja su se dogodila po zagovoru Majke Milosrđa. Prvi spomen pismeno utvrđenih čudesa počinje se u god. 1664., a dalji dokazni zapisci ređaju se do god. 1782. Preslušani sretnici bili su iz slijedećih gradova i sela: Bešlinac, Ludina, Ilova, Jelenska dolnja, Osekovo, Šćapovac, Poljana, Šarampov, Gorica više Zeline, Sisak, Martinska Ves, Lupoglav, Mahovo, Križ, Ivanićgrad, Čemernica, Samarica, Dubrava, Ježevo, Oborovo i Jamarica župe Međuričke. Zahvalni hodočasnici donosili su različne vidljive dokaze i znakove uslišane zagovorne molitve, kao srebrna srca i kipove čovječjih uda (ruke, noge i t. d.). Među te darove pripadaju i teške željezne verige, koje je neki turski sužanj u ime zahvalnosti za svoje oslobođenje po zagovoru Majke Milosrđa položio pred njezin kip. (Kratak izvadak iz »Knjige čudesa« napisao je župnik Mijo Halužan god. 1909.).

Takvi pobožni pokloni predstavljali su jedinu uspomenu o čudesnim događajima u srednjem vijeku. Riznica je sagrađena u novije doba, pa je vjerojatno da ih se do tada dosta izgubilo. Kako razabiremo iz popisa mjesta, nisu više dolazili u Ivanić hodočasnici iz čitave zagrebačke biskupije, kao prijašnjih stoljeća. Nije moglo biti drugačije, kad znamo da se turska granica nalazila na rijeci Česmi, desetak kilometara udaljenoj od Ivanića, dok je u susjednom kaptolskom gradu Čazmi, u dotadanjem mjestu najvećeg povjerenja (locus credibilis), stolovao sandžak sa tisuću četiri stotine vojnika.

Sa odlaskom bijelih opatica izgubilo je »srce srednjevjekovne Hrvatske« svoje općenito narodno značenje. Buduće su zavjetne procesije kretale prema zapadu, u mjesto zaštićeno među gorama, a Ivaniću je Providnost namijenila drugi zadatak. Pojedinosti toga osebujnog historijskog zadatka nalazimo u vojnim izvještajima, kao i u zapisnicima gotovo svih hrvatskih sabora počevši od g. 1554. do g. 1599. Njegovo bi se izvršenje moglo nazvati najvećim čudom »starinske Majke Božje«.

JOSIP VRANA:

KRVAVI USKRS

Magyár királyi államvasuták

U Zagreb je prispio drugoga dana predveče. Na peronu bilo je neobično pusto. Samo se tu i tamo pojavilo zabrinuto i uznemireno lice željezničkog činovnika. Namjeravajući ostati do sutra u Zagrebu, Stipe je odložio prtljagu u garderobi i pošao prema izlazu. Na veliko začuđenje, stanična zgrada bila je opasana dvostrukim kordonom žandara. U sjaju plinskih svjetiljaka ljeskale se njihove perjanice i vršci nataknutih bajuneta. Na suprotnoj strani, ispred nedovršenog Starčevićeva doma, nejasno se nazirala neka strka i metež, čulo se klicanje, vriska i zviždanje. Stipe se jedva nekako provukao kroz kordon oružnika i umiješao se u gomilu. Mnoštvo demonstranata nastojalo je da se probije pred novu zgradu prometnog ravnateljstva, na koju je pred nekoliko dana, kako mu je pričao jedan od demonstranata, bio stavljen natpis Magyár királyi államvasuták. No konjanički redari ne samo da su branili pristup k zgradi, nego su također nastojali da rastjeraju masu. To im je nakon nekog vremena i uspjelo, te je Stipe potisnut mnoštvom morao da bježi prema trgu Franje Josipa. Tu se masa demonstranata opet zbila u nerazrešljivo klupko i počela da juriša na Jeronimsku palaču, u kojoj su se još uvijek nalazili uredi prometnog ravnateljstva.

Stipi u prvi čas nije bilo ni na kraj pameti da demonstrira. Htio je da ode ravno u svoj negdašnji stan i da se odmori od puta. No mnoštvo demonstranata, među kojima je bilo i mnogo žena, povuklo ga sa sobom, uguralo ga u sredinu, i on se pridružio klicanju demonstranata. — »Dolje s madžarskim natpisima! . . . Van s Madžarima! . . . Abzug Khuen! . . . Abzug madžaroni!« — orilo se sa svih strana. U prvi mah činilo se, da će masa probiti kordon redara i početi da demolira zgradu. Stipu prođoše hladni srsi. Ugurao se među nekoliko omladinaca i počeo pjevati: »Prosto zrakom ptica leti . . .« S druge strane zaorila je podrugljiva pjesma: »Udri, udri in der Stadt, madžaronom štrik za vrat!« — Uto je već i redarima stiglo pojačanje od Starčevićeva doma i sa Zrinjevca, te svi zajedno: redari, konjanici i žandari počeše da rastjeravaju mnoštvo. Bijeg, vika i zapomaganje! Sablje i kundaci stupiše u akciju. Stipu je progonio jedan konjanik. Već je zamahnuo sabljom, da ga udari po leđima, ali se Stipe u posljednji čas izmaknuo. Redar umalo da nije pao s konja, kaciga mu se spuzla na lice, i dok je popravio, Stipe je odmaglio. Obišao je zgradu Jugoslavenske akademije i pošao na Zrinjevac.

Rastjerani demonstranti skupiše se ponovno na Zrinjevcu i umiješaše među građanstvo, koje se ondje šetalo. Baš u taj čas stigla je ovamo iz Ilice povorka manifestanata, tako da se sada sakupile na Zrinjevcu dvije do tri tisuće ljudi. Prije nego je policija uspjela da ureduje, nekoliko omladinaca dogovorno utrnuše sva svijetla na ulici. To je izazvalo kod građanstva, naročito kod ženskoga svijeta, zaprepaštenje, uzbunu, bježanje. Stipe se

upravo u to vrijeme nalazio na istočnoj strani Zrinjevca nedaleko od zgrade sudbenog stola. U polutami opazio je, kako prema njemu bez reda bježi dvadesetak ljudi skačući i padajući preko nasada. U prvi mah počeo je i on bježati, ali se radije zaklonio za jedno stablo platane. Doskora je uvidio, da nema razloga za bježanje. Ove ljude nije nitko tjerao, bio je to samo odraz općega zaprepaštenja.

Odmah se pokazalo, koju je svrhu imalo gašenje svijetla. Nedaleko u Gajevoj ulici počeše demonstranti razbijati prozore Agramer Zeitunga i poštanskog ravnateljstva. Ne želeći da sudjeluje u tom poslu, Stipe je otišao na Krvavi Most, da svoju negdašnju stanodavku zamoli za prenoćište. Iza večere izašao je da razmotri situaciju. Na ulicama je bilo živo kao u po bijela dana. Svaki čas pronosile se vijesti o demonstracijama u različitim dijelovima grada. Policija i oružništvo postadoše nemoćni. Oko devet sati poplavila je grad vojska i počela građanstvo tjerati s ulice. Grad je naskoro opustio. Uza sve to demonstranti se nisu dali rastjerati pa im je uspjelo da oko deset sati pogase svijetla i porazbijaju prozore na zgradi Narodnih novina. Tek oko ponoći nastao je u čitavom gradu mir.

Sutradan otišao je Stipe do ravnatelja Poljodjelske banke dra. Korporića, da se kod njega informira o stanju seljačke zadruge, koju je zajedno sa župnikom osnovao u svom rodnom mjestu Rakitnici, i da čuje novosti iz zadrugarskog pokreta uopće. Bio je vrlo ugodno iznenađen, kad je saznao, da je dosada već osnovano osamdeset zadruga i da se prave pripreme za osnutak novih dvadeset. U razgovoru stvoriše nacrt, kako da se osnuju zadruge bar u sjedištima općina rakitničkog kotara. Iza toga prisustvovao je Stipe sastanku, na kom se okupio čitav štab pokreta: dr. Potočnjak, dr. Heimrl, Marjanović, Radić, Sirovatka, Pasarić i nekoliko sveučilištaraca. Lica svih sjala su pobjedonosno, iznosile se podrugljive primjedbe na račun Khuena i njegove policije. Jučerašnji dan nadmašio je svako očekivanje. Istina je, manifestacije su bile dobro organizirane, predviđalo se, da će doći i do demonstracija, ali da će u manifestacijama sudjelovati mase građanstva i da će demonstracije poprimiti takav opseg — tomu se nije nitko nadao. Bilo je jasno, da pokret zahvaća sve šire slojeve pučanstva, pa se prema tome trebala udesiti borba. Još se uvijek nije znalo, kako će vlada na sve to odgovoriti. Moglo se očekivati najgore. Stoga je zaključeno, da se još danas naveče održi pouzdani sastanak u Kolu na osnovu § 2 Zakona o pravu sakupljanja, na kom će nastupiti kao govornici dr. Heimrl, Marjanović i Sirovatka, a Stjepan Radić preuzet će zadaću, da umiri sveučilišnu omladinu. Glavna će zadaća ovoga nastojanja biti da se stvori povoljna atmosfera za veliku manifestacionu skupštinu, koja bi se prema zaključku trebala održati na Cvjetnu nedjelju na sajmištu. Zaključeno je također, da na toj skupštini kao glavni govornici nastupe vođe saborske opozicije. Posebno izaslanstvo otići će do dra. Derenčina i zamoliti ga, da preuzme saziv i organizaciju skupštine.

Na kraju zamolio je riječ Stipe. — »Gospodo i drugovi!« govorio je, »bio sam vrlo ugodno iznenađen, kad sam na svom nedobrovoljnom povratku iz Praga zatekao živu narodnu svijest i probuđeni otporni duh. Opravdano je mišljenje svih nas, da je sada vrijeme za odlučnu borbu pro-

tiv tuđinske korupcije i nasilnog režima. Ali ne smijemo zaboraviti, da su politička borba i njezina sredstva samo dio opće narodne borbe. Paralelno s njome treba da bude nastojanje oko podizanja gospodarske i kulturne snage naroda. Samo gospodarski jak i kulturno prosvijećen narod može da stekne i očuva svoju političku slobodu. Sličnu je misao, ako se ne varam, iznio g. Radić na skupštini u Sokolu, i ja je sada ponovno naglašujem. Držim, da je upravo sada vrijeme, da se zadružni pokret proširi i učvrsti. Malo prije govorio sam s drom. Korporićem. On je izjavio, da je spreman zajedno s drom. Krištofom održati za đaštvo tečaj o zadrugarstvu. U tom tečaju pripravili bi se naši drugovi za svestrani zadružni rad u narodu. Osim toga treba da se započne sa sistematskim organiziranjem pučkih knjižnica i prosvjetnih tečajeva. Ako baš hoćete znati, takav rad preporučuje nam profesor Masaryk i ostali Česi, pa ga čak smatraju zgodnijim i uspješnijim od radikalne političke akcije . . .«

Stipin prijedlog o zadružnom tečaju prihvatili su svi jednodušno. Osim toga je zaključeno, da se sveučilištarcima toplo preporuči, da svoje uskršnje praznike iskoriste za gospodarski i prosvjetni rad u narodu.

Da ne zakasni na prijepodnevni vlak, morao je Stipe napustiti sastanak. Na ulicama je bilo neobično živo, ali je svuda vladao mir i red. Zgradu prometnog ravnateljstva čuvale su dvije satnije vojnika. Oko njih sakupilo se mnoštvo građana i radoznalo, uz zajedljive primjedbe, promatralo, kako radnici podižu skele ispod madžarskog natpisa. Hoće li ga zbilja željeznička uprava skinuti, ili je to samo vješto udešen trik? Bilo kako mu drago, borba je postala odlučna. Na jednoj strani radikalni omladinski pokret, kojemu je uspjelo da prodrma i probudi narodne mase, a na drugoj strani maskirana diktatura, koja ne će birati sredstava, te je već počela da provocira . . . Hoće li pokretačima uspjeti, da probude od nerada političko vodstvo i ostalu inteligenciju, da narodnu bujicu svedu u korito i odrede joj smjer, ili će se ona bez reda stropoštati rušeći i obarajući pred sobom sve do čega stigne? Stipe je odmah uvidio, da je to osnovni problem pokreta i da u tom pravcu treba razviti svu svoju aktivnost. No nije ni slutio, na kakav će otpor naići njegovo djelovanje.

Kad je sutradan pošao k misi, dočekaše ga pred crkvom poznati Rakitničari s pitanjima: »Kako je bilo u Zagrebu? Čujemo, da se policija pošteno uznojila. Jesu li madžaroni dobili batina?«

»Bilo je svega«, odgovorio im Stipe. — »Ali gospoda u Zagrebu zaključiše, a i vama poručuju, da treba sačuvati mir i prisebnost. Svaki nepromišljeni čin mogao bi nam nauditi. Stoga treba biti na oprezu. Vlada je spremna na sve, samo da se održi. Ako ustreba, izaslat će protiv naroda oružništvo i vojsku. A i Madžari će jedva dočekati priliku, da nas silom upokore . . .«

»Ne bojimo se mi njih!« prekinuo ga jedan glas. »Kad se sav narod digne s kosama i motikama, pokazat ćemo im tko smo i šta smo.«

»Tako je!« čulo se sa svih strana. — »Neka se samo narod složi i udari na njih. Imat će pun tur, čim nas ugledaju. Trebao bi nam samo Jelačić! . . .«

»Druga su danas vremena . . .« odgovorio je Stipe. — Počeo im je tumačiti, kako se danas prosvjetom i organizacijom može postići više nego oružanom silom, ali ga nitko nije slušao. Neki zgrbljeni starac raspričao se o ratu četrdesetiosme, kad je on još bio golobrado momče. Stariji se okrenuše k njemu, a mladići se raspršiše, i tako Stipe nije imao kome da govori.

Poslije mise otišao je Stipe do dra. Dragana Markešića, da mu izruči neke poruke iz Zagreba i da se s njim porazgovori o političkoj situaciji. Zatekao je kod kuće samo njegovu suprugu s petgodišnjim sinčićem. Dr. Markešić upravo je malo prije otišao u čitaonicu. Gospođa je dočekala Stipu vrlo srdačno i uvela ga u sobu.

»Oprostite, ako kod nas nije sve u redu«, — ispričavala se kupeći dječje igračke, koje su ležale na podu porazbacane, »upravo sam pred nekoliko dana morala otpustiti služavku.«

Sobica, u kojoj su se nalazili, bila je čista i uredna, ali neobično malena, pa je po svoj prilici nekada služila kao predsoblje. Pokraj nje je bila prostrana spavaonica, a preko natkrite verande ulazilo se u kuhinju. Ostali dio zgrade zapremala je odvjetnička kancelarija.

»Ovo je naš salon«, nastavila je gđa. Markešić smiješeći se, »blagovaonica i dječja soba. Nemojte se stoga uvrijediti, što vas ovdje primam.«

»Nije potrebno da se ispričavate, milostiva!« odgovorio je Stipe odlažući šešir. — »Ovdje je isto tako lijepo i udobno kao u najotmjenijem gospodskom salonu.«

Kad su sjeli za okrugao stolić, koji je uz divan i nekoliko slika na zidu bio jedini namještaj te sobe, stala ga gospođa živahno zapitkivati: »Da niste možda i vi sudjelovali kod zagrebačkih demonstracija? Pričaju, da je bilo i krvavih glava. Ima li mnogo uapšenih? Bojim se, da nije i moj brat među njima. On je vrlo neoprezan pa svuda nastrada . . .«

»Ima ih dvadesetak uapšenih. Ali vaš brat nije zasada među njima. Vidio sam ga juče prije podne na sastanku omladine.«

»Hvala vam! Pričajte mi, kako je bilo . . . Šteta, što nije Drago ovdje, njega bi to vrlo zanimalo.«

Stipe joj ispriča sve, što je znao o demonstracijama i o političkoj situaciji u Zagrebu uopće.

»Čujem, da Khuen i njegova svita već pomalo pakuju«, prekinula ga gospođa Markešić.

»Varate se, gospođo,« odgovori joj Stipe. »Ta gospoda imaju odviše debelu kožu. Sjećate se Tuškanove afere? Khuen je dobio od Gržanića svoje, pa se ipak rehabilitirao. Jadnoga Davida Starčevića i druge uvalio u tamnicu, samo da pokrije svoju sramotu. Bojim se, da će i sada poduzeti sve, samo da se održi.«

»Ako ne će milom, treba ga maknuti silom. Ovo se dalje ne može podnositi. Eto vidite, što je od nas učinio . . .«

Sin gđe. Markešić, koji se sve do sada igrao na dvorištu, dojurio je u sobu s papirnatom kacigom na glavi i limenom sabljicom o bedru. Opazivši stranca, malo se lecnuo, privinuo se uz mamicu i nešto joj šapnuo, a zatim opet otrčao na dvorište. Gđa. Markešić svrnula je opet razgovor na

svoje obiteljske prilike. Stipi nije bila nepoznata sudbina dra. Markešića, te je pažljivo i sa zanimanjem slušao njezine jade. Dr. Markešić započeo je sudačku karijeru s najljepšim nadama u budućnost. Iz ugledne zagrebačke porodice, promoviran sub auspiciis regis, imao je mogućnost da u kratko vrijeme postane sveučilišnim profesorom. Gospođa Markešić bila je po majci velikaške krvi, pa se ženidbom njegov društveni položaj samo učvrstio. U prilog mu je bilo i to, što se na sveučilištu nije politički isticao. Ali dok su mnogi njegovi drugovi od najvatrenijih stekliša postali najsmjernije sluge režima, kod dra. Markešića dogodilo se protivno: postao je zakleti neprijatelj kuenovštine. Njegova pravna svijest nije mogla da podnese onaj juridički formalizam, ono smišljeno i vješto zaobilaženje te izigravanje zakona, ako je to bilo u prilog vladi i njezinim pristašama. Još je manje mogao podnositi slučajeve. u kojima se na osnovu nedovoljnog optužnog materijala najstrože kažnjavali protivnici režima. U jednoj takvoj parnici nije poslušao mig državnog odvjetnika i riješio optuženoga. Odmah je protiv njega provedena istraga, pronađeni tobožnji propusti u službi, i Dr. Markešić bio je suspendiran. Videći, da nema mnogo izgleda u sudačkoj službi, zahvalio se u nadi, da će moći otvoriti odvjetničku kancelariju. Ali svi dosadašnji prijatelji ostaviše ga na cjedilu, pa mu nije preostalo drugo, nego da primi mjesto koncipijenta u kancelariji bivšeg opozicionalnog zastupnika u Rakitnici.

Kolikogod je njegova supruga voljela svoga muža i dragovoljno pošla s njim na selo, nije se mogla snaći u novim prilikama. Odrasla u bogatoj kući, nenavikla grubome poslu, teško je podnosila, što kao žena bivšeg državnog činovnika mora da stanuje u neudobnu stanu, radi najteže kućne poslove i ne može da zalazi u otmjeno društvo. Možda bi već i očajavala, kad se ne bi tješila, da je to samo privremeno, da će se popraviti političke prilike, a s time i njihove nade u budućnost. Stipe je odmah uvidio, da za nju promjena političkih prilika znači sve. Gledajući na sadašnje prilike sa svoga uskog ličnog horizonta, bila bi spremna izazvati krvavu revoluciju u najboljoj vjeri, da time koristi čitavom narodu.

Vrijeme je poodmaklo, a dr. Markešić još uvijek nije dolazio. Kako je gospođa bila zaposlena u kuhinji, Stipe nije htio da smeta te se poče opraštati.

»Dođite k nama večeras! Dragana će zanimati vaše pripovijedanje, a osim toga bit će kod nas još tkogod«, uvjeravala ga gđa. Markešić na rastanku.

Stipe je već prvoga dana opazio, da je pokrajina mnogo radikalnija od Zagreba. Možda je tome bila uzrokom veća neovisnost od vladine politike i budnija narodna svijest, ali svakako je pokrajina nosila na svojim leđima mnogo manje odgovornosti, pa zbog toga nije trebala da toliko misli na posljedice. O svemu tome još se jače uvjerio, kad je naveče posjetio dra. Markešića. Zatekao je kod njega dva omladinca, i to knjigovođu iz paromlina Peru Crkvenca i trgovačkog pomoćnika Slavka Vidovića. Obadvojica htjedoše da odu, ali ih je dr. Markešić zadržao. Videći, da je odnos između dra. Markešića i Stipe prijateljski, oslobodiše se od prve zabune i nastaviše dotadašnji razgovor.

»Jutros mi je pripovijedao jedan drug«, započeo je Vidović, »da su seljaci u Jelenovcu izlupali općinskog bilježnika. Osnovao je madžaronsku vjeresijsku udrugu, pa kako nitko nije htio da se začlani, počeo je da ovršnim putem utjeruje zaostatke poreza kod nepoćudnih seljaka. Da mu plate milo za drago, pričekali su ga, kad se pijan vraćao iz grada u svojoj kočiji, pa ga dobro izmlatili, tako da ga je konj onesviještena dovezao kući. To je na njega silno djelovalo, te je odmah obustavio ovršni postupak,« završio je s podrugljivim smijehom.

»Dobio je, što je tražio«, dodao je Stipe. »Valjda odsada ne će više progoniti mlade snaše. — Meni je pravio dosta neprilika, kad sam tamo htio osnovati seljačku zadrugu. Sve se raspalo radi straha od njegove osvete.«

»Ipak je najzgodnije ono, što se dogodilo našem vođi oružničke postaje,« nastavio je da priča Crkvenac. — »Neki kažu, da je to bio sam kotarski predstojnik Marko Čeprkalović, preobučen u žandarsku uniformu. U Mačkovcu uhvatila oružnička patrola nekoliko seoskih bećara. Da ih malo upokore, tjerali su ih žandari pred sobom kroz sva okolišnja sela. Mačkovčani su vražji dečki, ali su ovajput bili pitomi kao janjci. Žandari već htjedoše da pođu kući, a bećari se okupiše oko njih. Što bi okom trenuo, gurnuše jedan drugoga laktovima, zgrabiše narednika, i začas je bio na zemlji. Ostala dva žandara, da ih ne zadesi isto, pobjegoše bez traga. Videći to dečki, razoružaše vođu postaje i počeše ga mlatiti. Tako su ga isprebijali, da već nije mogao izdržati i počeo im se moliti: ‚A joj, mili dečki, nemojte više. Nikada više ne ću u vas dirati! Pustit ću vas odsada na miru.' — Kad su ga dobro izlemali, pustili su ga i pobjegli.«

Dalje pripovijedanje prekinuo je svojim dolaskom učitelj Koprek. Bio je vrlo uzrujan pa je još s vratiju počeo da se objašnjava:

»Molim vas, kakav je to bezobrazluk! Ona gruntovničarska hulja Stevo Dotlić neprestano se šulja oko ove kuće. Sutra će već sve činovništvo znati, da smo se ovdje sastali. Poglavita svinja Marko poslat će o tom odmah povjerljivi spis županiji.«

»Ne bojte se gruntovničara«, mirio ga Stipe, »na njega se nitko živ ne obazire. Kad bi malo manje pio, možda bi njegova naklapanja shvaćali malo ozbiljnije.«

Ali učitelj se nije dao umiriti. »Upravo sam htio da zakrenem ovamo«, govorio je uzrujano stojeći još uvijek kod vratiju, »kad najednom bane preda me Stevica: ‚Bit će revolucije!' šanuo mi je podrugljivo. U prvi mah nisam shvatio, kamo smjera. — ‚Revolucija je u vašoj glavi', odgovorio sam mu. ‚Požurite se, već je čitav štab na okupu', — nastavio je podmuklo se smijući. Nisam htio da ga dalje slušam. Najradije bih mu prilijepio jednu zdesna, a drugu slijeva . . .«

Dok se on tako objašnjavao, stupila je u sobu domaćica.

»Gospodi je sigurno ovdje pretijesno, izvolite u drugu sobu.«

»Hvala, ovdje nam je sasvim lijepo«, odgovorio je Stipe. Omladinci ustadoše i počeše se opraštati. Dr. Markešić izašao je da ih isprati.

»Jeste li čitali jučerašnji Obzor?« zapitao je učitelj pružajući novine domaćici. »To je prvo, nezaplijenjeno izdanje,« — dodao je značajno.

»Hvala vam, baš me zanima, što pišu o demonstracijama.«

Uto se vratio i dr. Markešić, te sva trojica počeše raspravljati o najnovijim događajima.

»Situacija je za mene jasna«, — preuzeo je riječ učitelj. »Počeo se je stvarati pokret, koji ima iza sebe najšire narodne slojeve. Vodstvo pokreta treba da preuzme sve u svoje ruke. Evo moje osnove: Zastupnici opozicije imenuju između sebe vladu. Ova vlada preuzimlje u svoje ruke sve državne poslove i javlja caru u Beč, da je ona faktični predstavnik naroda i njegove volje. U pokrajini se organiziraju mjesni odbori s istom zadaćom: izdaju naređenja, ubiru poreze i vrše ostale upravne poslove. Sudovi sude u ime narodne vlade, iz škola se izbacuje sve, što nije hrvatsko . . .«

Stipe je od početka slušao s negodovanjem taj fantastični plan. Nije dao učitelju da dovrši.

»Pretpostavimo, da se narodni zastupnici uistinu stave na čelo pokreta, premda to još uvijek nisu učinili. Pretpostavimo, da uspije organizirati vrhovni i mjesne narodne odbore. Pitam vas, tko će od činovnika podupirati tu narodnu vladu, a da o vojsci i ne govorim?«

»To zasada ne ulazi u obzir,« odgovorio je učitelj.

»To je u čitavoj stvari najvažnije. Recite mi, tko će se od naših činovnika ovdje staviti u službu narodnog pokreta? Hoćete li to vi učiniti?«

»I kad bih htio, ne mogu. Imam ženu, djecu. Ne mogu da se igram njihovom budućnošću.«

»Eto vidite, tu smo. Dok je god čitav upravni aparat ovisan od sadašnje vlade, dok god imade činovnika i druge gospode, kojima je u interesu, da ovaj režim ostane, narodna je vlada kula u zraku. Mi svi pravimo pogrešku, kad mislimo, da će se sve promijeniti, ako maknemo Khuena. Nitko od nas ne misli, da ćemo trebati da mijenjamo čitav sistem . . .«

»Ako ćemo po vašem, to nikada ne ćemo postići narodnu slobodu,« — predbacio mu učitelj.

»Narodnu slobodu možemo izvojštiti samo smišljenom i cjelokupnom organizacijom naroda na svim područjima javnog života. Vaša osnova mogla bi se ostvariti samo u tom slučaju, kad biste na primjer vi bili predsjednik jake sokolske organizacije. To bi bila naša narodna vojska, koja bi se u slučaju prevrata brinula za red i mir. Ja bih kao predsjednik bogate zadružne organizacije preuzeo zadaću, da novčano osiguram čitav pokret. Tada bi, recimo, dr. Markešić kao predsjednik kluba narodnih zastupnika, koji su spremni da svoje imanje i život svoj stave na kocku za dobro naroda, mogao da sastavi narodnu vladu. U svakom slučaju morali bismo računati i s činovničkim kadrom. Zato ne bismo dobre rodoljube osuđivali, što odlaze u činovnike, već bismo im savjetovali, neka nastoje zauzeti što bolje pozicije, da nam se u slučaju potrebe mogu staviti u službu. Eto, to je moja osnova.«

Riječ je preuzeo dr. Markešić, koji se sve do sada nije miješao u razgovor. »Mislim, da ideja gospodina učitelja nije tako bespredmetna, kao što se to u prvi mah čini. Gospodin učitelj dobro opaža, da u sadašnjim prilikama treba preduzeti energičnu akciju. Ako to sada ne učinimo, Khuen će nam onemogućiti svaki dalji rad, ne samo politički nego i gospodarski

i kulturni, kako to ima u vidu gospodin Ralica. Ali bi ipak bilo prerano stvarati već sada kakav konkretan plan. Moramo pričekati dalji razvitak događaja. Zasada bi trebalo da prije svega održimo javnu skupštinu.«

Stipe nije bio oduševljen Markešićevom argumentacijom, naročito, jer nije pobliže označio, kako shvaća tu »energičnu akciju«, ali je ipak pristao na njegov prijedlog o skupštini, pa zato odmah poče vijećati o danu i programu same skupštine. Prije Uskrsa preostajala je još samo Cvjetna nedjelja, a i za taj dan bila je već sazvana glavna skupština seljačke zadruge. Zato je dolazilo u obzir tek vrijeme iza Uskrsa.

U vezi s time iskrsnulo je i pitanje, tko će sazvati skupštinu, odnosno, tko će izraditi dopuštenje oblasti, bez koga se nije mogla prirediti skupština. I baš tu se pojavila glavna poteškoća. Kolikogod se ispočetka činilo, da bi se skupština mogla sazvati bez »Staroga« — Stipe je čak zasigurno računao s time — kad su se uvažili svi razlozi, pokazalo se, da bez njega, ili čak protiv njega, ne bi bilo oportuno ništa poduzimati.

Uistinu, u pogledu staroga trebalo je vrlo oprezno postupati. Bio je svuda poznat kao čelik-značaj, Hrvatina od glave do pete, a uz to je kao jedini odvjetnik u mjestu i vrlo imućan čovjek uživao neograničen ugled. Zato ga je opozicija za izbora 1897. iznijela kao svoga kandidata te mu izvojštila pobjedu. Njegov je mandat doduše bio poništen, ali »Stari« nije ništa izgubio od svoje popularnosti. Na veliko zaprepaštenje svih kod novih izbora 1901. pobijedio je vladin kandidat. Tko je poznavao prilike, mogao je to i očekivati. »Stari« nije bio u stanju da provede u narodu življu agitaciju ni sposoban da stvori bilo kakvu političku organizaciju. Osim toga uspjelo je novom predstojniku, da od hrabrog kurjaka stvori pitomu ovcu. Bila je tu po srijedi dozvola za mlin, u kom je »Stari« bio glavni dioničar, različne porezne olakšice, ukratko, poglaviti gospodin Marko Čeprkalović razumio se u svoj posao. Bila je javna tajna, da su se u nekim seoskim svatovima njih dvojica čak pobratili.

»Stari« je dakle bio jedini čovjek, koji bi svojim uplivom mogao da za skupštinu isposluje dopuštenje oblasti. Ako ga mimoiđu, povrijedit će njegovu slavičnost, pa bi im mogao praviti neprilike. Osim toga bilo je jasno, da dr. Markešić kao njegov podređeni činovnik ne može bez njega poduzeti nikakvu energičnu akciju. Sve to bilo je razlogom, da se o skupštini nije moglo ništa stalno odlučiti. Dogovoriše se jedino, da će dr. Markešić zamoliti »Staroga«, da u dogovoru sa župnikom i dvojicom uglednih ljudi sazove skupštinu, zatim da izradi dopuštenje oblasti. Na skupštini će svakako govoriti dr. Markešić o ustavnim pravima, a Stipe o financijalnom odnosu s Ugarskom.

Iza nedjelje posjetio je Stipe župnika. Bili su oduvijek dobri znanci, a osim toga trebalo je da mu pomogne srediti sve stvari za glavnu skupštinu seljačke zadruge, koja se za nekoliko dana trebala održati. Župnik je u mjestu imao velik ugled, u čitavoj okolici bio je poznat kao dobar gospodar, pa ga zato jednoglasno izabraše za predsjednika zadruge. Ipak je tu dužnost primio nerado, jer je već bio dosta star i nemoćan, pa mu je više bilo stalo do mira i počinka nego do bilo kakve djelatnosti. Stoga se Stipe nije začudio, što ga je i ovaj put dočekao riječima:

»Što ste to na mene natovarili? Na račun posve zemaljskih briga moram da zanemarujem svoje dušobrižničke dužnosti. A osim toga svatko prigovara mojem poslu. Ima mlađih od mene, pa neka oni pokažu, što mogu.«

»Ne bježite od nas, prečasni,« — mirio ga Stipe. — »Budite tako dobri pa ostanite predsjednik još dvije tri godine, dok zadruga malo ne ojača. Za to vrijeme spremit će se netko drugi, da bude sposoban voditi zadrugu.«

»Nikada ne će ojačati!« — prekinuo ga župnik. »Sve je pošlo nizbrdo. Ako se tako nastavi, zadruga će naskoro propasti. Banka ne će više da daje vjeresiju...«

Stipe u prvi mah nije htio vjerovati, da je sve tako loše, kao što je župnik pripovijedao. Dr. Korporić uvjeravao ga, da je zadruga proširila svoje poslovanje, da se broj članova povećao, pa joj je prema tome i odobren relativno velik kredit od pedeset tisuća kruna. Ali ta se svota, dodao je dr. Korporić, ni u kojem slučaju ne će moći povećati. Tek kad ga je župnik potanko obavijestio o poslovanju zadruge, shvatio je značenje riječi dra. Korporića. Dobiveni kredit zadrugari su razgrabili kao na jagmu. Mjesto da taj novac ulože u gospodarstvo ili da njime otplate stare lihvarske dugove, oni ga većim dijelom potrošiše za popravak gospodarskih zgrada, za udaju kćeri, a i za gizdu. Novac je dakle bio upotrebljen za stvari, kojima se nije povećao prihod seljačkih gospodarstva, a prema tome niti mogućnost otplaćivanja duga. Baš u tom pogledu činjenice su bile vrlo porazne. Većina zadrugara nije bila sposobna da na vrijeme otplati svoj mjenični dug, već je prvu mjenicu otplaćivala drugom, drugu trećom... Osim toga ni kamati nisu bili tako maleni, kaošto se to na prvi mah činilo. Kamatna stopa iznosila je doduše sedam posto, dakle je bila nešto manja od one vjeresijske udruge, ali je s različnim troškovima i dangubom narasla na dvanaest posto. Dužnici su se osjećali prevarenima, i ne znajući za tražbine banke, krivili su zbog svega toga upravu zadruge.

Stipi je sada bilo jasno, da tako dalje ne može biti. Zadruga, koja je trebala da narodu pomogne unaprijediti gospodarstvo, mogla ga je uvaliti u još veću bijedu. Zato je bio sporazuman sa župnikovim mišljenjem, da na glavnoj skupštini treba narodu kazati potpunu istinu i upozoriti ga na posljedice lakomislenog zaduživanja. Skupština se održala na Cvjetnu nedjelju poslije poldašnjice. Dan je bio lijep, pa su zadrugari ispunili prostorije čitaonice do posljednjeg mjesta. Već se pročulo, da je kredit zadruge iscrpen, pa je to izazvalo različite primjedbe i negodovanje kod skupštinara. U najvećoj tišini započeo je župnik govor, kojim je otvorio skupštinu. Župnik je govorio o stvari vrlo oprezno ističući prije svega dobre strane zadrugarstva, a napose koristi, koje im je donijela njihova zadruga. Zatim je pohvalio nastojanje Poljodjelske banke oko osnivanja seljačkih zadruga. — »Baš radi toga, što je u razmjerno kratko vrijeme osnovano toliko zadruga, ne može Poljodjelska banka da nam pruži kredit u onoj mjeri, kako bismo to željeli...«

Kod posljednjih župnikovih riječi nastao je žamor među skupštinarima. — »Kako ćemo onda doći do novaca? Kakva je to banka koja nema novaca!« vikao je neki seljak uz opće odobravanje.

»Možda i nije krivnja banke,« nastavio je župnik, »što više ne možemo da podjeljujemo zajmove. Sve je zapelo na tome, što dužnici nisu na vrijeme ispunili svoje obaveze. Strpite se malo, dok stari dužnici vrate posuđeni novac, pa će se tada moći izaći ususret drugima. Inače bismo trebali novac utjerati ovrhom, a time bismo iz jednoga zla učinili dva...«

Župnik je dalje iznosio program zadruge za slijedeću godinu, ali jedva da ga je tko slušao. S nešto više pažnje bio je saslušan blagajnički izvještaj. Na osnovu suhoparnih brojaka mogao se svatko uvjeriti, da je župnikovo stanovište ispravno, ali ipak skupštinari nisu bili s time zadovoljni. Većina njih bila je čvrsto uvjerena, da je zadruga trebala pribaviti željeni novac. Da ih razuvjeri, javio se Stipe za riječ. Bio je burno pozdravljen od svih prisutnih.

»Čujmo! gospodin Ralica hoće da govori.«

»Braćo i prijatelji!« govorio je Stipe. — »Vidim, da niste zadovoljni s dosadašnjim poslovanjem zadruge...«

»Tako je!« čulo se nekoliko glasova.

»... Da vam pravo kažem, nisam ni ja. I ja sam od naše zadruge mnogo više očekivao. No ne krivim za to gospodina župnika. On je kako treba vodio zadrugu i učinio sve, da vam udovolji. Krivnja je u tome, što mnogi od vas, možda čak većina, ne shvaćaju, koja je prava svrha zadruge. Zadaća je zadruge, da pomogne članovima povećati i unaprijediti njihovo gospodarstvo. Prema tome mogu zadrugari posuđivati novac samo u tu svrhu da povećaju svoju zemlju ili broj domaće stoke. Svako drugo zaduživanje lakomisleno je, i zadruga ne smije da ga podupire. — Recite mi iskreno, kako je došlo do toga, da većina zadrugara ne može da vrati posuđeni novac? Stavite ruku na srce pa priznajte, da je većina vas potrošila novac za stvari, koje ništa ne nose, premda su možda vama potrebne. Ali ako prije niste mogli smoći novaca, kako ćete do njih doći sada, kad imate dug na vratu? Stoga će se odsada strogo paziti na to, da se novac posuđuje samo vrijednim gospodarima, i to samo za kupnju zemlje ili za njezinu poboljšanje. Onima, koji se za štogod zadužuju, ili im je dogorjelo do nokata, ne može nitko pomoći, a najmanje zadruga.«

Stipin govor bio je veliko razočaranje za većinu nazočnih, pa se poslije podjele apsolutorija počeše razilaziti. Stipe je pokušao, da ih zadrži, ali mu to nije uspjelo. Ostalo je tek nekoliko treznijih seljaka i ovi izabraše stari odbor. Stipe je osjetio, da će se sve negodovanje zbog ovoga neuspjeha svaliti na njegova leđa, ali ga to nije smetalo. Mnogo teže dojmila se njega činjenica, da narod još uvijek nije sposoban za bilo kakav ozbiljan gospodarski ili kulturni rad. Naročito u sadašnjim burnim prilikama slijepo vjeruje onima, koji ga nepromišljeno huškaju na bune i nemire, a omalovažava one, koji hoće da ga polaganim radom i postepenim napretkom učine gospodarski samostalnim i sposobnim za političko i kulturno oslobođenje. Kao da u samostalnoj i ujedinjenoj Hrvatskoj ne će više trebati mučiti se i raditi, te prinositi velike žrtve za očuvanje postignute slobode!

Kad se pod toplim zrakama pomlađena sunca raspuknu prvi nabrekli pupovi, znak je, da je došlo proljeće. Najprije se zazelene živice na međama i grmlje po okrajcima šuma. Nabujala trava na livadama i pašnjacima te jedre vlati žitarica rastu na očigled, kupane jutarnjom rosom i češljane toplim proljetnim vjetrovima. Krošnje osamljenih breskvi po vinogradima ospu se bijelim i ružičastim cvjetićima, a iza njih procvatu rane trešnje, kruške, šljivici. U šumama i šikarama, kojima je tlo posuto bijelim šumaricama i sočnim listovima đurđica, već u osvit zore ozvanja cijuk i obijesna pjesma pridošlih ptica. Opojni miris zemlje, koje su grudi uzdrhtale od probuđena života u njima, draška nozdrve životinja i ljudi, koji su s plugom i branama izašli u polje, da ga preoru i zasade plodnim sjemenkama. Možda nesvijesno, ali ipak duboko oni osjećaju, da je s proljećem ušao u njih novi život sa svim svojim nadama, brigama i stradanjima.

Da i u njegovim žilama kola seljačka krv, Stipe je ponovno osjetio, kad je za sunčanog proljetnog jutra izvukao stari drveni plug i upregao slabašne kravice, da uzore majčinu njivu ispod vinograda.

»Ne trudi se, sinko, uzalud«, odvraćala ga je majka, »za jedno prije podne uzorat će Ferko na svojim konjima sve, dok ćeš se ti mučiti čitava dva dana.« — Ali Stipi ipak nije izmaklo, da je majci neobično drago, što joj se sin prihvatio pluga i oranja. Možda je u njoj oživjela davna i neispunjena želja, da Stipe ostane seljak i obrađuje imanje svoga oca, no svakako je bilo potrebno, da se zemlja preore i pripravi za sadnju krumpira još prije Uskrsa. Ferko, Stipin svak i faktični vlasnik posjeda, ne bi nikako stigao da to učini, jer je namislio da uzore jednu svoju njivu i na njoj zasadi jaru pšenicu.

Kao pogonič pošao je sa Stipom njegov desetgodišnji nećak Antun, i tako njih dvojica počeše da prevrću tvrdu zemlju, posrćući i mučeći se sa sporim, izmučenim kravicama. Da, Ferko ima novi tvornički plug, ima i konje, ali ih ne bi ustupio Stipi, sve da su i slobodni. Sve, što je Ferkovo, kao da je kakva svetinja, nitko ne zna na njegove stvari paziti kao on, nitko se bolje od njega ne razumije u posao. U svemu trijezan, proračunan, krijući svoje sebične težnje na dnu srca, zakovane deveterim lancima. Posve je druge ćudi mali Antun, kao da mu i nije sin. Krupnih očiju, visoka čela, koje ne može da zakrije ni tatin otrcani šeširić, on sa svojim ujakom raspravlja o oranju kao kakav odrastao čovjek; zna kako treba voditi krave kod prve brazde, zna kako se vadi jedinica. No njegovo zanimanje ide još mnogo dalje. Sve, što je u školi učio o prirodi, zemljama i narodima, zna naizust, a svojom dubljinom pitanja i jasnoćom odgovora zadivljuje i samoga Stipu. Ali jednoga kod njega nema: onoga praktičnoga interesa za stvari, one težnje imati i posjedovati, u koju se sav pretvorio njegov otac. Kad ga Stipe pita, što će biti, odgovara, da ne zna. Zapravo to u svojoj duši živo osjeća, ali njegove su želje, iako još nestaložene, daleko preko granica njegovih životnih mogućnosti. Na jednom zaokretu Stipe ga je još jednom pažljivo pogledao. Prava slika djeda, Stipina oca! Isti kukasti nos, sraštena uha i gegavi hod . . .

Pred Stipom su i nehotice oživjele uspomene na njegova pokojnog oca. Kao da ga pred sobom vidi! Drugi su u njemu gledali čudaka, ali je Stipe svojom ljubavlju znao da zaroni na dno njegove biti. Imao je sve preduvjete da bude odličan gospodar. Kada bi orao, sijao ili štogod drugo radio, uvijek je iskušavao nove načine obrađivanja, premda se tome protivio trijezni duh majčin. Naročit predmet njegove pažnje bio je plug, kola, tkalački stanovi, raznovrsne sprave uopće. Nikada mu nisu bile dosta dobre, neprestano je nastojao da ih usavrši. Ta ga je stvar znala tako zaokupiti, da je dane i dane tesao, blanjao i rezuckao u svojoj komorici, a za to vrijeme mogao je korov da preraste kukuruz, ili da sijeno strune na livadi. To je bio povod čestim svađama između njega i majke, koja mu je prigovarala, da nije nikakav gospodar, da svu brigu za gospodarstvo svaljuje na nju. Stipe je u takvim zgodama proživljavao teške časove, ali redovito nije mogao da se odluči ni za jednoga od njih. Istina, bez trijeznog i poduzetnog majčina duha njihovo bi gospodarstvo propalo, ali majka sama bila bi nemoćna, da je otac nije u sve upućivao i savjetovao.

Kad su seljaci počeli da upotrebljavaju nove tvorničke plugove, kad se u selu pojavila prva ručna vršilica, njegov je otac proživljavao teške časove. Nije htio sam sebi priznati, da ga je tvorničko oruđe u svemu preteklo, da je nadmašilo njegova očekivanja. A ipak su ove tehničke tekovine izazvale u njemu neodoljivu težnju da ode u svijet, da upozna novi život, koji ključa u modernim inaprednim zemljama. S najvećim zanimanjem pratio je odlazak svakoga »Amerikanca«, htio je čak da proda imanje i da se s cijelom porodicom odseli u svijet, ali ga majka u tome spriječila.

U takvim prilikama proživio je Stipe svoju prvu mladost. Otac mu je otvorio vidike u svijet, pa je unatoč majčinu protivljenju pošao u školu. Premda je bio odličan đak, nikada mu nije bilo jasno, kakvo će zvanje u životu odabrati. Kao šesnaestgodišnji dječak htio je silom da postane pomorski časnik. Iza toga bavio se mišlju da postane diplomatom. Bio je to odraz njegove neodoljive čežnje za znanjem, za spoznajom svijeta i života. Tek kad su se počele vraćati iz Praga mlađe generacije, koje su tamo otišle poslije spaljenja madžarske zastave u Zagrebu, Stipine osnove za budućnost poprimale su stvarniji oblik. Njegovi stariji drugovi pričali su mu nadugo i naširoko o napretku i blagostanju u češkim krajevima, o gospodarskom i prosvjetnom radu češke inteligencije, a to je kod Stipe urodilo odlukom, da sve svoje sile posveti napretku i boljitku svojega naroda. Upisao se stoga na pravo, čitao gospodarsku literaturu, sudjelovao u pučkoj prosvjetnoj akciji. No ni sada nije bio načistu sa svojim budućim zvanjem. Imao je na izbor advokaturu ili državnu službu, ali od obadvoga odvraćala ga pravičnost i moralna čistoća, koju je baštinio od majke. Kad bi saznala za nepravednost kakva činovnika ili gramzivost kojeg advokata, sa zgražanjem bi govorila Stipi: »Sinko, ako misliš takav biti, radije ostani kod kuće.«

Zapravo je Stipe imao svoj ideal za budućnost, ali u njegovu ostvarivost nije ni sam vjerovao. Htio je da bude novinar, političar, organizator kakva gospodarskog ili kulturnog pokreta. Ali sve su to bila zvanja, koja nemaju mogućnosti da pruže zdrav temelj za osnivanje porodice. Stipe

je to još jače osjetio, kad se zaljubio i počeo da stvarnije misli o obvezama, koje ljubav prema djevojci nameće svakome čovjeku. Da, to je bila njegova nesreća: Uz očev nemirni duh baštinio je majčinu trijeznost, težnju da osnuje porodicu i živi sređenim životom oženjena čovjeka.

Možda bi njegova budućnost bila sasvim drukčija, da ga nije iznenada zatekla očeva smrt. Iza očeve smrti ostala je njihova kuća bez muške glave, pa je trebalo nešto učiniti. Majka je od Stipe odlučno tražila, da ostane kod kuće, da se oženi seljakinjom i preuzme gospodarstvo u svoje ruke. Ali Stipe nije mogao da se na to odluči. Njihovo je imanje bilo dosta maleno, pa je ostati kod kuće značilo postati prosječan seljak te se zauvijek odreći svojih organizatorskih težnja i nastojanja. A Stipe je oduvijek osjećao u sebi poziv, da bude pokretač i vođa svojega naroda. Preostalo je dakle samo drugo rješenje, da posjed preuzme jedan od zetova. Odlazeći u Zagreb Stipe je savjetovao majci, neka se ne prenagli s odlukom, već neka pričeka bar do proljeća. Kroz to vrijeme moći će se stvar dobro promisliti i kako treba urediti. Ali je bio vrlo iznenađen, kad mu je majka već nakon nekoliko tjedana javila, da je odlučila čitavo gospodarstvo predati u ruke Jeličinu mužu Ferku. Kao razlog navela je svoju boležljivost i nemogućnost da sama sa slugom svršava sve poslove. Ferkov prijedlog činio se u prvi mah vrlo povoljan. Ferko će odmah svim sestrama, a isto tako i Stipi, isplatiti njihovo očinstvo. Gospodarit će u sporazumu s majkom, tako da će u svemu ona odlučivati. Kolikogod je takvo rješenje bilo u prilog Stipi, jer je s dobivenim novcem mogao da na jednu godinu ode u Prag — a to je bila njegova davna želja — ipak nije vjerovao Ferku, jer je poznavao njegovu sebičnost i proračunanost. Stoga je savjetovao majci, neka nikako ne da bar svoju zemlju prenijeti na Ferka, nego neka pridrži pravo vlasništva do smrti. Ujedno je tražio, neka mu unaprijed pošalju koncept ugovora.

Nije se dogodilo ni jedno ni drugo. Stipu staviše pred gotovu činjenicu, tako da više nije mogao ništa promijeniti, kad se vratio kući. Stvarni posjednik imanja postao je Ferko Nagy i već nakon nekoliko mjeseci počeo je gospodariti na svoju ruku. Majka je u svemu bila zapostavljena, ono malo zemlje, što joj je ostalo na uživanje, morala je zapravo sama obrađivati i biti zadovoljna s onim, što joj zet dade. Iza svoga povratka kući Stipe je osjetio, da ga Ferko nikako ne podnosi. Počelo je s prigovaranjem. — »Hajde, gospodine, vrijeme je, da se i ti prihvatiš nekakva posla«, dražila ga sestra, kad se Stipe jednom vratio od župnika, gdje je uređivao zadružne knjige. Nekoliko dana iza toga došlo je do prepirke između majke i Ferka. — »On nema šta da tu traži, ja se nisam pogodio da hranim bikove«, — vikao je Ferko. Stipu je ova gruba poredba ujela za srce. Znao je da se odnosi na njega, ali je šutio, jer nije htio da pogorša očajni položaj svoj i majčin. Naslućivao je, da mu nema duga opstanka u roditeljskoj kući . . .

Sve te misli pritiskivale su sada poput golema tijeska njegovu dušu. Pokraj njega koračalo je ovo nedužno dijete, koje ništa ne zna i ne sluti, u nedalekoj rascvaloj krošnji granate trešnje obijesno je zujalo mnoštvo pčela i sićušnih buba, a sunce na nebu poput bogatog rasipnika bacalo je svoje

zrake na prirodu i ljude; njihova toplina prodirala je sve do kostiju, poigravala svakom žilicom, tako da bi čovjek najradije poskočio, bacio šešir u zrak i zapjevao obijesnu pjesmu.

Stipe je od ganuća jedva suzdržavao suze. Iz nedalekog vinograda dopirao je k njemu žagor težaka, među kojima se najviše isticao Pozderov Tomo, živ i veseo mladić, koji bi svaki put dobacio kakvu riječ, kad mu se Stipe približio. Iza kojekakvih naklapanja razgovor je prešao na najnovije događaje u selu i okolici. Neprilika, koja se dogodila jelenovačkom bilježniku, ili ona pripovijest o žandarskom naredniku u Mačkovcu, nije više nikoga zanimala. Iz dana u dan širili se novi glasovi, od kojih polovica nije bila istinita, ali je ipak svaki od njih dokazivao, da je narodna svijest budna, da narod jedva čeka priliku da se podigne i vrati milo za drago onima, koji ga bez milosrđa sišu, muče i gaze. Stoga nije čudo, što se počelo govorkati o ratu s Madžarima, i premda takvim glasinama još uvijek nitko nije vjerovao, ipak se sa sve većom ozbiljnošću o tome razgovaralo. Svakako se računalo s mogućnošću oružanog sukoba, mjerila se spremnost i hrabrost neprijatelja. Tako je i sada preuzeo riječ Cupanov Miško, koji je u vojsci služio kod ulana kao purš nekog madžarskog grofa. Prava ljudeskara, za glavu je nadvisivao sve težake, a njegove grube i neuglađene crte lica odavale su dobroćudnost diva. Puka sirotinja, ali je uza sve to koračao uspravno i ponosno, kao da mu još uvijek o boku zvecka sabljica, a na plećima lepršа modra ulanska surka.

Miško se raspričao o svom grofu, koji je u roku od dvije godine avanzirao od natporučnika do pukovnika, a nije imao druge strasti osim konja, dakako i žena, ali o tome Miško u svojoj prostoti srca nije nikada pripovijedao. Okrenuvši se prema ostalim težacima i naslonivši se na motiku pričao je, kako je prigodom nekog preskakivanja radi neopreznosti i lakomislenosti gospodareve grofov konj slomio obje prednje noge. Grofu se ništa nije dogodilo, ali nije mogao da prežali unesrećenog konja. Suze mu navreše na oči, kad je dohvatio samokres, da ustrijeli svoga ljubimca. Zatim je čitava eskadrona vojnika dobila zapovijed, da u paradnim uniformama, s glazbom na čelu, pribiva ukopu grofova konja. — »Zakopali su ga, velim vam«, završio je Miško svoje pripovijedanje, »kao kršteno čeljade, samo što mu nisu na grob metnuli križ.«

»I ti si paradirao u toj komediji!?« saletješe ga pitanjima sa svih strana.

»Šta sam drugo mogao, befel je befel!« branio se Miško riječima, koje su jače od svakog argumenta.

»Kakvi su to ljudi, kojima je više stalo do nijeme živine nego do krštenih duša,« javio se jedan težak. — »U ratu četrdesetiosme, pripovijedao mi je moj kum, poubijali su u jednom selu kod Pečuha sve naše zarobljenike, samo da im ne budu na teret. Jedini on je nekako iznio živu glavu.«

»Nisu oni ništa prema našim vojnicima! Neka se samo pokažu, smrvit ćemo ih!« čuli se podrugljivi glasovi.

»Ne bojimo se mi njih,dok su uz nas naša gospoda«, dodao je Tomo.

Njegove riječi bile su namijenjene Stipi, ali Stipe kao da ih nije čuo. Dok su njegove nabrekle mišice podrhtavale na ručicama neposlušnog pluga,

sav je zaronio u svoju nesreću i u teški udes ovoga njemu tako blizog mladića. Pomažući u različitim poljskim poslovima Tomo je tako reći odrastao u njihovoj kući. Videći njegovu neobičnu nadarenost i živo zanimanje za sve pojave duhovnog života, Stipe mu je i lično i s pomoću knjiga pomogao, da je kao samouk stekao vrlo lijepo obrazovanje. Videći, da je iskreno zaljubljen u Jelicu, a pri tom čedan i nenametljiv, Stipe mu je htio izaći ususret: govorio je o tome s roditeljima i s Jelicom. Kad bi mu roditelji pomogli popraviti kućicu, a kao miraz dali sestri nešto zemlje, bilo bi Tomi i Jelici za početak dosta. Stipe zapravo ne bi imao ništa protiv toga, da se Tomo priženi u njihovu kuću, ali je znao, da bi se ostale sestre pobunile protiv toga. Roditelji ipak nisu pristali na Stipin prijedlog. A Jelica? Po svemu se moglo naslućivati, da voli Tomu, ali kad se o tom počelo govoriti ozbiljno, oprla se najodlučnije. »Zar misliš,« govorila je Stipi uvrijeđeno, »da sam ja najgora od svih sestara? Sve su se udale u gazdinske kuće, a ja ću za nebudikoga!«

Sestrina izjava oborila je u prah sve, što je Stipe o njoj dobro mislio. Kad se kasnije osnivala seljačka zadruga, uputio je Tomu u knjigovodstvo i zadružne poslove. Poznavajući njegovu čestitost, Stipe ga je predložio za blagajnika. Protiv toga ustao je čitav pripravni odbor: blagajnik treba da bude imućan čovjek, koji će svojom imovinom jamčiti za poslovanje zadruge. Izabraše radije za blagajnika seoskog trgovca, koji će prije ili kasnije uplesti zadrugu u svoje poslovne mreže.

Poslije toga zadnjeg neuspjeha počeo se Tomo tuđiti od Stipe. Vidio je da od njega ne može više ništa očekivati. Naročito sada poslije Stipina povratka postao je vrlo zagonetan. Stipe je pokušao, kao što je to i inače činio, da s pomoću Tome utječe na narod, ali mu nije uspjelo. Tomo se izgovarao ili nije držao zadano obećanje.

Kad su težaci pošli na doručak, Stipe je zaustavio kravice, da malo odahnu, i pozvao Tomu k sebi. Počeo ga je bez okolišanja ispitivati o raspoloženju među suseljanima te o tome, tko je izveo posljednje napadaje i tko podjaruje nemire.

»Narod, sam od sebe, tko bi drugi,« slegne Tomo ramenima.

»Reci to kome drugome, a ne meni,« prekori ga Stipe. »Kako može, na primjer, razuman čovjek tvrditi, da je ova pšenica sama od sebe niknula i uzrasla? Mora biti netko, koji je uzorao i posijao. Tako je i kod spomenutih događaja. Narod je uvijek budan ispreman da se podigne, ali ipak ima netko, koji priređuje napadaje i podjaruje nemire.«

Natjeran u škripac, Tomo je morao sve odati, ako nije htio da očito laže.

»Pa tako ... govori se, da u tom imaju prste Crkvenac i Vidović ...«

»Ne izmotavaj se,« približio se k njemu Stipe, »ti to znaš posve sigurno!«

»Poštenja mi, ne znam, samo ti mogu reći što su me nagovarali, da nešto poduzmemo prigodom skupštine, koja će se održati iza Uskrsa.«

Stipi je stvar postala jasna. Nemire i napadaje organizira omladina sa znanjem, a možda i po uputama dra. Markešića. Najviše se čudio dru. Markešiću. Očekivao je od njega, da će sve svoje sile upotrijebiti za to,

da smišljenom skupštinskom akcijom odvrati narod od nepromišljenih pobuna i napadaja, a eto, kao da ta njegova akcija ima svrhu, da maskira njegov podzemni rad.

Dok je tako razgovarao s Tomom, opazio je Stipe ispod procvale trešnje pognut stas majke, koja je i njemu nosila doručak.

»Da li tvoj ujo još uvijek zna orati?« pitala je razdragano Antuna. — »Nemaš još mnogo,« obratila se Stipi razmatajući ubrus, u kome je donijela hranu, komadić slanine, sira, kruha i malo šljivovice. »Požuri se, da dovršiš taj slog. Već je devet sati, morat ćeš radi onoga poziva na kotar ...«

Kao mora tištio je ovaj poziv Stipu već od nedjelje. Poglaviti gospodin Marko Čeprkalović smatra ga uvaženom ličnošću, jer ga poziva »radi važnog preslušanja«. Primivši taj poziv, Stipe je osjetio, da se u njemu probudio seljak, koji već unaprijed osjeća neku odvratnost od službenih poziva, jer zna, da mu ništa dobro ne nose. Zbog čega ga pozivlju? Možda ga je tko prijavio, da je sudjelovao kod zagrebačkih demonstracija? Ili radi predavanja u Pragu? Ovo posljednje činilo se Stipi u prvi mah posve nevjerojatnim. Praška policija dovoljno ga je kaznila i jamačno nije tako revna, da bi o svom postupku koga obavještavala, a najmanje poglavitog gospodina Marka. Za nju je Ugarska, svodeći pod taj pojam i Hrvatsku, posve druga država, i ništa tako ne želi, kao da s njom nema nikakvih poslova. Bilo kako mu drago, Stipu je ovaj poziv mučio već tri dana, i nikako nije mogao da ga potisne na dno svoje svijesti. Premda je sada majčino upozorenje bilo vrlo obzirno, Stipi je ipak navrla krv u glavu. Gotovo bez riječi progutao je suhi doručak, te dovršivši oranje, preobukao se i pošao na kotar.

Dosada nije imao većih sukoba s organima vlasti, no uza sve to je slutio, da mu gospodin predstojnik sprema nekakvu psinu. Takav je bio oduvijek: izvana sladak i mekan, udarao je na svoje žrtve obično iza leđa. No uza sve to znao je odlično glumiti ulogu otmjenoga gospodina s naročitim dostojanstvom uglednog organa vlasti. O njegovoj prošlosti kolale su vrlo čudne pripovijesti. Istina je bila samo to, da mu je otac bio Kordunaš i u vojsci postigao čin stražmeštra. Kasnije se zahvalio na vojničkoj službi i postao kancelistom. Kao sudbeni kancelist stekao je glas nadaleko i naširoko. Kako je u uredsko poslovanje bio bolje upućen od mnogog suca, znao je za maleno mito mijenjati ročišta, pozivati stranci povoljne svjedoke ili zametnuti kakav spis, koji je već sudac pripravio za rješenje. Bio je već u godinama, kad mu se rodio Marko, pa je svoga jedinca dao u školu, da postane veći gospodin nego mu je otac. No Marko je imao više smisla za sve drugo nego za školu. U gimnaziji se spasavao bubanjem i šaptanjem drugih, ali mu je to na sveučilištu slabo koristilo. Stoga se uvukao među madžarone, i to mu je očito pomagalo kod svih ispita. Ipak je kod posljednjega državnog ispita posvema zatajio, tako da je bez uspjeha iskoristio trokratnu mogućnost polaganja. Njegov je otac očajavao, ali Marko nije izgubio glavu. Znao je za još jednu mogućnost ne vjerujući u onu, da je svemu zlu na svijetu žena kriva. Stasit i plećat, kakav je bio, upoznao se s jednom damom iz boljeg društva, apreko nje s nećakinjama samoga veli-

kog župana. Te su nećakinje bile prava pokora za čitavu porodicu. Za muškarca. Marku je zapelo oko za milostivu gospođicu Milevu, kaošto se mlada oficiruše, sada, navršivši tridesetu, nisu nikako mogle da upecaju pristojalo, najstariju od njih. Premda je u ovo poznanstvo polagao velike nade, ipak se nije ni u snu nadao, da će naskoro doći do cilja.

Jednoga ljetnog popodneva bio je pozvan na neku proslavu kod velikog župana. Razumije se, da mu je palo u dužnost da zabavlja gospođicu Milevu. Dok su ostali gosti poslije službenog dijela proslave izašli na verandu i raspršili se po vrtu, Marko je na Milevin prijedlog ostao s njome u salonu. Da li je njihova zabava bila uistinu srdačna, o tom kroničari nisu ništa zabilježili do onoga časa, kad ih je iznenada zatekla milostiva presvijetla i poput lavice nasrnula na njih:

»Kako vidim, vi ste se već zaručili! Mogu vam čestitati?«

»Oprostite ... presvijetla ...« mucao je Marko osjećajući da mu se tlo gubi pod nogama.

»Da!« kliknula je Mileva, bacivši se Marku u grčevit zagrljaj. »Kako se samo usuđuješ tajiti, zloćko nijedan!«

Markovi osjećaji bili su u tom času prejaki, a da bi za njih našao dostojan izraz. Za njega je pitanje budućnosti bilo danas riješeno. Zaruke su bile oglašene još iste večeri, previšnjom odlukom položio je Marko odmah na jesen zadnji ispit, oženio se, dobio mjesto pristava u Rakitnici, a nakon dva ili tri mjeseca braka sina. Karijera je za njega bila pitanje vremena.

Ali se ne smije misliti, da sam Marko nije svojski nastojao oko toga, da sebi osigura uspon po službenoj ljestvici. Prva prilika desila mu se za vrijeme izbora 1897., i on ju je odlično iskoristio. Tadašnjeg predstojnika, još dosta mladog i neiskusnog činovnika Matu Mežnarića zatekla je dotad nezapamćena agitacija opozicije. Ne samo da su za opoziciju agitirali svi kapelani i župnici, nego su sela poplavili đaci-neđaci, i predstojnik je protiv njih postao nemoćan. Da u zadnji čas osigura uspjeh vladinom kandidatu, dao je uoči izbora zatvoriti sve uglednije opozicionalne izbornike na temelju naredbe velikoga župana od 1. VI. 1887. br. 240. kao »pokvarene ljude, koji druge uznemiruju, dopuštaju sebi zastrašivanje, prijetnju, sprdnju, jer je to uopće taktika naših opozicionalaca.«

Na dan izbora išlo je sve kao namazano. Svi opasni elementi bili su onkraj brave, pobjeda vladinom kandidatu bila je osigurana. Gospodin predstojnik ipak je po svim uglovima porazmjestio straže, da žene zatvorenih izbornika, koje se sve do posljednje sakupile pred kotarom, ne bi učinile prepad na zatvor i oslobodile svoje muževe. Kad su vidjele, da se predstojnik ne da umekšati, pošle su sporazumno do crkve, skinule obuću i onako bosonoge na golim koljenima puzale oko nje, zaklinjući Isusa i Bogorodicu, da im pomognu. Pokazalo se, da njihove molitve nisu bile uzaludne. Prema spomenutoj naredbi trebali su se uapšenici »sve dotle u redarstvenom zatvoru držati, dok izbori ne minu«, a to je značilo točno do podne. Na crkvi je odbilo dvanaest sati, zazvonilo pozdravljenje, a žene opet saletješe predstojnika, koji se upravo nalazio vani, da im pusti muževe. Prema njegovu mišljenju izbori su prošli, pa se nije protivio nji-

hovoj molbi, te izdao nalog, da se uapšenici puste. Čim su se odškrinula vrata zatvora, kao po dogovoru jurnuše svi prema sudu, gdje se vršilo glasovanje. Tek sada je pogledao predstojnik na svoj džepni sat: bilo je točno jedanaest sati. Prije nego se snašao, izletio je iz ureda njegov pristav Marko Čeprkalović i, ne obazirući se na svoga pretpostavljenoga, naredio je najbližim oružnicima, da polete trkom i zapriječe opozicionalcima ulaz u sudbenu zgradu. Bilo je prekasno. Veliki dio njih već je bio unutra i svojim glasovima osigurao pobjedu »Starome«.

Još istoga je dana obavijestio Marko Čeprkalović neslužbeno velikog župana, kako su protekli izbori, i koji je pravi uzrok propasti vladinog kandidata. Naskoro se pokazaše posljedice. Predstojnik Mežnarić bio je smjesta suspendiran, a na njegovo mjesto nakon kratkog vremena imenovan Marko Čeprkalović.

Primivši svu vlast u ruke, poglaviti gospodin Marko shvatio je da u kotaru s velikom opozicionalnom većinom treba izabrati drugu taktiku. Odmah je počeo da izvodi svoj program. Prije svega nastojao je da umekša župnike. Dao je obnoviti velik dio crkvi i župnih dvorova, išao na ruku pri ubiranju lukna. Premda mu je tek djelomično uspjelo, da slomi njihov otpor, ipak je postigao svoj glavni cilj: na veliko zaprepaštenje svih sprijateljio se sa »Starim«, uvukao ga u tek osnovano mlinsko poduzeće, išao mu na ruku, gdje god je mogao, jednom riječju, znao je da ukroti njegovu lavlju ćud. Preostajali su doduše još izbornici, ali je s njima lako obračunao. Neke je predobio milom, a druge silom. Dakako da je »Stari« s indignacijom odbijao sve osvade, da se iznevjerio narodnom političkom programu, nastupao je i dalje kao čisti narodnjak, te kod izbora 1901. ponovno kandidirao za opoziciju. Ali je njegov ugled bio uzdrman, pritisak vlasti silan, pa nije čudo, što je prošao vladin kandidat. Poglaviti gospodin Marko bio je gospodar u svojoj kući. Jedino su mu pravili smetnje mladi juristi, pa ih je nemilice progonio. Njegovo budno oko pazilo je u posljednje vrijeme naročito na Stipu. Nije mu se sviđala njegova nenametljiva, ali uza sve to ozbiljna i smišljena akcija.

Tako je i sada nešto nanjušio, da je Stipe u Pragu održao neki buntovni govor te imao neprilike s policijom. Pozvao ga je stoga na preslušanje, ne bi li na taj način nešto iz njega izvukao. Marko Čeprkalović razumio se u svoj posao! Kad je Stipe došao u ured, pustio ga je predstojnik da neko vrijeme čeka u predsoblju. Međutim je primao i preslušavao druge stranke, gradeći se da Stipu ili ne vidi ili ne prepoznaje. Tek kad ga je konačno pozvao preda se, i kad mu se Stipe predstavio, zgranuo se od čuda:

»Ta to ste vi, gospodine Ralica! Oprostite, što sam vas pustio da čekate. Nisam vas u prvi mah prepoznao. Izvolite sjesti!«

Stipu je iznenadila neobična predstojnikova susretljivost. S nepovjerenjem sjeo je na ponuđeni mu naslonjač i zapitao ga, zbog čega je pozvan.

»Ah da,« počeo je poglaviti gospodin Marko kao da se ispričava, »javljaju mi o nekakvoj nedopuštenoj agitaciji, podjarivanju, bunjenju ...«

Stipe je planuo. — »Oprostite, gospodine predstojniče«, govorio je suspregnući se, »tko vam je mogao takva šta javiti?«

»Dobio sam službenu obavijest iz Zagreba, odnosno iz Praga, da, iz Praga,« nastavio je predstojnik hladnokrvno, »da ste tamo na nekoj skupštini govorili protiv vlade i protiv postojećih odnosa s kraljevinom Ugarskom.«

»Oprostite«, branio se Stipe uzrujano, »prije svega nisam govorio na skupštini, nego na čajanci đačkog kluba Slavije, dakle u zatvorenim prostorijama i pred ograničenim brojem slušača. A zatim, to je bilo samo informativno predavanje, u kojem sam na temelju publiciranih podataka objasnio nazočnima današnje financijalno stanje Hrvatske i njezin odnos prema Ugarskoj. Prema tome nije bilo ni govora o bilo kakvu bunjenju ili podjarivanju mržnje.«

Da je Stipe mogao ostati hladan i da je bio pokvareniji, naprosto bi zanijekao predstojnikove insinuacije. Time bi onemogućio svaki dalji postupak protiv sebe. A ovako je gadno nasjeo. To je i bio cilj čitavog pretstojnikova postupka, da Stipu dovede u afekat, te da na temelju njegovih vlastitih izjava sastavi optužnicu protiv njega.

»Što kanite protiv mene poduzeti?« pitao je Stipe nešto mirnije.

Predstojnik mu je mogao reći bar djelomičnu istinu i tako pripraviti Stipu na posljedice, koje ga čekaju. Ali on ne bi bio Marko Čeprkalović, kad ne bi svoju odvratnu ulogu odglumio do kraja.

»Razumije se, da od toga ne će biti ništa,« uvjeravao je Stipu prijateljski. — »Ja ću vas doduše uzeti na zapisnik... — Gospodine Miliću, dođite odmah ovamo!«

Na otvorenim vratima susjedne sobe pojavio se pisar.

»Sjednite tamo za onaj stol i uzmite gospodina Ralicu na zapisnik.«

Dok je pisar priređivao papir i pero, predstojnik je prišao k njemu i, na veliko Stipino začuđenje, stao je da sam diktira očitovanje pitajući Stipu tek tu i tamo za kakvo sporedno objašnjenje. Stipe nije mogao da vjeruje svojim ušima, kako je samo gospodin predstojnik mogao da improvizira takvu obranu. Smišljeno i vješto poput plaćenog advokata Marko je gomilao riječi, izraze, rečenice, ne uklanjajući se čak ni trivijalnim izrekama, samo da dokaže Stipinu dobronamjernost i nekrivnju. Ni sam Stipe ne bi znao da se bolje brani!

U bujici svojih riječi nije se gospodin predstojnik mogao uzdržati u naslonjaču, već je ustao i počeo se šetati sobom. Zapravo, pokušao je da tim prikrije svoj unutarnji nemir. Sa željezničke stanice trebala je upravo da stigne poglavita milostiva Mileva, koja kao članica »Damencluba« svijetle banice Margite pl. Khuen Héderváry već tri dana boravi u Zagrebu. Ovo njezino putovanje u Zagreb imalo je također privatnu misiju, jer je za vrijeme svoga boravka u Zagrebu trebala da kod Njezine Preuzvišenosti isposluje za svoga muža premještenje u Zagreb ili bar u koje županijsko mjesto. Stoga nije čudo, da je poglaviti gospodin potkraj svoga fulminantnog govora bio očito uzbuđen, čak i rastresen. Upravo je u svom pamćenju tražio neki jači izraz, kad se na vratima kancelarije pojavila milostiva gospođa Mileva. Poput nestašnog dječaka poletio je Marko prema njoj te je srdačno izljubio. Bila je to vrlo groteskna slika, i u drugim prilikama Stipe se ne bi mogao uzdržati od smijeha gledajući, kako se gospodin

predstojnik umiljava i udvara svojoj »bakici«, koja je od njega bila starija najmanje za dva lustra. Zatim je milostiva poglavita pobjedonosno prošla kroz kancelariju u vrlo srdačnom razgovoru sa svojim mužem. Nije trebalo mnogo riječi, da mu objasni, da je unapređenje i premještenje u Zagreb gotova stvar. Marko bi je najradije saslušao do kraja, ali tu pred stranim ljudima nije to bilo moguće. Stoga je svoju ženu otpratio do drugih vratiju prišapnuvši joj, da će s poslom odmah biti gotov. Njegovo uzbuđenje nije popustilo ni onda, kad se vratio natrag i pokušao da do kraja izdiktira Stipino očitovanje. Stao je nasred sobe i počeo se češati iza uha.

»Bože, kako samo žena može da zbuni čovjeka!« govorio je razdragano.

Očito nije bio sposoban, da se potpuno sabere. Prišao je k pisaru i uputio ga, kako treba završiti zapisnik. Kad je i to bilo gotovo, pozvao je Stipu da potpiše.

»Što ćete učiniti s ovim zapisnikom?« upitao ga Stipe nepovjerljivo.

»Budite bez brige«, mirio ga Marko, »zapisnik će biti poslan županiji... Uostalom, ja ću vas o svemu pravovremeno obavijestiti.«

Stipe nije mogao shvatiti, zašto će njegovo očitovanje biti poslano baš županiji, pa je htio da u toj stvari zatraži objašnjenje. Ali prije nego što mu je to uspjelo, pružio mu je Marko desnicu i s najvećom učtivošću ispratio ga do vratiju.

Tek kasnije, kad je nakon desetak dana dobio službenu odluku, da se na temelju toga i toga paragrafa nekog patenta iz vremena Bachova apsolutizma kažnjava konfinacijom u svom rodnom mjestu, Stipe je prozreo čitavu ogavnu igru poglavitoga gospodina Marka Čeprkalovića. O kakvom službenom spisu o toj stvari nije u urudžbenom zapisniku bilo ni spomena. Marko je na temelju Stipinih izjava poslao povjerljiv izvještaj vladi, i tek kad je dobio njezin pristanak, izdao je odluku o konfinaciji. Svoj obrambeni govor bacio je duboko u koš.

FEODORA ALIUŠ:

PROLJETNA ŽELJA

Jutros je došlo k meni u sobu
proljeće mlado u punom svom sjaju,
i prosulo miris rascvalih polja,
i pregršti sunca po mojem uzglavlju.

U očima mi se zažarile iskre,
i čudna me radost obuzima cijelu,
srce mi kuca sve brže i jače
dok sunce klizi po jastuku bijelu.

Htjela bih skočit, kriknuti snažno,
potrčat niz polje vlažno od rose,
sve dok me ne bi svladao umor,
a žestoki vjetar zamrsio kose.

Š. LUKIN:

KOLONIJALCI TRINAESTE ČETE

15. kolovoza 1914.

Polijegali smo uz samu Drinu. Ne znam zašto ne volim ovu rijeku, iako je ona baš na ovom mjestu romantično šaptala svoju vodenu priču vrbama na obali. Nisam htio razumjeti tu priču, iako je romantika osvajala: vrbe, šapat vode, zvijezde, pače je i mjesec provirio iza susjednog brda. Nije me se to ništa ticalo, jer su mi ramena ožuljena od telećaka i puške — a drugovi su umorno spavali.

Ostao sam uz konja Nikitu, jer je i on patnik kao i mi. Nositi dva teška sanduka municije, ići bez odmora i hrane, žedan i znojan — patnja je to koju razumije samo onaj koji slično trpi.

Nikita je bio potpuno erarski dresiran — točno je razumio zapovijedi, komande i trubljača.

Ležao je umoran na zemlji ispod vrbe, vezan za kolac, a do njega je hrkao njegov vodič vojnik Gabelica. Onu sam večer Nikitu osobito darivao šećerom i milovao ga po vratu i grivi. Lizao mi je po običaju ruke. Ne znam kako, ali sam se naslonio na njegov vrat i tako malo zaspao.

Približavala se ponoć — dan Velike Gospe 15. kolovoza. Probudili su nas upravo oko ponoći, skočio sam do svoga telećaka i iz piramide istrgao svoju pušku, te ušao u svoj roj. Roj je na okupu — tu je Babić, Mudrinić, Bučić — mali Matešić i ostali — svi moji drugovi, seljaci — naivno dobri i iskreni — djetinjski pobožni.

Mali Matešić je govorio Mudriniću:

— Jučer sam ti govorio, da je blažena Gospa u Sinju bila blijeda i da je sagnula glavu — kad smo odlazili.

— A jeli se utrnula svijeća? — pita Mudrinić.

— E, to ne znam — nisam opazio!

— Ako se utrnula, onda će se utrnuti i nama danas! Meni je to pričao djed, kad su išli u rat na Italiju. Utrnula se svijeća pred blaženom Gospom i pogibe moj stric i pola našega sela.

— Jasno, tako je to! A, eto što će biti s nama, blažena je Gospa bila blijeda, jest, Mudriniću, blijeda je bila, al ona pazi sirotinju!

Mudrinić se prekrižio.

Zanimao me taj razgovor, a moje su se misli izgubile negdje daleko od ove rijeke, pod dojmom tih riječi — daleko od ovih vrba i ove planine.

Gledam malu dalmatinsku varošicu Sinj i staru crkvu — a u njoj mramorni oltar, svijeće gore pred slikom »Velike Gospoje«, kako Je zovu moji seljaci. Ovi moji drugovi dolazili su pred taj oltar i tamo nalazili mističnu okrepu — — —

Kaže jedna stara priča da je Velika Gospoja uvijek volila onaj pogaženi narod seljaka i čobana — siromašni hrvatski puk. Kaže stara priča, da su nekada naši očevi, nekada davno, davno, svojom krvlju štitili gladnu djecu, bijedne kolibe, okrvavljenu hrvatsku zemlju.

I dok je Evropa bila sita, pijana kruha — umirali su ovi bijednici, goli i bosi, slabo oboružani, braneći razrušene bedeme sinjske varošice. I onda kad su umorni klonuli, ustala je Velika Gospoja s onoga oltara — uzela vatreni mač i izišla preko razorenih bedema iza kojih su umirali patnici. — Horde arapskih konjanika i azijski pješaci vidjeli su Gospoju s vatrenim mačem — — — vidjeli su je i u paničnom strahu ostavili porušene bedeme — — — Ali su je vidjeli i oni umorni, ranjeni i umirući iza porušenih bedema i zadnjim kapljicama svoje krvi skočili su na bedeme u borbu — spasiše gladnu djecu i okrvavljenu našu zemlju!

A danas? — — Danas je opet dan Velike Gospoje — a iz naših sela, brda i planina, istjerali su nas, bez obrane — naoružali su nas i vode nas tamo, kamo mi ne bi išli.

Naša su sela ostala bijedna i gladna — porobljena i uništena — poniženi smo kao skotovi!

A Ti lijepa Gospojo s mramornog oltara, sjeti se nas!

Idemo u smrt — a zašto? Naša brda, naše kolibe, naša djeca, ostala su bez nas — sirote su — —

Lijepa Gospojo s mramornog oltara, sjeti se nas!

Stara naša priča kaže, da si nas uvijek voljela — pa ako nam sve oduzmu, bar Ti nam ne oduzmi jedno — a to je nada — —

Lijepa Gospojo s mramornog oltarma, sjeti se nas! — Idemo, nama je i tako skoro kraj — bar nadu nam ne oduzmi.

Velika, lijepa naša Gospojo! —

Mali Matešić, čobanin iz Svilaje — Mudrinić i svi moji drugovi još imaju samo nadu — drugo su im sve oduzeli — — —

Prodrmala me je iz moje tjeskobe oštra zapovijed: Najveći muk, nož na pušku!

Hvatamo korice bajoneta, vadimo ga, već je na puški, jezivo škljucnuvši. Prolazi četa za četom, roj za rojem. Zaštitne patrole osigurale su teren sprijeda i straga — s desna i s lijeva. Vučemo se kao razbojnici uz brijeg u gustu šumu. Uza me maršira drug Babić — uza nj mi je nekako ugodno, jer moje žuto đačko lice i uska prsa nalaze u toga čovjeka razumijevanje i zaštitu.

Idemo — teško mi je pri duši, dolazi mi pred oči moj otac — stari seoski zidar — siromah se kinio na suncu i kiši, otkidajući za ovo moje žuto đačko lice i uska prsa — — i ona starica što od suza ne vidi ni sunca ni dana — — idemo, danas će biti konac svemu — tako valjda mora da bude.

Zora nas hvata na vrhu planine — sviće dan — u zoru se osuđenici ubijaju ili vješaju, vodnici daju zapovijed:

— U rojnoj pruzi potrbuške naprijed!

Padam k zemlji, desno je Babić, lijevo Bučić — ali ne vidimo neprijatelja.

Trinaesta je dakle u liniji. Babić mi šapće:

— Ako poginem, a ti ostaneš, pođi mi do žene i djeteta, pozdravi ih.

Pogledom sam ga zamolio da mi o tome ne govori — ali on nastavlja:

— Ja ću sigurno poći tvome ocu — ako ja ostanem, a ti pogineš! —

U ranoj zori se Babiću otkotrljala suza niz lice, pala na brk.

Bježimo od stabla do stabla, krijemo se, liježemo, ustajemo — pa opet trčimo naprijed.

Dan je osvanuo, noćne su tmine ostavile šumu, pred sobom vidimo visoki brijeg i kako se na više mjesta dimi. Crnogorci su ložili vatru, nisu se oni ni nadali napadaju redovite vojske. Preko naših glava prohuji oštar i rezak zvižduk. — A onda tamo nad onim dimovima vidimo žute kolutove u zraku — prvi se šrapnel rasprsnuo.

Iza naših leđa neki oficir viče u telefon:

— Desni top, granata — kut i strana ista!

Tamo prijeko na brijegu lete komadi drveća, gusti je crni dim u velikom mlazu prorigao iz zemlje.

— Vodnici tjeraju naprijed, mi pužemo dalje. Preko naših glava režu zrak topovski meci, a mi samo trčimo naprijed.

Sunce je izašlo, penjemo se uz neprijateljski brijeg — i to krijući se od stabla do stabla.

Najednom oko naših ušiju zazuji oštro, kidajući jelove grančice, prvi crnogorski plotun.

Vodnici oštro zapovijedaju naprijed — skačemo od stabla do stabla, prvi Babić, ja za njim, — a nemam vremena da gledam kako skaču desno i lijevo. U prvoj smo vatri, oni ciljaju — dobro ciljaju, samo nas brani šuma.

— Ciljaj, viču vodnici — daljina hiljadu koračaja — cilj pred tobom!

Prvi put u svom životu repetiram pušku da ubijem čovjeka — nikada dosada nisam na to pomislio — a sada eto moram — bez razmišljanja . . . Babić cilja ležećki, ja klečim iza bukve, a kundak me udara u rame.

— Naprijed! — Bučić se vere kao lisica od stabla do stabla, Babić četveronoške prelazi neku čistinu, a ja zaletom trčim do druge bukve. Oko mene zvižde kugle, uz oštar zvuk režu grančice, zabijaju se u debla stabala. Neko je na desno jauknuo:

— Ranjen sam — povežite me!

Ja sam živ i čitav, trčim naprijed u roju — ciljam, repetiram i opet tako! — Jedna je kugla zahvatila moju limenu šolju na leđima i probila je.

Čudno mi je — nekako se osjećaj straha polako gubi, trčim naprijed kao i ostali, a sunce se diglo nad šumu, Crnogorci ispred nas polako uzmiču, ali daju još otpor. Naše ih topništvo uništava — granate trgaju stabla — no ipak se naprijed potpuno ne može — oni su valjda ušančeni.

Uzimam lopaticu i kopam zaklon na Kozari planini više Čajnice. Pred nama je već rijetka šuma, a tamo prijeko vidi se čistina, a uz rub druge guste šume oni su se ušančili.

Tamo padaju i granate i žuto-zeleni kolutovi šrapnela su nad izrovanom zemljom i povaljenim stablima.

Čuje se jauk i tamo prijeko — tamo ima sigurno više ranjenika.

Podne je već prošlo, žedan sam, a kugle zvižde oko očiju — režu grančice, muklo se zabijaju u stabla i zemlju. Topništvo pojačano udara na onaj rub šume pred nama — tamo je zid crnog dima.

Njima je prijeko teže nego nama — jer se čuje teški jauk i stenjanje — ali oni ne puštaju, drže hrabro rub šume.

Pod večer vodnici daju zapovijed:

— Spremni na juriš! —

Gledam Babića, a on gleda mene — —. Topništvo ne pušta ni časa rub šume u miru.

Upravo kad se sunce skrivalo iza gustih šuma, iza nas je bataljonski trubljač zatrubio juriš — a četni su trubači prihvatili.

Urlik smrti je očajno odjeknuo preko planine i kroz šumu — a strašni krik: Hurra! — iz hiljadu grla, ponio nas je sve u jednom naletu prema rubu šume, kamo je do sada udaralo topništvo. Prestali smo pucati i trčimo kao ludi naprijed urličući: hurra — a pred nama su zapreke povaljenih stabala.

Lijevo je krilo već upalo u rovove — a od našeg voda Trbojević žutih brkova, preskače prvi provaljene jele i upada među njih. Čuje se jauk, zapomaganje, kletva; smrt kosi, udarci noža u gola prsa — — Ne znam kako sam i ja preskočio povaljeno stablo i bacio se prijeko u rov k njima. Preda mnom se pojavio gorostas s puškom i bajunetom — — — minuti su dugo vrijeme, sekunde su spore — tu život brzo umire. Njegov nož je dopro do mog grkljana — al ja to i ne osjećam, tek u tom istom trenu puca njegova glava kao lonac. Babić mu udarcem kundaka zdrobio glavu — on pada raskriljenih ruku. Puška s bajonetom pada, a ja pomažem Bučiću — ni sam onoga časa nisam bio svijestan, što je to bilo sa mnom, ni kako se svršilo — al Babić je opet preda mnom. Trbojević žutih brkova hvata se za prsa, pada mu puška iz ruku — a iz prsiju kvrči — —

Gotov je — —

Htio bih mu pomoći, ali iza mene je dignut u vis revolver gospodina poručnika, — raskolačio je oči i viče:

— Naprijed — Hurra! —

Crnogorci puštaju rub šume — — gube se u guštaru — mitraljez je već u njihovim rovovima i sikće, sikće u tempu prema guštari. Izgubio sam osjećaj straha, klečim kod jedne jele i opet repetiram — — pucam u guštaru, tamo kud su pobjegli oni zadnji s ove mrtve straže pred Čajnicom.

Sumrak se steže oko šume — — vodnici viču:

— Obustavite vatru! — samo mitraljez još uvijek sikće — —

Zauzimamo rub šume i vrh brijega — i tu nam je naloženo da se ušančimo. Kopamo lopatama zemlju — postavljamo kamenje i drvo preda se — i liježemo u rovove.

Ispred nas je mir, noć je obuhvatila šumu. Mrak je. Ali u šumi je mrak tajanstven i strašan — tek mitraljez sikće. Desno od nas lomi se šuma od granata i puščanih plotuna, a pred nama je mir.

Babić vadi iz telećaka bočicu i nudi mi konjak. Sad tek shvaćam kako me je spasao. Meni division dršću ruke — — ja bih mu poljubio ruku.

— Danas si me spasao!

— Popij malo — veli on — kundak je bio tvrd!

I od tada mene je svezalo uz toga čovjeka više nego ljubav — vezao me je život — —

Dolaze sanitetske patrole, odnose ranjene. Nose i Trbojevića, našega druga iz roja. Blijed je, a iz prsiju mu kvrči, dobio je udarac bajonetom u prsa. Teško diše, zatvorio je oči, sigurno ih više ne će otvoriti. Iznose ranjene, a mrtve skupljaju na jedno mjesto. Ispred nas, dolje u dolini, vidi se kroz mrak po koje svijetlo — to je mala kasaba Čajnice — naš drugi bataljon je ušao u varoš. Crnogorci se povlače prema Metalki.

Kasno u noći donijeli su nam hranu. Donijeli su nam i vina i ruma. To nas je razveselilo, jer se nismo nadali ni kuhinji ni vinu, — — — ali netko je htio da nam ukaže pažnju i da zaboravimo ovaj dan krvavog krštenja.

Ležimo u rovovima i polako nam se razvezuje jezici, ali tiho — uz gutljaj vina i ruma.

Mali Matešić opet šapće Mudriniću:

— Što sam ti rekao, da je zlo, strašno zlo, kad je Velika Gospa blijeda —

— Al svijeća se nije utrnula! — kaže Mudrinić.

Trinaesta leži u rovovima — ne znam koliko ima mrtvih i ranjenih — svagdje oko nas pojačane su straže. Ležimo s puškom u rukama; kroz noć se čuje samo kako negdje štekće mitraljez i pojedinačno puščani hici. Topništvo je ušutjelo.

Daleko negdje od ove planine, danas su se za nas molile naše majke — žene i djeca. Molila su se zvona s naših crkava — Velika Gospojo s mramornog oltara, ako moramo sve izgubiti — — smiluj se i ostavi nam samo jedno — samo nadu — to Te molimo — — Mi i onako više ništa nemamo.

Prema Metalki
16. i 17. kolovoza 1914.

Sve se smirilo, moji su drugovi umorni, spavaju, ja još gledam u mrak, u šumu i pred oči mi dolazi slika jučerašnjeg dana. Skoro da me nije kao janje zaklao onaj crnogorski seljak. Vršio je svoju dužnost — borio se za svoju domovinu — a spaslo me pažljivo oko i atletska snaga druga Babića.

Oko nas leže mrtvaci na hrpama — većinom su to crnogorski seljaci — bijedno odjeveni — ali su se hrabro držali. Bez topništva, bez mašinskih pušaka izdržali su paklenu topovsku paljbu i nalet juriša aktivne vojske.

Ne znam ni sada, kako se to dogodilo, da smo prošli onu šumsku čistinu i upali u njihove rovove. To se ne može pamtiti, jer u tim časovima čovjek ne živi — postaje dio one mase što se kreće i trči — tjerana zvukovima četnih trubljača i divljom vikom vojnika i oficira. Sve je to u onom času jedna luda cjelina — a strah ne postoji — ne postoji ni pogibelj, pače ni smrt ne postoji — iako kosi hametom.

Sada osjećam blizinu noža crnogorskog vojnika i hladno mi je oko srca, srsi idu uz leđa, a na grkljanu je toplo — guši me.

Prevrćem se u svom rovu na hladnoj zemlji, — u šumi je gusti debeli mrak, kroz grane jela vide se zvijezde. Trepere — po svaka se izgubi i mir je, duboki je mir — tek tu i tamo ispred nas zakašlje koji drug na prednjoj straži.

Crnogorci su zaposjeli ove duboke šume, sve tamo do Metalke, stare bosanske granice. Nekada sam volio šume, sad vidim kakova je opasnost šuma. — U njoj su sakriti oni od druge linije — ne zovem ih neprijateljima — njihova je sudbina jadna kao i naša. I oni imaju svoje kuće, majke i djecu — naša i njihova je sudbina jadna. Daleko na desno od Čajnice razvija se noćna bitka — daleko je to od nas — ali se čuje.

Ispred nas kao da nema više nikoga — a ova gusta šuma sigurno krije strašna iznenađenja.

Oni bijednici prijeko bar misle da ginu za svoju domovinu — — a trinaesta? Trinaesta gine, jer mora poginuti — to je sudbina trinaeste i ne možemo je promijeniti.

Ujutro su se oficiri skupili na dogovor. Major im tumači naloge i cilj kretanja — trinaesta ide prva kao izvidnica. Narednik Bjelinski ostao je kod kuhinja — a kapetan Sobota — nervozan, ćelav oficir, određuje moj vod kao prvu izvidnicu. Ljut je kao ris — noćas mu je netko ukrao konjak i popio, — njegov je služak zaspao, a poštenjačina izvukao bocu. — Kapetan je psovao i grdio u svim jezicima što je znao. Trudio se da nas i hrvatski opsuje, ali to nije išlo — —. Jurić je bio spretniji, on je morski miš — — meni je jutros nešto namignuo! Psuje kapetan, ali ne poznaje grube finese našega jezika — pa tako ispada sve to smiješno, a mi se ne smijemo smijati, jer na koncu oni obični nazivi domaćih životinja: magarac, svinja, konj, vo i na koncu kokoš — to je više smiješno, nego uvredljivo.

Jurić je namirisao konjak — lutao je on oceanima — on osjeća alkohol po tragu kao pas zeca.

Da je to bilo u kasarni ili na manevrima, Bjelinski bi nas uredio — ovako kapetan Sobota psuje i više ništa, jer moramo odlaziti.

Crnogorci su u šumi. Poručnik S. određuje moj roj kao prvi — i mi odlazimo. Idemo oprezno, daleko jedan od drugoga s puškom u ruci u mračnu i gustu šumu. Ova je šuma još djevičanska, tko zna je li ikada prije nas tuda prolazila ljudska noga. Ovdje su sigurno vukovi i medvjedi gospodari i kod kuće su. Duboko u šumi ispod debele bukve nešto je iskočilo, — legli smo i ja i Babić i uperili pušku, — ali to nije bio Crnogorac, već obična srna — lijepa kao i šuma. Plašljivo se ogledala i pobjegla nekuda dalje. Digli smo se, a tamo odakle je srna iskočila, ključalo je bistro šumsko vrelo. Zahvalni smo srni, jer smo nalili svoje pljoske hladnom vodom.

Ispred nas je tišina, a daleko na desno i lijevo čuje se oštra topovska paljba, — sigurno ćemo i mi uletjeti u tu paklenu buku.

Do poslije podne išli smo dubokom šumom — a pred večer smo ispali na neku visoravan. Tamo se vidjela seljačka koliba i oko nje neki vojnici.

Kapral je javio vodniku situaciju — a on poručniku i poručnik je izišao pred nas i uputio se k onoj kolibi.

Tamo je bila četa 104. puka iz Šleske — zelenog ovratnika. — To su bili većinom Nijemci, pripadali su drugoj brigadi koja je operirala lijevo od nas. Neki oficir se derao na svezanog starog seljaka pred kolibom, a s njim su bila vezana i dva mladića. U kolibi su otkrili dva ranjena Crnogorca, nešto municije i dvije puške. Sudbina je te trojice one večeri bila

zapečaćena . . . Strašna sudbina ratnog prava, ljudske zloće i terora. Naš
poručnik ostavio nas je malo podalje, a sam je krenuo do seljačke kolibe.
Nismo čuli što je razgovorao s onim oficirom i svezanim seljacima,
ali smo vidjeli kako su im dali lopate i ona trojica su počela kopati jamu.
Kad su odgrnuli nešto zemlje, stavili su ih na rub toga rova i šest vojnika
104. pukovnije odapelo je plotun u njih. U kolibi se čuo očajni plač neke
žene — zatim su ih zatrpali zemljom i njihov je konac bio brz i strašan.
Kad se naš poručnik vratio do nas — tumačio nam je nekakve regule
ratnog prava, govorio je da su to banditi uhvaćeni s oružjem u ruci i da
se moraju na licu mjesta objesiti. Ali se nema vremena, to su im priuštili
časnu smrt — strijeljanje je u vojničkom mozgu — časna smrt. Mi smo
pogledali prema onoj kolibi u kojoj je naricala žena i svaki je mislio da to
ratno pravo nije izmislio čovjek nego pakao. Pa što su svi ti ljudi i mogli
drugo učiniti, nego da prime ranjene crnogorske vojnike u svoju kolibu —
a ti čobani nisu znali ratno pravo — oni su nažalost još imali dušu i srce . . .
A zar onaj kulturni oficir zaslužuje ime čovjeka — — životinja ne bi uči-
nila takav zločin. Iz kolibe se čuo strašan vrisak i jauk žene — pa zašto
nisu i nju ubili? Što će jadna žena u toj pustoši, kad se odmakne ova patrola
a ona nađe pred kolibom grob svojih najbližih? Zločinstvo je što su je
ostavili u životu!

Dvojim da će ikada zaći u ovu šumu pravda i da će tko ikada utješiti tu ženu što je ostala zavijajući u kolibi kao ranjena zvijer. I to se zove rat za čast . . . Al što odlučuje prvi vod trinaeste, — mi smo upućeni još dalje i dublje šumskom stazom prema Metalki, a dobili smo vezu i s trećim bataljunom.

Vodnici kažu da sutra moramo na juriš uzimati cestu što vodi do Metalke — jer se sve više približavamo pucnjavi i topovskoj paljbi.

Pa iako sam skoro i sam tup za vanjske podražaje, ne mogu zaboraviti prizor strijeljanja onih seljaka i jauk žene iz kolibe. Što će učiniti ona žena, kad odstupi patrola 104. šleskog puka? Prstima će grepsti zemlju, dok dođe do trupla, valjda muža i sinova . . .

Je li i to ljudska civilizacija? — Pa mi smo gori od kanibala! A što je još gore, traži se da onaj čin slavimo kao pošteno ratno pravo! — —

Treći je bataljun zašao u vatru, jer se razvijamo u rojnu prugu i idemo naprijed — prema cesti za Metalku. Već i oko nas fijuču kugle. Sagibamo se i opet idemo naprijed — — Lijevo od nas je juriš, čuju se trubljači, to juriša sigurno 104. šleski puk — — šuma se uzima na juriš. Ove djevičanske šume pokrit će lišćem mrtve i ne će ih više nitko nikada naći — tek će vukovi i lisice tražiti neznane mrtvace.

Veremo se kao zvijeri od stabla do stabla, oko nas fijuču kugle. To su borbe crnogorskih zalaznica. Čini se da se njihove čete povlače prema Sandžaku.

S teškom smo mukom izašli na cestu u Metalki. — Izašli smo iz šumskog pakla, a na cesti nailazimo na vojnike različnih pukova i narodnosti. Govori se babilonskim razumijevanjem, svatko nešto pita i traži, a teško tko koga razumije. Služim kao tumač, jer su vojnici već otvorili burzu robe. Najskuplji je artikl duhan, rum, šibice i so.

Na cesti se sve smiješalo. Artiljerija i pješaštvo, a od nekuda eto i tren s kuhinjama, i dakako, gospodin Bjelinski. Dugo je trebalo dok su nas uputili preko ceste u pravcu nekog seoca gdje su gorjele seljačke kolibe, a oko njih sijeno. I to sve po načelu ratnog prava.

Jučer je tu bjesnila bitka i tu su domobranske dalmatinske pukovnije ginule kao i mi po šumama. Nailazimo na mrtve Crnogorce, čekaju dok dođu radni odjeli i zakopaju ih — naše su mrtvace odnijeli k Metalki.

Nadali smo se počinku i miru, a od nekuda je ispao štabni vrag — narednik Bjelinski s kuharima i trenom. Četa je bila postrojena. Pregled je rezervnih porcija, laganih cipela koje nismo smjeli nositi.

— Rat je svršen — derao se Bjelinski. Naši su osvojili Cetinje — Nijemci su potukli Ruse — kralj Petar je pobjegao. Tko ne bude imao u redu lagane cipele, otjerat ću ga u tvrđavni zatvor.

— Vodnici, imate li popis mrtvih i ranjenih? Ova je bagaža u stanju fasovati njihove porcije. Zapaprit ću ja vama, civilska bando, naknadna pričuvo!

To nam je bio pozdrav na Metalki, jer su oficiri pošli bataljunskom štabu. Tamo je bila oficirska menaža.

Trinaesta je izgubila pet mrtvih, preko deset ranjenih, od moga roja mrtav je Trbojević, simpatični drug.

— Trbojević ne će barem u tvrđavu — šapće mi Bučić.

Nekoji od trećeg voda zbilja su obuli lagane cipele. Vrag im nije dao mira — ožuljale su ih teške cokule, pa sada čiste lišćem i pljuvačkom potplate, a brišu i laktom od kaputa.

Bjelinski je nanjušio treći vod:

— Vi ste uništili imovinu Njegova Veličanstva, obukli ste njegove lagane cipele, a znate da se to može jedino dozvolom gospodina pukovskog liječnika. Vi ste uništili imanje našega cara — kugle su preskupe za vas — treba vas vješati!

— Možda je zbilja rat svršen — šapće Čučić — jer to pseto previše laje.

Jurić klima glavom. Znam, da se on odlučio osvetiti — njegova je mornarska logika uvijek dosljedna do konca.

Potišteni smo. U liniji smo bili slobodni — nitko nas nije ovako pasji mučio. Znali smo što mora biti i što nas čeka, ali nitko nas nije ovako vrijeđao.

Mislio sam: pa baš nek se i dere — ako je rat svršen, ja ću u civil, a njega nek nosi crni vrag zajedno s carevom imovinom i laganim cipelama.

Dalje od nas počela je svirati pukovnijska muzika. Svečanost je 18. kolovoza — rođendan je starog cara — i bataljuni moraju zahvalnoj službi Božjoj.

Po nas je došao naš poručnik. Išlo se k štabu brigade — naš je brigadir neki visoki, blazirani aristokrat grof Berchtold — dakako, s monoklom, mislim da i taj monokl ne će mnogo utjecati na ishod rata. S monoklom se teško dobiva rat u sandžaku —, mislim.

Kod brigade je dodijeljen i muslimanski svećenik, neki hodža iz V. Siromah čovjek bio je ponešto isimpatičan, jer je glup kao konj što vuče

veliki bubanj — a to ga je i pravilo simpatičnim. Teško je čitao, a pisanje je i tako zvanje pisarica i sličnih. Dakako da je i on u rangu kapetana — tek to mu ne pristaje kao ni šaka u oko. Kad su mu isplatili prvu plaću, pitao je dali je to za čitav rat — jer on u svome selu nije imao prilike vidjeti nikad toliku svotu u svojim rukama. U V. se teško zasluže pare perući kože na rijeci Fojnici, a eto, on dobiva na stotine zlatnih kruna. Simpatičan je bio i po tome što nije znao s oficirima govoriti, poznavao je uz svoj jezik još i jezik ovaca i ajvana. Al bio je kapetan — a to je velika zvijer.

Slavio se dan 18. kolovoza, dan carev. Odveo nas je oficir, a Bjelinskom to nije bilo pravo, jer nas nije mogao gnjaviti.

Služila su službu Božju tri svećenika — svaki za svoje vjernike. Poslije službe opet smo imali čast vidjeti debeli trbuh gospodina pukovnika na njegovoj kobili. On nam je pače i održao govor. Govorio je nekim čudnim jezikom, miješajući hrvatski i češki s poljskim. Srž njegova govora bila je da nam se ukazala specijalna milost i čast proliti svoju običnu građansku i seljačku krv za Njegovo Veličanstvo cara. Po njegovu govoru, Njegovo Veličanstvo odlučilo je kazniti balkanske bandite, i mi trebamo biti ponosni što je upravo za tu službu izabrao naš puk. Na koncu je govora muzika intonirala »Carevku« i svi smo složno viknuli: Hurra, hurra! Monokl se grofa Berchtolda zamaglio i on ga je nervozno brisao.

Kad smo krenuli natrag, mali Matešić me zapitao:

— Molim te, kakve škole trebaju kraljevi izučiti da to postanu?

Matešić je to pitanje postavio potpuno ozbiljno u svojoj naivnosti, a ja sam morao prilično neozbiljno odgovoriti:

— Pa, podoficirsku školu!

— Teško je to, teško je to! — veli Matešić.

— Tebi bi bilo teško, ali njemu nije.

— Imaš i ti pravo, a, pa učen si ti!

Iza nas se naš štabni narednik Bjelinski derao:

— Gospodin pukovnik je zaboravio spomenuti lagane cipele — ali ne ću ja zaboraviti — treći vod će u tvrđavni zatvor.

Onoga sam dana došao prvi put i do novina, a sve u slavu 18. kolovoza. Brigadni poštar mi je dobacio:

— Wiener Journal.

Dakako, neki stari broj. Gluposti su Wiener Journala kolosalne, slične govoru gospodina pukovnika. Tamo je neki glupan pisao, kako Srbi i Crnogorci nemaju ni topova ni municije. Vojska je gola i bosa, a seljaci će dići revoluciju — pobiti oficire koje plaća ruska propaganda. Ni mali Matešić nije u to vjerovao — kad su se svi okupili oko mene i kad sam im morao prevoditi riječ po riječ mudrosti sarajevskog dopisnika.

Jurić me je tjerao da tražim po novinama, hoće li pojeftiniti vino i kuda sad plove brodovi Austro-Americane, kad njega tamo nema. Ali jer toga nije bilo u novinama, nisam mogao Juriću ni dati odgovor.

No onaj dan je bio znamenit još, jer su nas posebno počastili: dobili smo povećane porcije vina, ruma iduhana, a kuhari su pekli janjce — dakako rekvirirane — što u običnom govoru znači: ukradene oko Metalke.

Dok sam tako prevrtao stari Wiener Journal, od nekuda je banuo i naš kapetan Sobota.

— Vi znala lesen? — upita me onako kako je mislio da ja razumijem.

Svi smo skočili i oštro pozdravili, a ja sam propisno vojnički odgovorio, i to njemački:

— Jest, pokorno javljam, gospodine kapetane!

Kad je on vidio da sam njemački odgovorio, upita me, što sam u civilu.

— Pa, tako, skoro ništa, gospodine kapetane!

— Možda ste i vi od onih trgovčića što nose sandučić pred sobom?

— Tako daleko nisam dotjerao! — mislio je naše Imoćane.

— Bjelinski! — uzviknuo je kapetan.

Bjelinski je došao i pozdravio.

— Odredite mi ovoga pješaka za četnog pisara.

Bjelinski je htio nešto prigovoriti, ali se kapetan udaljio, a to je značilo: jezik za zube.

Od toga je časa pješak Lukin postao četni pisar — dužnost inače zgodna, kad ne bi bio rat — ovako ostajem u svom roju, a kad je vrijeme počinka, pišem diktate gospodina kapetana, ili kad me za to odredi.

Moji su se drugovi snuždili — bio sam ipak duša u roju — čitao sam im pisma, pisao, a polako rješavao i razmirice koje su česte i u ratu kod vojnika. Oni su znali moju naobrazbu i bojali su se da me ne dodijele štabu za pisara kod pukovnije, a to bi bio za njih gubitak druga. Voljeli su me, jer sam im ugađao — i razumijevao sam njihove potrebe.

Nego, taj nagli svršetak rata nije mi išao uglavu. Daleko negdje u pravcu i to desno i lijevo gruvali su topovi i gorjela su sela. Rat ipak nije svršen — iako je narednik Bjelinski s nama. Bjelinski se prevario ovoga puta. Popodne su nam popunili zalihe municije i rezervne porcije. Brigadno je konjaništvo nekuda otkasalo, a trinaesta je ostala u pripravi i iščekivanju.

Komandanti su kod pukovnijskog štaba — a kad su se vratili, pozvani su svi oficiri na dogovor. Majori su diktirali, a oficiri su nešto bilježili sa specijalnih karata u bilježnice. Kad se povratio kapetan Sobota, prepisao sam četnu zapovijed. Trinaesta je dobila zadatak da napreduje u pravcu rijeke Lima na selo Kalafatoviće.

Četni je tren dodijeljen bataljonskom trenu, uz četu ostaju samo dva konja s municijom. Dakako, moj prijatelj, četni konj Nikita ide s nama, dodijeljen nam je i vod pionira — polazak je određen za rano jutro.

Noć smo proveli potpuno osigurani, nismo dizali šatora već smo onako spavali na livadi. Tumačio sam Bučiću topografiju rijeke Lima. Jurić je pažljivo slušao, a Babić je kuhao konzervnu kavu i dodavao ruma, pa nam je tako lakše prolazilo vrijeme. Svi su shvatili da idemo u neke nepoznate pogibeljne predjele — jer se vidjelo i po putovima da se sve više odmičemo od civilizacije. Ovuda je do pred kratko vrijeme gospodovao stambulski asker.

— Dakle, ipak nije rat svršen — kaže Bučić — a ako ovako produlji, vrag će doći i po lagane cipele, pa Bjelinski bjesnio koliko god hoće.

Drugo nas je jutro našlo na nepoznatim putovima prema Limu. Oko podneva su naše prednje čete već stupile u borbu. Nismo znali tko je pred

nama, da li srpska ili crnogorska vojska. Razvili smo se u rojnu prugu i napredovali prema brijegu gdje su se vidjeli iskopani rovovi u blizini Lima. U šumi je moj vod zarobio nekog starog srbijanskog vojnika — to je bio prvi srpski vojnik što smo ga vidjeli. Bio je to neki stari čovjek — seljak — imao je tek pušku i nož, a u torbi je nosio municiju i komad kruha. Kad smo ga zarobili, pričao je da se u šumi izgubio, jer mu je kraj potpuno nepoznat — on je negdje iz okoline Čačka u Srbiji i pripadao je dakako zadnjem pozivu. Pričao je da je pred nama tek jedna četa staraca, a aktivna je vojska preko Lima oko Ubca i sela Štrbci. Njegova je četa izgubila vezu s Crnogorcima i sad uzmiču k Limu. Stari je seljak bio dobričina — i s nama se raspričao na dugo i široko. Pitao nas je odakle smo i kako se kod nas živi, i kad će prestati rat. Mučili su ga isti problemi kao i trinaestu.

Njemu bi bilo lijepo uz nas, ali ga je uzeo k sebi čovjek-beštija, natporučnik N., aktivni oficir četrnaeste čete — perverzni alkoholičar. — Taj je starca ubio iz svoga revolvera kad smo se razvili u rojnu prugu na obali Lima. Ubio ga je iza naših leđa. Jedna žrtva više — nepravda više — još gore poniženje.

Naš dolazak na Lim srpska je artiljerija budno zapazila i precizno nas napala šrapnelskom vatrom.

Prvi put osjećamo topovsku paljbu na svojim leđima — i to je depri- miralo. Srbi su precizno gađali. Imali smo gubitaka i povukli smo se u šumu te zauzeli pozicije iza bukovih stabala. Ispod nas je bijesno šumio Lim — a prijeko — tamo su Srbi i čekaju nas. Obala je Lima strma, teško je sići k vodi, a tko zna kako ćemo izaći na drugu stranu. Čekali smo dok je došlo i naše topništvo, koje je zauzelo pozicije odmah iza naše rojne pruge. Počeo je topnički dvoboj, ali se čini, da Srbi imaju tek dva topa, a mi raspolažemo s tri brdske baterije, koje nisu štedjele municije, jer se iza nas kretao čitav brigadni tren i kolone municije. Kad su ušutjeli srpski topovi, trinaesta je dobila nalog: brzo k Limu — s pionirima sve udesiti za prvi prelaz.

Lim je bistra i brza rijeka, a prijeko na bregovima su Srbi, iako ih brigadno topništvo stalno obasipa granatama i šrapnelima.

Ono pseto Bjelinski htio mi se ipak osvetiti — odredio je mene, Jurića i četiri pionira kao prve da pređemo Lim. Pioniri su nosili sobom užeta, sjekire i pile — a užeta su ponijeli da ih prevežu preko rijeke i da se za ta užeta prihvate oni, koji ne znaju plivati ili bi ih zanijela rijeka.

Lim se činio na jednom mjestu plitak — po prilici čovjeku do pojasa. Narednik Bjelinski odredio je da se svučemo, savijemo odijelo kao paket i vežemo ga na glavu, a pušku preko ramena. Takav način prelaženja vode vježbali smo u vrijeme mira. Uvidio sam, da je u ratu najbolje slušati i prvi sam se bacio u rijeku. Gazio sam do polovine rijeke, a onda sam ispod nogu izgubio pijesak i zaplivao. Bijedni Jurić je nabasao lijevo od mene na brzicu i voda ga je u bijesnom vrtlogu smotala i odnijela. Meni i pionirima uspjelo je preći i privezati uže — a onda, držeći se užeta, pioniri su se vratili i na to mjesto donosili debla i stabla, te ih s granama bacali u vodu. Prelaz je za čudo brzo i dobro prošao, jer su se svi žurili, da što prije pređu

rijeku i da se sakriju prijeko pod obalu i litice — da ne bi Srbi opet počeli topničkom vatrom.

Četa se opet obukla i trkom smo doprli do ceste što vodi iz Rudoga za Uvac, te se u grabi kod ceste razvili u rojnu prugu. Naše je topništvo udaralo na bregove više nas — valjda su tamo vidjeli srpske rovove.

U noći je čitav puk prešao Lim — ne znam kako, dali su napravili most, ili su prelazili kao i mi.

Jurića je nestalo — dali se utopio ili je isplivao? Bilo mi ga je žao — dobar je drug. U noći je počela i lagana kiša, a mi smo ostavili cestu i u rojnoj se pruzi penjemo uz bregove.

Cestom su u noći projahali i dalmatinski brdski strijelci. Bilo je nekoliko ranjenih, nekoliko konja privezanih uz druge konje, bez vojnika.

Prepoznao sam vodnika Grgića — aktivno smo zajedno služili u Sinju i, čini mi se, zajednički se i otimali za naklonost neke djevojke u ono sretno doba.

— Grgiću, kamo vi?

— K Rudomu — imali smo gubitaka kod Uvca, zbogom, pazi se!

— Zbogom Grgiću!

Konjanici su odjahali k Rudomu.

U zoru su nas prvi put napali Srbi, kod crkve u selu Štrbci. Odmah je u početku ta borba bila drukčiji nego s Crnogorcima. To su bile njihove predstraže. Vješto su skriti u zemlji, a dobri strijelci. Nisu ih mogli maknuti, dok ih nije topništvo uzelo na nišan oko crkve u Štrbcima. Srbi su se pametno povlačili u planinu više Štrbaca, a mi smo ih teškom mukom korak po korak slijedili preuzimajući njihovu taktiku, ali tek koliko se dalo. Negdje pred večer smo izašli na planinu, a iza planine su istom bile njihove utvrde na nekom golom brijegu. S naše strane do njih bila je čistina, i naše topništvo nije moglo primijetiti njihove rovove, dok nismo izašli gore — a nije moglo ni postaviti otvoreno baterije na planini iza sela, jer je to bila prva linija. Puzali smo po zemlji kao crvi i potrbuške se vukli naprijed. Oni koji su našli zgodan kamen i iza njega se sakrili, bili su sretni. Kapetan Sobota digao je glavu i pogledao dalekozorom predjel oko čete i ispred nas. Bio sam u njegovoj blizini — najednom mu je ispao dalekozor, a on je klonuo na zemlju. Dovukao sam se do njega — iz čela mu je curio mlaz krvi. Kapetan je bio mrtav — trinaesta je ostala bez četnog komandanta. Lijevo od mene je istog časa pao đak I. iz Šibenika. Dobio je i on kuglu u glavu.

Nismo mogli naprijed — a svaki čas je po koji jauknuo, bili su sretni oni koji su uspjeli lopatom baciti preda se hrpu zemlje ili koji kamen — te se kriti iza zaklona. Ukopali smo se kako smo mogli, da zaštitimo glavu. Hitac u noge bio bi za svakoga dobitak. S lijeve naše strane, gdje su linije našeg trećeg bataljuna, počelo je djelovati topništvo i to upravo u rovove pred nama. Treći bataljun nekako je zaštićen i napreduje, trinaesta je na čistini. Ako se makne — povalit će nas kao snoplje. Srpski mitraljez s brda bira žrtve u rajonu četrnaeste čete, tamo se čuje jauk i zapomaganje. Četrnaestoj je odzvonilo danas; može je spasti samo brdsko topništvo, koje počinje uzimati na nišan srpske rovove. Ali Srbi ne odstupaju — ne daju

nam još uvijek ni glavu podignuti. Crni dim granata i žuto-zeleni šrapnela lebdi nad srpskim rovovima. I u njih su sigurno teške prilike, ali ne odstupaju. S lijevog krila pritisak je linije trećeg bataljuna sve jači i jači, obuhvataju srpske pozicije s boka.

Ako im uspije doći do vrha, tek tada se mi možemo dignuti. Puščana je paljba dosegla vrhunac, — kugle fućkaju oko ušiju, zarinu se u zemlju ili udaraju u kamen. Samo majka zemlja može zaštititi život, ako si dobro i duboko ukopan. Naše brdsko topništvo počinje strašnu paljbu, udara direktno i iz blizine — a linije trećeg bataljuna stežu s boka srpske pozicije. Čini se da oni na brdu ipak popuštaju — ili su mrtvi ili bježe, jer slabije i pucaju, pojedinačno se javljaju — mitraljez je zamuknuo. Treći bataljun ide na juriš. Čuju se signali trubljača. Brdo pred nama je umuklo — dižemo se i mi, frontalno trčimo naprijed, padamo, dižemo se — vodnici daju znakove napredovanja. Tek tu i tamo još se oglasi po koji hitac s brda pred nama — četrnaesta je već u njihovim rovovima — a onda skačemo i mi u rovove pred nama — ali rovovi pružaju strašnu sliku smrti i pustoši.

Rasprsnute granate, otkidana ljudska tjelesa, tek tu i tamo po koji teško ranjeni — a oko njih brda ispucane municije. Ti su se borili kao lavovi — do zadnjega živoga — valjda im je dan takav zadatak.

Preda mnom leži mlad vojnik — s raskinutom desnom nogom. Blijed je kao papir — tek još diše — oči su mu staklene. Iskrvavio je, bliži mu se smrt polako, nečujno, on je već i bez boli, jer je tečnost života istekla — stakleni njegov pogled uprt je u njegova druga smrskane lubanje. Te oči još gledaju, ali slabo vide, u njima sjedi Smrt — — — jedina i zadnja koja rješava patnika patnje. Ista sudbina čeka i nas — možda još danas, a ako ne danas, onda sutra.

Nikolić kaže da je prepoznao nekoga srpskoga mrtvoga vojnika — kaže da je to neki njegov znanac iz Splita — prešao je u Srbiju još za balkanskih ratova i ovdje dočekao konac. Krvlju je platio želju za slobodom. Sloboda je čudna biljka — raste samo u ljudskoj krvi — proklela ju je civilizacija i imperijalizam. Ali tko danas pita za krv robova — trinaesta mora i onako naprijed, oficiri fićukaju u pištaljke.

Dolaze saniteti i previjaju ranjene — a noć nas hvata na ovim rovovima smrti. Noć je puna užasa i strave. Polako se spušta kiša — u daljini grmi — samo ne znam, da li je to topništvo ili zbilja grmi. Teško ranjenima na kiši u noći, ako ih ne nađu saniteti.

Nikako mi ne ide iz glave što priča Nikolić o ubijenom srpskom vojniku — on zbilja veli, da ga je prepoznao. — Kako je jadna naša sudbina, ubijamo svoje najbliže — a oni ubijaju nas — ali te misli ne idu u mjesec kolovoz 1914. — te su misli buna, kolonijalac nema prava buniti se, jer to je uvrjeda za civilizaciju i imperijalizam.

Trinaesta je izgubila kapetana Sobotu — eto ga dolje leži ukočen na ledini — nas su potjerali uz ovaj brijeg. Sa svih strana vrve ranjeni, i vojni liječnik sa sanitetima jedva dosijeva davati prvu pomoć. Ima ih mnogo, dosta naših, ali donose i ranjene Srbe. Za zaštitu ranjenika određuje poručnik S. prvi vod — a ostala tri voda kreću natrag po mrtvo tijelo kapetana Sobote — pokopat će ga kod crkve u Štrbcima. Među ranjenima je i neki

srpski kapetan Marković — sjedi na praznom sanduku municije. Noga mu je povezana i puši. Vidim na njemu da bi odlutao u gore gdje se čuje pucnjava — tamo su otišli njegovi — — a tu oko njega leže na hrpi pobiti njegovi vojnici — mladići kao i mi — još su živili pred par časaka — sada je kraj svemu — više njihovih glava rasprsle su se granate — rušili se šrapneli — oni su poginuli — smirili su se. Ovi su umrli ipak lakše nego bih ja umro, oni su branili domovinu — trinaesta nema ni domovine — ona gine, jer to tako mora biti, a drugačije je sve nemoguće. Ove teške noći, majke ovih leševa upiraće poglede u kišnu noć — a ništa ne će vidjeti, tek olovno crno nebo i strašni mir — — a ni zvijezde ne će vidjeti kako se ruše.

Negdje ovoga časa u malom selu uz more stari seljak i njegova žena upiru oči, da vide gdje im je sin — a između njih i mene su brda i planine — rijeke i vode i sve bi se to svladalo, sve bi se to prešlo — ali su zapreke silne, oni koji su nas ovdje uputili — jaki su — silni su i strašni, trinaesta ih ne može srušiti. Ni trublje jerihonske ne bi ih srušile — dresure silnika su jake — oni imaju ideju i silu — i bacaju sve to na tržište po potrebi, a mi smo što umiremo, ginemo u uvjerenju da donosimo svoju krv za neko dobro — tek od toga dobra mi ne vidimo koristi — niti je to za nas.

Ovi leševi pred nama ne dišu — mi što smo ovdje na straži — leševi smo što još dišu.

Kiša je počela šibati jače i jače, a mrzli vjetar duva na ovoj planini — ranjenici dršću od zime i gubitka krvi. Razbijamo prazne municijske sanduke, donosimo iz daljine granje i ložimo vatru — jer zora je daleko — a nosači ranjenika u noći ne vide, pa ih mogu srušiti po noći kroz ovu planinu.

Mimo nas su prošli dalmatinski domobranci — idu naprijed u tamnu noć — a naš puk je sišao k Štrbcima. Moramo čekati do zore, dok odnesu ranjenike i dok dođu sanitetska kola dolje od sela Štrbci.

Kiša udara, hladni vjetar brije, a ranjenici stenju, nekako ih branimo od kiše — jer smo razapeli preko granja šatorska krila — ali noć je duga, rane su bolne, krv je istekla, a ponoć je još daleko. Od umora sam zaspao, glava mi je pala na leđa jednog mrtvaca — — —

U zoru su došle sanitetske kolone po ranjenike, a moj vod je krenuo niz planinu, pa cestom za Rudo. Dok je vod stigao u Rudo, puk je dalje odmarširao — a mi smo uspjeli u varošici kupiti šećera, soli, šibica i čaja. Iz Rudoga su nas uputili u Medžidže — i to duž željeničke pruge. Put je pun romantike, ali prvi vod trinaeste ne opaža romantiku — mi smo gladni — trgamo šljive i kukuruze, pa ih pečemo na vatri i jedemo.

U Medžidžu smo našli pukovniju, a što je važnije, i kuhinje. Četa je bez kapetana — ali što je za nas još važnije — izgubio se štabni narednik Bjelinski. Neki se od trećega voda smiju, sumnjivo se smiju — a noć je kod Štrbaca bila tmurna i kiša je pljuskala poslije bitke — — ko zna gdje je Bjelinski, a ko zna ko će pregledati lagane cipele — carevo vlasništvo! Ko će ustanoviti ako se koja kugla trećeg voda zabola i u njegovo tijelo? Bjelinskoga nema — —.

Za mene je važnije što se vratio Jurić — došao je k četi. Zanijela ga struja niz Lim i odnijela daleko, ali Jurić je stari mornar i dobar plivač, pa se nekako iskopao i u Rudome se pridružio puku.

U Medžidže je stigla i konjica — dalmatinski brdski strijelci — a s njima i komanda brigade s generalom Berchtoldom i s njegovim monoklom. Grgić mi kaže da se maršira negdje preko Rogatice za Vlasenicu i Drinaču, a onda preko u Srbiju.

— Pa to je daleko — daleko — i u glavi ponavljam geografiju Bosne, jer kao vojnik nemam specijalne karte. I gosp. graf von Berchtold mogao bi putem izgubiti monokl — — a to bi i trinaestu stajalo glave. — Neka monokl gospodina grofa Berchtolda ostane i dalje čitav.

IVE ŠARIN:

SESTRINO PISMO

U nedilju uvečer za stolon,
ja, mati, otac i stric ili smo suhe smokve,
jer druge spize u kući nije bilo.
Otac nan je čita o Zagrebu iz foji,
da je tamo veliški kalig, snig i led,
a lipo sunce, da vas grije, ne spade ga red.

A da vidiš i znaš, ko vrime je ko nas!
Nebo ćaro kaj oko, bonaca kaj ulje,
pa naši ribari zavezli ća do Pulje!
Otac s težacima počeja je tršje kopati,
a po sikami guli mladu travu stari stric,
i vajk mi donese veliški mac ljubic.
Donja Banda sva u cvitu od mendule.
Ja i mati ofregali smo sve škale i pode;
oprali sukance u vrućoj vodi sa malo šode,
i rekla mi je da obujen tanke bičve i šandule.

Na Rodini ljudi se ne vide više u gabonu,
a stari Škota, kaj drugi kunpari
išću hlad uz štandarčevu kolonu.
Furešti: Čehi, Ungari, već su došli u sela,
i po nikoj teli mrču koluron
sideć naokolo crikve i kampanela.

I draga tica lastravica je prispila;
lipo pivajuć nad kućon je letila.
Opartila je, vidila san je, tamo . . .,
izgubila mi se, ali je moje misli pratu,
jer nosi pozdrav momu dragon bratu.

NIKOLA ŽIC:

SEOBE HRVATA U JUŽNU ISTRU

I.

Hrvati čine u Istri većinu stanovništva. Talijani živu po sjevernim gradovima na neprekidnom narodnom području. Slovenaca te po gradovima i gradićima zapadnoga primorja na neprekidnom narodnom području Hrvata, koji od davnine zapremaju sami sva sela i gradove u srednjoj i istočnoj Istri prema Hrvatskoj.

Među Hrvatima u Istri se po vremenu naseljavanja ovih krajeva opažaju dva sloja. Povijest je utvrdila dvije doseobe Hrvata u Istru, stariju i mlađu. Glavna je bila u doba bizantskoga gospodstva (539.—751.). To je vrijeme velikih seoba narodâ na prelazu iz Staroga vijeka u Srednji. Druga je seoba Hrvata u Istru bila u doba mletačkoga gospodstva (1420. do 1797.) Ovo je sporadična migracija za vremena hrvatske dijaspore pred najezdom Turaka na prelazu iz Srednjega vijeka u Novi. Oba su naseljavanja Hrvata ostavila posve jasne i jake tragove po čitavoj Istri sve do danas.

Pazin usred poluotoka dijeli zemlju u dvije polovine, istočnu i zapadnu. U prvoj pretežu Hrvati, koji su ovamo došli s jakim valom velikih seoba narodâ na početku Srednjega vijeka, a u drugoj su jače zastupani kasniji doseljenici, koji su u bijegu pred Turcima na početku Novoga vijeka ovdje potražili i našli novu domaju. No kao što su se starincima u istočnoj Istri pridružili mnogi bjegunci s Juga, tako su mnogobrojni hrvatski bjegunci za mletačke vladavine znatno pojačali onaj stariji sloj hrvatskoga stanovništva, koji je u zapadnoj Istri živio već od vremena bizantskoga gospodstva.

Ovo posljednje područje nas ovdje naročito zanima. Zanimljive su seobe Hrvata u zapadnu Istru. Ipak ćemo to područje jasnije ograničiti i zapravo stegnuti. Zapadna Istra zaprema naime polovinu poluotoka od rta Savudrije u Tršćanskom zalivu do rta Premanture u Kvarneru. Nju možemo lako podijeliti u tri prirodna dijela: sjeverni ide od rijeke Dragonje do rijeke Mirne, srednji od rijeke Mirne do kanala Lima, a južni od kanala Lima do rta Premanture ili čak do rijeke Raše. Prvi dio, oko grada Buja, t. zv. Bujski kras, i drugi dio od Mirne do Lima, t. j. Poreštinu, pustit ćemo s vida, a zadržat ćemo na oku samo treći dio od Lima do Premanture, koji ćemo nazvati južnom Istrom, jer ćemo ga ponešto proširiti na istočnoj strani sve do rijeke Raše. U toj južnoj Istri, naime na trokutu između Lima, Premanture i Raše, pratit ćemo pojedinačne seobe Hrvata za vremena mletačke republike.

Ograničujemo se na taj predjel s više razloga, a glavni je taj, što su tokom stoljećâ u malo kojem dijelu Istre nastale tako korjenite etnografske promjene kao ovdje, oko Pule. U »Pulštini« je stanovništvo Srednjega vijeka zamijenjeno u Novom vijeku posve drugim, i to svuda: u gradu i na selu, na primorju i dalje od mora, u nizini i na povišim krajevima. Pro-

pasti staroga žiteljstva je mnogo uzroka: česte kuge, koje su počele sve jače harati poslije 1200.; malarija, koja se udomila kao epidemija u XIV. stoljeću; gusarske pljačke Saracena i Neretljana, ratovi mletačkih duždeva i akvilejskih patrijarha za vlast nad Pulom, građanski sukobi domaćih stranaka, pa sve teže i teže privredne prilike. Krajem XIV. stoljeća gotovo je bez stanovnika i grad Pula i njegova prostrana okolica. Do 1300. su ondje bila 72 sela, a poslije 1400. se od njih spominje samo desetak. Ostala su sela nestala i s vremenom su nastala nova, koja postoje i danas. Njih je napučila seoba Hrvata, koju ćemo potanje pregledati.

Sredovječno stanovništvo ovoga kraja bijaše i u gradu i na selu dijelom romansko i dijelom slavensko. Već je dakako jaki val velikih seoba narodâ doveo ovamo Hrvate još na početku Srednjega vijeka. O tome nema sumnje. Već u XII. stoljeću nalazimo u gradu Puli uglednih hrvatskih obitelji, a da i ne govorimo o naseljima na istoku, na pr. u Barbanu nad Rašom. U Puli je 1145. udomljena hrvatska obitelj Petra Slavena, a 1149. se spominje i njegov sin. To saznajemo iz isprava, koje sadrže ugovor Pule s Mlecima: u njima se kao predstavnik građana Pule i kao prvi potpisnik zakletve vjernosti Mlecima ističe Petrus Sclavus odnosno Petrus Slavus, cum Arpo filio suo, Polisanus. Slične su ugovore sklopili Mlečani 1150. također s gradovima Rovinjem, Porečom i Novigradom. Vjerojatno je i među predstavnicima tih gradova bilo Hrvata, a to će se utvrditi, kad se u Mlecima prouče dotične isprave, koje je do sada priopćio jedino dr Petar Kandler u svome Codice diplomatico istriano izostavivši imena potpisnika, kao što ih je prešutio (»hic omissa sunt in Codice nomina aliorum civium Polae«) i u publikaciji pulsko-mletačkoga ugovora po svoj prilici samo zato, da može zatajiti hrvatska imena potpisnika! No za Pulu je već istina došla drugim putem na vidjelo.

Imade još listina o hrvatskim građanima u gradu Puli, a te su iz XIII. stoljeća. Jedna je od 1230., a druga od 1289. Obje su na pergameni, a čuvaju se u arkivu nadbiskupije u Ravenni. Ta je naime nadbiskupija preko Jadrana bila još iz bizantskih vremena prizivno sudište za pulsku općinu i taj je odnos ostao sve do prelaza Pule pod Mletke 1331. Ondje su u Ravenni među ostalima sačuvana dva sudbena spisa, koji nas zanimaju. Otkrio ih je i pročitao kanonik Cesare De Rosa iz Ravenne, pa ih je objavio u V. svesku Atti e memorie della Società di archeologia e storia patria u Poreču 1888. na str. 261.—264.

U prvoj ispravi, koja je slabo čitljiva a i oštećena na početku, u sredini i na kraju, podnose pulski konzuli ravennskomu nadbiskupu Teodoriku kao prizivnomu sucu na rješenje svoju presudu u sporu između nekoga gospodina Bonifacija, koji je zastupao svoga slugu Petra, te plemenitoga gospospodina Emanuela (nobilis vir Manuelis) i njegova brata gospodina Slavena (cum fratre suo domino Sclavo) glede desetine od vinograda, koji bijaše vlasništvo nekoga Bazilija iz Vodnjana. Na Emanuelovu tužbu bio je sud pulskih konzula presudio, da ona desetina pripada njemu i njegovu bratu Slavenu, jer je utvrđeno, da je uvijek pripadala gospodinu Slavenu i njegovu rodu (ipsam decimam semper fuisse domini Sclavi et suorum). Budući da gospodin Bonifacij nije bio zadovoljan s tim rješenjem smatrajući pravo

svoga sluge a Bazilijeva sina Petra povrijeđenim, zamoljena je prizivna presuda ravennskoga nadbiskupa, o kojoj nema vijesti. Bit će da je Emanuel dobio pravdu za svoga brata Slavena, jer su njemu u prilog svjedočile također Bazilijeva žena i kći Marija. Dominus Sclavus se u presudi spominje dvanaest puta.

U drugoj pergameni prizivno sudište zabacuje (bene appellatum et male judicatum) presudu pulskih konzula između gospodina Slavena (domini Sclavi quondam domini Andizonis) i Libanorija, sina pokojnoga Branke (Branche de Porticali) u njihovu sporu o oporuci pokojne Beatrice, koja bijaše Slavenova kći i Libanorijeva žena. U Ravenni je u ovom slučaju presudio arkiđakon Andrija iz Forlì-ja kao zamjenik (vicarius) nadbiskupa Bonifacija, ali iz ove isprave ne možemo saznati, kako je pitanje bilo riješeno (ni u Puli ni u Ravenni), jer joj pređašnji spisi sada nijesu više priloženi (cum omnibus actis et monimentis allegationibus et juribus). To je danas dakako posve sporedno, ali prilozi jedne i druge isprave bi nam došli vrlo dobro zato, da potanje upoznamo ove hrvatske parbene stranke iz grada Pule XIII. stoljeća. Razumije se samo po sebi, da Emanuelov brat gospodin Slaven od 1230. i Andizonov sin gospodin Slaven od 1289. nijesu isto lice.

Vrlo je značajno, što je ime gospodina Slavena u publikaciji druge isprave izneseno u iskrivljenom obliku Sclanus mjesto Sclauus, Sclavus. Ne marimo ispitivati, da li je to učinio ravennski paleograf De Rosa ili porečki urednik časopisa Atti e memorie. Očito je to učinjeno s nakanom, da se po nelijepu primjeru tobože solidnoga Petra Kandlera zabašuri prisutnost Hrvata u primorskim gradovima Istre. Ta kako bi se inače moglo tvrditi, da Hrvata nema u Istri ni na selu za čitavoga Srednjeg vijeka, ako se objave listine, koje potvrđuju, da su Hrvati živjeli čak kao ugledni građani i plemići također u zapadnim gradovima prije mletačke vladavine, nekoliko vijekova prije velikih seoba pod mletačkom vladavinom!? U prvoj se ispravi ime Slavena nije ipak moglo nikako sakriti, ali u drugoj se ono spominje samo tri puta, pa je dominus Sclauus pretvoren u dominus Sclanus, samo da ne bude Slaven. Sclanus je doduše nesmisao, jer ne znači ništa, ali nekome je milije to, nego da znači Slavena. U prvoj ispravi, koja je mnogo dulja, nije se izdavač ipak usudio pored krsnog imena plemića Emanuela (nobilis vir Manuelis) isticati njegova brata s nekim besmislenim prezimenom »Slani« (cum fratre suo domino Sclavo), jer bi to bila preneslana šala.

Pismenih dokaza o hrvatskim građanima zapadnih gradova iz starijega dijela Srednjega vijeka sigurno će se naći još mnogo više, kad se sistematski pregledaju sve starije vijesti toga doba, ali se pri tom nitko ne smije pouzdati u građu, koju nam podavaju ovakovi izdavači, kao što su Kandler i Atti e memorie.

Bilo bi dakle krivo i pomisliti, da u zapadnoj polovici Istre nije bilo Hrvata već u Srednjem vijeku. Kasniji sloj je doduše jači i očitiji, ali ni stariji nije sasvim iščeznuo. Da je sigurno postojao, pruža nam najsigurniji dokaz vijest iz god. 1030., po kojoj se cesta, što je iz Poreča vodila prema Pazinu, zvala »via sclava«. Hrvati su dakle baš i u ovom primorskom di-

jelu Istre bili od davnoga vremena velikih seoba nastanjeni u tako velikom mnoštvu, da je i sama glavna cesta na svojoj dužini od primorskoga grada Poreča do glavnoga grada Pazina usred Istre zvana po njima. Jamačno su Hrvati bili pretežni stanovnici po selima zapadne Istre sve do mora, kao što su u srednjoj i istočnoj Istri bili jedini stanovnici gradova i sela. Tako bijahu gradić Barban nad Rašom i selo Planja kod Barbana sa svojim okolicama potpuno hrvatski, kad isprave od 1199. spominju njihove glavare Hrvate: u Barbanu kaštelana Pribislava, Boženju, kaštelana Partislava, Miroslava, Pridizija i Jurkonju, a u Planji Stepicu, Miroslava i Prigidija.

Možda su Hrvati starinci bili narijetko naseljeni, ali nije bilo mnogo ni Romana. U području između Mirne i Lima nije nam prošlost ostavila vijesti o Romanima izuzevši obalne gradove, ali oni su i u njima od mnogih nevolja stalno propadali, dok već prve i najstarije vijesti o selima sadrže svjedočanstva o novim naseljenicima hrvatskoga roda. Južno od Lima bilo je Romana više i u gradu i na selu. To su ponajprije Rovinj i Vodnjan, onda Bale i Galežan, a poznato je i mnogo sela romanskoga imena, samo što znademo i to, da su iščezla i imena i sela i romansko stanovništvo u njima. Ostalo je do danas tek dvadesetak tisuća ljudi zasebnoga govora »istriotskoga«, a pored njih se kasnije pojaviše Hrvati, koji preporodiše i ovaj dio Istre.

Ovdje će biti riječ baš o tim seobama Hrvata, o sporadičnim doseobama kasnijega vremena, o naseljavanju bjegunaca pred Turcima s Juga, u južnu Istru pod Mlečanima. Tome razmatranju dajemo prednost, jer nas poučava o etnografskim promjenama, koje se do danas odrazuju posve jasno na stanovništvu u južnoj Istri. Da nije bilo tih seoba Hrvata, južna bi Istra bila ostala pusta zauvijek. Pored Hrvata naseljavani su i ljudi drugih narodnosti. Držat ćemo na oku sve te raznorodne kolonizacije, da se vidi, koliko je kojih došlo i odakle, gdje su se nastanili i pod kojim uvjetima, jesu li se održali i zašto je nekih nestalo.

II.

Opće prilike bijahu u Istri dosta povoljne još u XII. stoljeću. Istra poče nazadovati i trpjeti mnoge nevolje tek u XIII. stoljeću. Prvo je zlo kuga, koja dolazi u Istru gotovo uvijek iz Italije. O njoj su sačuvane vijesti iz 1222., 1234., 1245. i 1248. U drugoj polovici ovoga stoljeća velikih je šteta učinio rat između Mletaka i Goričkih grofova naročito oko Kopra i Izole, Buzeta i Kaštela, pa oko Motovuna, Poreča i Sv. Lovreča Pazenatičkog, atome se još pridružiše pustošenja pićanske biskupije po bjeguncima iz Hrvatske ispred Tatara i krvava obračunavanja između građanskih stranaka u Puli 1271. Slovenci se naseljavaju kod Trsta (»villa Sclavorum de Longera«) i po pazinskoj knežiji, Hrvati bjegunci pred Tatarima nađoše zakloništa u pićanskoj biskupiji, a drugi dolaze iz Metlike i Vinodola. U primorskim gradovima imade pored Grka iz bizantskog vremena i pored Nijemaca, koje je doveo kasniji feudalizam, također sve više Hrvata, koji pređoše pomalo sa sela unutar gradskih zidina: tako u Puli 1230., 1243. i 1289., pa u Piranu 1210., 1222., 1231. i 1270., a u Poreču

se 1293. spominje Marko Bugarin, kao što je i u Mlecima nastanjen Lucas Sclavus u gradskoj četvrti S. Maffeo.

U XIV. stoljeću postaju prilike sve nepovoljnije. Kuga je iz Mletačke prešla u Istru 1312. harajući naročito po južnome dijelu pokrajine, gdje je upropastila pet benediktinskih opatija. Opet se vraća 1330., 1338., pa 1343., kad naročito nastrada Rovinj, a najporaznije mori 1347. po svim gradovima uz obalu od Milja do Pule. Strašno je bilo njezino djelovanje 1360. po čitavoj pokrajini, a na zapadu osobito u Grožnjanu, Motovunu, Poreču i Puli, koja je stradala također 1371., tako da je posvema uništeno pedesetak sela na njezinu teritoriju. Kuga se ponovno pojavi u Istri 1380., najjače u Kopru (1386.), onda 1395., kad nastrada Rašpor na Ćićariji, i napokon 1397. Ovu su zarazu pratile i izmjenjivale također druge nevolje: potresi, poplave i studeni, tako da su zdravstvenu krizu povećale privredna bijeda i glad. Tome se još pridružiše ratovi između akvilejskih patrijarha i Goričkih grofova, Mlečana i Genovežana, Mlečana i Pazinskih grofova, a od toga je ratovanja bilo mnogo nevolje u Novigradu, Poreču i Dvograđu, pa u Rovinju, Vodnjanu, Balama i u Puli. Dok su s jedne strane ovamo provaljivali svakojaki pljačkaši, protiv kojih je mletački senat izdao oštru naredbu od 16. listopada 1348., s druge se strane domaće žiteljstvo ugibalo poreznom pritisku iseljavanjem u sretnije krajeve.

Još je veće zlo došlo s malarijom, koja se također preseli u Istru iz Italije, otkad se naše primorje prirodnim pomijeranjem i čestim potresima spustilo pod morsku razinu. Malarija se brzo raširi po svemu zapadnom primorju od Dragonje do Premanture, a donekle i na kvarnerskoj strani, naročito po otocima. Gotovo je bila štetnija od kuge, jer je djelovala trajno ugnijezdivši se po nizinskim močvarama i močvarnim nizinama, kojih je bivalo sve više. Prve vijesti o njoj potječu iz vremena, kada je vladao dužd Antun Venier (1382.—1400.), koji je načelnicima Novigrada i Poreča dopustio boravak izvan tih gradova zbog nezdrava zraka. Istodobno su i građani bježali iz Pule pred malarijom u grad Vodnjan, koji je podalje od mora i uzdignut nad morskom razinom, tako da oko njega nije bilo podesnoga tla za leglo malarije. God. 1375. je u Mlecima službeno konstatirano: »L'Istria tutta può dirsi deserta«.

Demografske i privredne prilike su izazivale potrebu kolonizacije, i mletačka je vlada naskoro poduzela potrebne mjere, da se pusta naselja i polja preporode. Tako je poznata odredba mletačkoga senata od 30. lipnja 1360., kojom se dopušta i preporuča naseljavanje motovunskoga područja kolonima, koji bi se iz drugih krajeva republike htjeli ondje nastaniti i prihvatiti posla na pustim poljima, a 1376. proglasi senat također oprost od sviju daća i tereta kroz pet godina onima, koji se u roku od godine dana presele na njezin teritorij u Istri. Senat je pače već 1349. postavio u Kopru posebnoga kapetana Sclavorum, da štiti seljake starince i da provodi kolonizaciju novih, a dne 24. studenoga 1394. po molbi rašporskoga kapetana i motovunskoga načelnika naloži svojim organima u Istri, da nasele svakoga, koji dođe s nakanom, da mirno živi i prema danim povlasticama obrađuje zemlju. Kao što je u to vrijeme naseljeno mnogo Slovenaca u sjevernoj

Istri i mnogo Hrvata u srednjoj Istri, nema sumnje, da ih se, možda još i više, nastanilo također u južnoj.

Isprva su Mleci kušali s kolonizacijom seljaka iz Italije, ali ta nije nikako uspijevala. Tek je broj stanovnika u gradovima ponešto pojačan dolaskom građana različitoga zanimanja, ali nepovoljne prilike na selu (malarija i suša) odbiše naskoro od Istre i ono malo talijanskih seljaka, koji se bijahu odazvali pozivima i povlasticama mletačkih vlasti. Kolonizaciona struja s Juga bijaše jača i zdravija. Ona se ovdje lakše snašla i održala, jer bijaše po sebi otporniji elemenat. Za njega su i subjektivno i objektivno bili ovdje u novom zavičaju povoljniji uvjeti za život nego u staroj domovini, gdje mu je Turčin onemogućio opstanak. To je velika i trajna struja bjegunaca s Juga, koja dolazi preko mletačke Dalmacije u mletačku Istru. U njoj imade skupina različitih narodnosti, neko vrijeme Vlaha (Ćića) ili Rumunja i kasnije Arbanasa i Grka, ali trajno pretežu u njoj Hrvati iz sviju predjela, koje pritisnuše Turci.

Što su se primorski gradovi jače priljubljivali Mlecima, to im je građanstvo bivalo jednoličnije. Oni su od starine romanski, a sada se potalijančuju. Premda su im spominjane nevolje smanjile broj građana, oni se drže prilivom stranaca, među kojima je mnogo došljaka iz Italije, a broj Nijemaca počinje padati, jer utjecaj njemačke političke vlasti, koju su u ovome dijelu Istre predstavljali akvilejski patrijarsi, ne dosiže više ovamo, otkad je zapadna Istra i stvarno i formalno (1420.) prešla od patrijarhe na dužda.

Ipak je Istra i u ovome stoljeću, bez obzira na onih nekoliko talijanskih gradova uz obalu, hrvatska zemlja. O njoj kaže suvremenik kratko i jasno: »Istria eadem patria Chravat.«, a to znači, da je Istra po svome žiteljstvu hrvatska kao i sama Hrvatska. Tako je o njoj napisao Juraj Slovenjanin (Georges d'Esclavonie), Hrvat ili Slovenac iz područja akvilejske patrijaršije, dakle iz Istre ili Slovenije, magister pariskoga sveučilišta, koji je oko 1400. bio kanonik penitencijar stolne crkve u Toursu i napisao više djela. O njemu je u naše vrijeme pisao pariski slavista Louis Léger god. 1909. u Jagićevu zborniku i u Revue des bibliothèques (br. 5.—6.). Svjedočanstvo onoga uglednog kanonika po sjećanju iz mladosti, a napisano u njegovim zrelim godinama iz daleke perspektive u Francuskoj, znači mnogo više nego nestašica domaćih vijesti o pojedinačnom kraju Istre, na koju se nestašicu protivnici rado pozivlju, kad hoće da smanje prisutnost Hrvata u Istri Srednjega vijeka.

III.

U XV. stoljeću je staro žiteljstvo stradalo još gore, pa i novoga žiteljstva dolazi sve više. Talijansko građanstvo propada, a hrvatsko se seljaštvo množi, jer sve nevolje jače pritištu grad, a selo se kolonizacijom krepčih ljudi s Balkana obnavlja.

Opet dolaze kuge iz Italije. Tako je 1412. prešla iz Mletačke u Istru. Najprije se pojavila u Bujama, odakle se raširi po čitavu poluotoku. Harala je nekoliko godina, naročito 1420. Ponovno se javila 1427. desetkujući pučanstvo po svemu zapadnom primorju od Savudrije do Pule, a iznova dođe u pokrajinu 1437., kad je najjače morila u Puli i oko nje. Opet je stanka bila kratka. Kuga je izbila 1446. u Miljama, a naskoro se rasprostrla u malo godina po svoj zemlji i upropastila naročito Motovun i Poreč 1452. Uzaludna je bila borba porečkoga načelnika Zakarije Giustinianija, da bolest zadrži izvan gradskih zidina, a i Motovuna, koji je gotovo opustio. Posljednji je grad ponovno osjeti 1465., a naskoro obreda mnoge druge gradove u primorju (na pr. Poreč), tako da je načelnicima bilo dopušteno živjeti u zdravijim krajevima izvan gradskih zidina. Slijedećih godina potraži kuga žrtve sad u ovom sad u onom gradu i predjelu, osobito 1467. u Poreču, 1468. u Rovinju i Motovunu, pa 1478., 1483. i 1487. opet u Poreču i napokon 1498. u Miljama.

Dvadeset godina kuge u jednome stoljeću! Tome se posve prirodno pridruži skupoća i glad, a izvanredno dođoše također česte studeni i po njima loše ljetine, dok su oboljenja od malarije već postala obična kao i nevolje od čestoga ratovanja. Nije čudo, da su gradovi izgubili više od polovice stanovnika. Novigrad je došao u punu bijedu zajedno sa svojom biskupijom, a jednako je zdvojno stanje bilo u Motovunu. Od benediktinskih opatija ostade još malo koja, a kad Pavlinci 1460. naseliše Sv. Petar u šumi, zapremiše gotovo posve nenastanjen i pust kraj. U okolici Pule propade većina naroda.

Na selo je zlo dolazilo i od vlasti. Iz mletačkoga dijela Istre su seljaci bježali radi krutih odredaba, koje su tražile visoke daće i branile slobodnu trgovinu vina. Mletačko vijeće ipak odobri pametan izvještaj načelnika u Grožnjanu od 23. rujna 1400., kojim ovaj požali, što su seljaci prisiljeni zanemariti vinograde i iseliti zbog toga, jer moraju sve svoje vino prodavati državi bez ikakova dobitka, i kojim zamoli, da se seljacima dopusti slobodna prodaja vina, pa će oni rado obrađivati zemlju, a onda će se lako razviti imigracija i procvasti poljodjelstvo. Da emigraciju zamijeni imigracija, senat je doista digao zabranu o prodaji vina. To je učinjeno u pravi čas, jer su seljaci i iz okolice Pule, ojađeni obvezom, da svoje vino smiju prodavati samo u gradu i tek onda, kad građani rasprodaju svoje, 1402. selili u Svet Vinčenat, Rakalj i Labin.

Ratovi Mlečana, koji su vođeni i u Istri, i to u prvoj polovici ovoga stoljeća s patrijarhama a u drugoj s ugarsko-hrvatskim kraljevima, prorijediše također stanovništvo, a provale Turaka 1469., 1470., 1471., 1472., 1476., 1477., 1478., 1482., 1493., 1498. i 1499. osjetiše se nepovoljno i u južnoj Istri, premda su izravno zahvatile samo sjevernu i srednju.

Stanje je u XV. stoljeću bilo dakle zdvojno, i demografsko i privredno, za domaće pučanstvo iza mletačku vlast. Trebalo je potražiti i naći bilo kakova sredstva, da se pusti krajevi nasele i obrade. Tih je bilo mnogo i svuda, na štetu pojedinih općina i glavnoga grada Mletaka. A bjegunačkoga naroda, koji traži zemlje i krova, još više. Beskućnici se pred Turcima natiskuju prema mletačkome posjedu na čitavu primorju duž Jadranskoga mora. Nasrtanje Turaka u Bosnu od 1401. dalje i napokon pad Bosne pod Turke 1463. dade najjači poticaj seobi Hrvata u ove unesrećene krajeve bez ljudi.

Tako dođoše 1413. Hrvati s bosansko-dalmatinske granice u Kontovelj i Prošek nad Trstom, 1449. bosanske obitelji Mihovila Pavešića, Ivana Narevića i Mata Druškovića u Grožnjan i Momjan, 1463. jaka skupina Hrvata u Savudriju, 1476. u Kaštel, 1490. Bosanci na Ćićariju i u okolicu Kopra, pa je posve prirodno, da se i u gradovima pojavljuju došljaci također hrvatske krvi. Ipak nema potanjih vijesti iz XV. stoljeća o seobama Hrvata izravno baš u južnu Istru. O njoj slutimo samo po analogiji. Ali o postojanju Hrvata u ovim krajevima ne smije se sumnjati. Bilo ih je od davnine i novodoseljenih.

Vrlo jasnu sliku narodnosti u čitavoj Istri iz polovice XV. stoljeća ostavio nam je najvjerodostojniji svjedok, koji vrijedi više od mnogih pojedinačnih vijesti o seobama. To je papa Pije II., koji je vladao u Rimu od 1458. do 1464. Rodom je Talijan iz Siene, a od kuće se zvao Eneja Silvije Piccolomini. Istru je poznavao vrlo dobro, jer je bio njezin biskup u Trstu od 1447. do 1458. Mnogo je putovao Evropom i napisao više uvaženih djela. U zborniku njegovih djela Opera quae exstant omnia . . ., koji je bio štampan 1571. u Baselu, imade i ova znamenita rečenica: »Istri hodie Slavi sunt, quamvis maritimae urbes italico sermone utuntur utriusque linguae peritiam habentes«. To znači u hrvatskom prijevodu, da su Istrani u njegovo vrijeme, dakle već prije pravoga početka seoba i kolonizacija, općenito Slaveni, koji govore dakako svojim jezikom, a talijanskim se jezikom služe samo građani uz obalu, premda i ovi poznaju oba jezika. Svuda po Istri živi dakle slavenski narod i jezik, a jedino se u primorskim gradovima, koji su pod mletačkom vlašću, upotrebljava također talijanski govor. Jamačno se sam pisac uvjerio o toj istini na vlastite oči i uši, dok je bio biskup u Trstu. Dobar poznavalac Evrope, izvrstan promatrač i savjestan učenjak, što potvrđuju sva njegova djela, koja još ni danas ne izgubiše vrijednost, dao nam je u jednoj jedinoj rečenici najplastičniju etnografsko-lingvističku fizionomiju Istre, koja svijetli živom istinom i neoborivom snagom. Njegova rečenica vrijedi za čitavu Istru, a sitlizirana je kao naročito baš s obzirom na zapadnu Istru s njezinim talijanskim gradovima na obali, a to su u predjelu našega razmatranja, Rovinj i Pula.

U isto je vrijeme nastao i Istarski razvod. Napisan je u drugoj polovici XV. stoljeća hrvatski jezikom i glagoljskim pismenima u Pazinu. U njemu se spominju mnoge isprave iz prošlih stoljeća, od kojih su neke bile sastavljene također narodnim govorom i pismom. Njegov sadržaj zalazi u južnu Istru samo na crti od Dvograda preko Svet Vinčenta do Raklja nad Raškim kanalom, ali ipak nabraja slijedeće lokalitete na Pulštini u hrvatskom obliku: Barban (barbanski, Barbanci), Brod (na Raši), crkva sv. Duniža, Dvejugrad (dvegrajski, Dvegrajci), Filipan (Pilipan), Globok vrh (kod Filipana), Golčan (golčanski, Golčanci), Guran (guranski, kod Vodnjana), crkva sv. Marije (kod Kanfanara), Motmoran (motmoranski, Motmoranci, danas Momoran kod sela Peruški u vodnjanskoj općini), Pul (pulski, Pulani), Rakalj (rakaljski, Rakljani), Savičent (Svet Vicenc, savičenski), Vodnjan (vodnjanski, Vodnjanci). Jasno je, da bi Istarski razvod navodio mnogo više lokaliteta u hrvatskom obliku, da je i kraj bliže mora spadao u područje njegova interesa. Istarski razvod

pokazuje, da je već prije 1500. godine čitava srednja, a dobrim dijelom također zapadna i južna Istra bila u tolikoj mjeri hrvatska, da je na tom području jedini općevni i kulturni jezik bio hrvatski jezik. Neznatni zaostatci starih rimskih naseobina po istarskim gradićima nijesu tada predstavljali nikakovu ekonomsku ni kulturnu snagu. Šta više i sami stanovnici istarskoga gradića Vodnjana, koji predstavljaju zaostatak rimske naseobine još iz vremena prije mletačke vlasti, služili su se svojim latinskim narječjem samo u porodičnom životu, dok su u saobraćaju s ostalim pučanstvom govorili hrvatski, pa su tako i 1502. došli u Pazin, da čuju, što piše u hrvatskom primjerku Istarskog razvoda o granicama između njihovih posjeda i posjeda pazinske knežije.

IV.

U XVI. stoljeću idu prilike na gore. Kuga hara 1507. u Umagu, 1510. u Lupoglavu, 1511. u Kopru, a 1527. unesreći Pulu tako strahovito, da je svuda bilo pustih kuća i polja. God. 1553. pojavi se opet s velikom žestinom u Kopru, da broj stanovništva spade od 8000 na 2300, 1554. u Miljama, 1557. u Piranu i Bujama, 1558. i osobito 1573. u Kopru, 1577. u Izoli i 1578. opet u Kopru, no vjerojatno nije poštedjela ni južnu Istru, jer znamo, da je teritorij Pule zajedno s Momoranom imao 1590. samo 3665 stanovnika.

Rat između cara Maksimilijana i Mletaka, zaključen 1514., imao je teških posljedica za Istru, jer je ona izgubila mnogo ljudi, bila neobrađena, pljačkana i popaljena, a provale Turaka 1501. i 1511. u Ćićariju i u srednju Istru odraziše se i u južnoj, koja je potkraj stoljeća trpjela mnogo i izravno od Uskoka (Rovinj 1597.). Konačno nije teško pomisliti, da će se iz svega toga roditi još jedna nevolja, a to je glad, koji je mučio pučanstvo 1510., 1546., 1581. i 1590.

U prvoj polovici ovoga stoljeća još uvijek dolaze male skupine bjegunaca, iz vlastitih pobuda, nepozvani, premda dobro došli, a dolaze tražeći zakloništa i dobivaju zemlju, koja je ostala bez radne snage, ali u drugoj polovici ovoga stoljeća državne će vlasti pažljivo organizirati imigraciju kolona u većem stilu po smišljenom planu, pa će i uspjesi kolonizacije biti znatniji.

Od pojedinačnih skupina, koje dolaze u južnu Istru u prvoj polovici XVI. stoljeća, spomenut ćemo samo glavne.

1523. dolaze bjegunci iz Hercegovine, koji se bijahu već 1463. nastanili na otoku Krku, u Rakalj, a 1516. se u Barbanu spominju Santo Visković i Martin Vinodolac kao došljaci među ondašnjim mnogobrojnim starincima.

1525. prima Rovinj desetak obitelji (Branković, Zorčić, Gradović, Starić i t. d.), koje 1526. osnovaše Rovinjsko Selo. Vidi o tome moj članak »Rovinjsko Selo u Istri« u »Hrvatskoj Straži« od 15. i 16. rujna 1937.

U području Pule se 1535. spominju hrvatske obitelji Kamerić, Tonković i Peričić, ali nije poznato, od kada su ondje nastanjene.

1540. posla mletačka vlast 70 grčkih obitelji iz Napulije i Malvazije u Pulu, da se tim bjeguncima naseli grad i okolica, no građani ih dočekaše

vrlo neprijateljski, pače im oteše poljsko oruđe i poubijaše stoku, tako da se jadnici ukloniše iz Istre, samo da spase glavu. Jednako je svršila druga skupina nepoznatoga podrijetla, jer joj domaći ljudi razoriše kuće i zaprijetiše smrću njihovu vođi M. Z. Fedelu. U tom smislu su građane huškali protiv došljaka plemići, kojih je bilo vrlo malo, ali su zato bili tako preuzetni, da su sami htjeli uživati sve. Oni su odbijali naseljenike ne samo zastrašivanjem, da je ovdje zrak slab i zemlja neplodna, nego su eto također nasiljem i umorstvom nastojali osigurati svoj izvanredan položaj.

Ipak je pulski načelnik (conte di Pola) dne 25. kolovoza 1553. dopustio Baldisseri Gabianu, da može naseliti zapuštena i neobrađena sela gradskog područja, a kad je Gabiano 1554. zatražio od mletačkoga senata potvrdu ove koncesije, senat mu ju je dao uz obvezu, da se drži uvjeta, koji su bili istaknuti u odluci rašporskoga kapetana u Buzetu Donata Malipiera od 5. travnja 1536., a to je značilo, da će Gabianovi naseljenici za prvih pet godina biti oprošteni od podavanja podvoza, mornara (galeota) i ulja, za slijedećih pet godina će biti dužni davati samo to troje, a poslije toga se imadu podvrgnuti svim teretima kao ostali posjednici na teritoriju mletačkom. Slična je praksa olakšica i povlastica primjenjivana i na sve kasnije doseljenike. Oni su se prvih godina smatrali novim stanovnicima, a onda su pribrajani među stare, za koje ne vrijede olakšice i povlastice.

Rašporski kapetan u Buzetu bit će još spomenut više puta. Stoga je potrebno objasniti njegov naslov i djelokrug. Mleci nijesu jednim mahom zavladali svim dijelovima Istre, koji su ostali pod njima do propasti republike. Mlečani su u nekoliko stoljeća, sad milom sad silom, došli u posjed sad ovoga sad onoga grada i sela, pa su napokon držali cijelo primorje na zapadu i dio primorja na istoku, a u srednjoj Istri porječje Mirne s gradom Buzetom i dio gornje Istre s jakom tvrđavom Rašporom. Taj svoj posjed u Istri nijesu smatrali jednom jedinstvenom zasebnom pokrajinom. Nije ovdje bilo integracije,naime jedne više pokrajinske vlasti za sav posjed republike u Istri. Odnos prema duždu bijaše reguliran napose za svaku pojedinu općinu, kako je koja došla pod njega. Venecija je dakle vladala nizom općina i teritorija na istarskome tlu, a ne pokrajinom Istrom. Općine su bile među sobom nezavisne i podložne jedino i izravno duždu i njegovim organima u Mlecima. Partikularni interesi bijahu subordinirani i koordinirani jedino generalnomu interesu glavnoga grada. Divide et impera! Odnos pojedinih jedinica prema Mlecima bijaše trojak: najviše su autonomije imali gradovi sa sjedištem biskupa (città), manje ostali gradovi i gradići (terre), a najmanje su samostalnosti uživala sela (campagna). U gradovima igradićima se živjelo prema statutima, a mletačke je interese vrlo revno zastupao i branio načelnik (podestà, u Puli zvan conte, a u Kopru podestà e capitano), koji je redovno bio plemić iz glavnoga grada. Od sela se najviše tražio porez u ljudima za vojsku i mornaricu. Za tu je svrhu bio već 1304. postavljen osobiti kapetan za sav mletački posjed izvan gradskih zidina, dakle za sva sela, a to se područje zvalo paise, il paese. Stoga je onaj kapetan prozvan il capitano del paisanatico. Isprva mu je sjedište bilo u Sv. Lovreču nad Limom, pa je gradiću do danas ostalo ime Sv. Lovreč Pazenatički. Kad je mletački posjed proširen, bila su dva kapetana, jedan u Sv. Lovreču

za sela južnije od Mirne i drugi u Grožnjanu za sela iznad Mirne, no 1394. je mjesto tih dvaju opet postavljen samo jedan pazenatički kapetan za sva mletačka sela, i tome je sjedište bilo u tvrdome gradu Rašporu na Ćićariji. On je 1511., kad je Krsto Frankopan razorio grad Rašpor, trajno preseljen u Buzet, pa se zvao »rašporski kapetan u Buzetu«. Pređašnji vojnički djelokrug mu je s vremenom proširivan u upravnom i sudbenom smjeru, a osobito mu je bilo stavljeno u dužnost, da promiče kolonizaciju po svim selima mletačke republike u Istri.

V.

Dosadašnje su kolonizacije bile slučajne i pokusne, a u neku ruku teretne i nepoćudne starim i novim stanovnicima. I jedni i drugi su slali u Mletke pritužbe. Stoga nastade potreba, pa se u pitanju kolonizacije učini red. Konačno odredi senat odlukama od 10. listopada 1556., 14. kolovoza 1560. i 11. ožujka 1562. tri zasebna providura za ovaj posao i osnova osobiti ured za kolonizacije (al magistrato dei beni incolti). Posla je bilo obilato, jer je svuda bilo vrlo mnogo puste zemlje bez obrađivača. Kad je 1563. proveden katastar u pulskoj općini, pokazalo se, da su ondje ležala neobrađena 135.632 komada zemlje (campi padovani).

Spomenutim je odlukama također određeno, da će onima, koji dovedu u Istru nove stanovnike, biti priznat 4%-ni prihod od sviju priroda na novoobrađenim zemljištima i da će se pusta zemlja dijeliti novim stanovnicima prema njihovoj radnoj snazi u takovu opsegu, da je uzmognu obraditi u roku od dviju godina. Ovaj je rok odlukom od 20. prosinca 1578. produljen na pet godina s obzirom na došljake s otoka Cipra, Nauplije i Malvazije, a novi doseljenici su bili uopće riješeni sviju tereta za prvih dvadeset godina. Kasnije su još izdane odluke, koje su doseljenicima zaštićivale obrađena zemljišta i šume, određivale doznaku tegleće stoke i poljskoga oruđa te novčanu potporu, koja se s vremenom imala vratiti državnoj blagajni.

Prvi providur, koji je neopozivo rukovodio kolonizacijom u smislu ovih odluka, bijaše plemić Ivan Krstitelj Calbo. On je preuzeo ovu službu na osnovu dekreta od 26. rujna 1579. i vršio ju do smrti, koja ga je stigla već slijedeće godine.

Početkom travnja 1558. predstavi se pulskomu načelniku Ivanu Manolessu Grk Nikola Caligà iz Nauplije sa tri druga i ponudi mu naseljenje od 180 obitelji u gradu Puli. Gradsko vijeće prihvati ponudu dne 16. travnja i mletački je senat potvrdi dne 11. lipnja želeći, da se napuči grad, koji je bio gotovo pust (»hormai quasi disoluta«). U tu je svrhu bio sastavljen popis sviju kuća (»così vacue come ruinate una per una«) s oznakom njihovih vlasnika, a jedna je komisija pošla s Grcima u okolicu, naime u Marčanu i na Merleru, da se došljaci odluče na jednu od njih, pa im istodobno odrediše zemljišta kod grada u predjelu,koji se zvao Musil. Zemljišta su im ponuđena besplatno i s pravom vlasništva i nasljedstva izuzevši prodaju, ali uz uvjet, da imadu stupiti u posjed u roku od šest mjeseci poslije 11. lipnja 1558. i da ih vrate gradskoj općini, ako se isele. Grci su zapremili zemljišta u Marčani, kako se vidi izravno iz odluke mletačkoga senata od 17. lipnja 1559., kojom im se u šumama zabranjuje sječa drva u perio-

dama manjim od osam godina, a neizravno se to vidi iz odluke vijeća u Puli od 30. srpnja 1561., koja odaje, da Grci nijesu bili zapremili ni Merleru ni Musil.

Mletački je senat pokušao naseliti u Istri također seljake iz svoga područja u Italiji. Tako je 1562. dopustio nekim plemićima i građanima iz Mletaka i Mletačke obrađivanje pustih zemljišta u Istri, ali građani Pule se tome odupriješe svakojakim načinom, tako da su se skoro svi Talijani vratili kući.

Jednako je naopako svršio i slijedeći pokušaj iz Bologne. U kolovozu 1560. zamoliše Leonardo Fieravanti (ili iForavanti) i Zuan Antonio al-l'Occha iz Bologne mletačko vijeće, da im dopusti izložiti providurima za neobrađena zemljišta osnovu, po kojoj bi se grad i teritorij Pule mogao naseliti i meliorirati. Vijeće pozva providure, da zajedno sa svojim poljodjelskim stručnjacima saslušaju prijedloge molitelja, pa kad je uvidjelo, da od toga prijedloga može biti koristi, odredi, da se pređe na provađanje projekta obećavajući spomenutim poduzetnicima (»inventori della nuova agricoltura«) 4% od priroda, koji će se postići na neobrađenim zemljištima. Leonardo Fioravanti s drugovima, koji su se zvali Sabba de Franceschi i Vincenzo dall'Acqua, postiže investituru od vijeća u Puli dne 30. srpnja 1561., koju je senat u Mlecima potvrdio dne 21. ožujka 1562. Fioravanti je dne 30. srpnja izložio vijećnicima u Puli slijedeće: teritorij Pule je nenapučen i pust zbog nezdravoga zraka, nestašice vode i slaboga poljodjelskog rada, ali on će sa svoja dva druga bez ikakova troška općine očistiti zrak, urediti pitanje vode i racionalizirati gospodarenje, tako da će se naskoro živjeti u obilju i postići toliko različitog žita, vina i drugoga priroda, da će imati znatnih koristi i državni erar i građanstvo Pule. Nakon sporazuma nudioci se obvezaše, da će dovesti iz svoga zavičaja 124 obitelji, koje imadu biti dvadeset godina posve slobodne od svakoga podavanja, imadu pravo skupnoga uživanja pašišta i jezera te držati u Puli sajam dva puta na godinu, u travnju i rujnu, i to u rimskoj areni i kod bunara blizu mora. Vijećnici Zuane Barbo i Iseppo Carrario predložiše i vijeće prihvati ponudu stranaca u srijedu dne 30. srpnja 1561. Bolonjci dobiše u gradu nenastanjene kuće gradskih vijećnika te općinsko područje Merleru i Pedroli (danas Peroj) s nešto zemlje u Musilu uz uvjet, da dovedu naseljenike u roku od dviju godina, a dopusti im također upotrebu pašnjaka i jezera u granicama odredaba gradskoga statuta, pa im uz odštetu od jednoga dukata na godinu dana dade u dvadesetgodišnji zakup za obdržavanje dvaju godišnjih sajmova starinsku arenu, u kojoj ne smiju ništa mijenjati (»che non possino in quella fabricar, nemeno destruerla«). Jedan dio doseljenika, možda onaj, što ga je doveo Sabba de Franceschi, nastani se u selu Pomeru i na Merleri, kako pokazuje odnosna investitura a i činjenica, da je još 1625. bilo u Pomeru nekoliko obitelji prezimena de Franceschi. No najveći dio ovih doseljenika iz Bologne otiđe kasnije iz Istre, jer im grad Pula nije bio sklon. Građani su ih mrzili i proganjali, pače je neki plemić 1565. ubio Vinka dall'Acqua, a ubojica je još i god. 1583. nekažnjeno živio u Puli. Tužba građana i seljana, upućena mletačkome senatu dne 31. prosinca 1566., u kojoj se prosvjeduje protiv zapljene priroda na korist bo-

lonjskih poglavara, pokazuje, kao da su ovi tražili više od 4% ili da im oni nijesu htjeli priznati taj prihod.

Među onim stanovnicima, koje je mletačka vlada poslala u Istru, bijahu također braća Petar i Marko Antonije Memmo iz Mletaka. Oni su, poslije 1562., dobili 300 zemljišnih jedinica (campi padovani) kod sela Marane u području Fazane. Kako su ta zemljišta prije toga bila pašišta selâ Marane i Fazane, nastade spor između starih stanovnika i ovih novih, pa mletački senat riješi dne 23. travnja 1567. konačno, da braća Memmo imadu vratiti sve starim vlasnicima, koji će platiti samo učinjene melioracije. Ni ova dakle kolonizacija Talijana u Istri nije uspjela.

U lipnju 1570. prebačeni su neki mletački podanici iz Dalmacije u Istru. U okolici Zadra su bili nepoćudni, a vlasti u južnoj Istri nijesu znale, kud će s njima. Najprije ih nastaniše kod Vodnjana, ali mletačko vijeće bojeći se, da ne unište ondašnje šume, naloži providuru, da im doznači zemljišta u okolici Pule i na Brionskim otocima. Nestašica i potreba radnih sila bijaše tako velika, da je mletačko vijeće dne 4. prosinca 1570. pustilo na slobodu kažnjenike u Istri s pravom, da se slobodno i mirno nastane gdje hoće uz obvezu, da obrađuju zemlju.

Po prilici u to se doba nastaniše na području gradića Balâ hrvatske obitelji Pović i Bubić.

Odlukom mletačkoga senata od 5. srpnja 1573. primljeni su bjegunci pred Turcima s toka Cipra negdje na teritorij Pule dobivši investituru na dvadeset godina, no oni se naseliše tek 1578. i kasnije.

Odlukom mletačkoga senata od 20. prosinca 1578. obećana su zemljišta u kotaru Pule ciparskomu plemiću Franji Calergi iz Famagoste, koji se obvezao dovesti u Istru 50 obitelji sa Cipra i 50 obitelji iz Nauplije i Malvazije. Ako dođu u roku od dviju godina, dobit će zemlje uz obvezu, da je obrade u pet godina. No u dvije godine nijesu svi mogli stići radi oluja na moru. Neki dođoše tek u siječnju 1580., a drugi su imali stići naskoro zatim, pa je mletačka vlada na izričitu zamolbu Grka Pavla Tandija iz Nauplije produžila valjanost svoje odluke od 20. prosinca 1578. do 21. ožujka 1581. Obitelji, koje dođoše u 1580., naime 25 obitelji iz Nauplije i 25 obitelji sa Cipra, bijahu nastanjene oko Peroja i Maderna kod Pule.

Kad je u 1580. pokojnoga providura Ivana Krstitelja Calba naslijedio Marin Malipiero, stiže u Pulu 48 obitelji sa Cipra, dakle dvije manje, nego što bijaše ugovoreno. Da ih bude točno 50, Malipiero doda jednoga svećenika i još jednoga Grka.

Iste godine dođoše i Grci s otoka Krete, pa ih naseliše u Puli i Poreču.

Od 25 obitelji, koje su iz Nauplije i Malvazije imale stići u Istru do 21. ožujka 1581., došlo ih je samo 15, a 6 obitelji promijeni smjer, jer su bile zaplašene vijestima o lošem postupku i o sukobima sa starim stanovnicima. 1582. dođe nekoliko Grka s prezimenom Calogeri i jedna opatica sa 14 časnih sestara, no ne ostadoše ovdje, već se udaljiše, tek što dođoše, a nije poznato, gdje se nastaniše.

Malipiero bijaše providur od 1580. do 1583., i u to vrijeme naseli onih 15 obitelji iz Nauplije na 400 zemljišnih čestica kod Peroja, a 1581.

nastani u južnoj Istri 260 obitelji, koje prebjegoše na mletačko područje iz srednje Istre sa posjeda austrijskih, i 40 obitelji, koje su ovamo došle iz različitih krajeva mletačkoga gospodstva.

Jamačno su u Malipierovo doba stigli u Istru i nastanjeni u Ližnjanu oni Hrvati, koji su 1582. obnovili crkvicu sv. Lovreča u Svarnjanu i dne 15. lipnja 1587. dobili 30 zemljišnih čestica kao dotaciju za uzdržavanje one crkvice.

1583. dođoše iz Zadra Hrvati u Pomer, Montić i Marčanu, gdje uništiše šume.

Ovi se Hrvati u Marčani nađoše zajedno s Grcima iz Nauplije od 1558., u Pomeru s Talijanima, koje je bio doveo Sabba de Franceschi, a u Montiću dođoše u sukob s mletačkim plemićem Jeronimom Barbarigom, koji je od nedavna bio ondje veleposjednik.

Providur Malipiero je imao vrlo mnogo okapanja s plemićima i građanima Pule, jer su građani, nahuškani od plemića, i naročito sami plemići, neprestano i neumorno zapodijevali sporove i parnice s novim naseljenicima. Kako mletačka vlada nije trpjela, da zemljišta budu neobrađena, pa je sva pusta zemljišta, bez obzira na vlasnike, naprosto proglasila državnim vlasništvom, stari su stanovnici nastojali izigrati ovaj postupak vlasti i gubitak svojih posjeda time, što su zemlju gdjegdje obradili koliko toliko, samo da se ne može proglasiti posve pustom. Ali su stari stanovnici bili daleko bezobzirniji prema novim stanovnicima. Dizali su tužbe protiv njih, činili su im smetnje i nasilja, branili im mljeti brašno, a klali su im i stoku, razbijali kola i rala. Providur Marin Malipiero, koji je u god. 1580. naslijedio pokojnoga providura Ivana Krstitelja Calba i ostao u toj službi do 1583., štitio je došljake na sve načine, a to mu je pribavilo mržnju starih stanovnika, koji su mu čak zanijekali pravo na podvoz, slamu i sijeno za njegovu marvu, a napokon su i svećenici odbili služiti misu za njegovu dušu.

Takovi su odnosi bili među gospodom u Puli, dok su ljudi u gradu ginuli od kuge a na selu od malarije, tako da je svuda vladala bijeda i nevolja. Od starih obitelji postojalo je 1583. samo osam plemićkih, i te su bile tako preuzetne. Starih građanskih obitelji nije valjda više bilo uopće. Najstarije su u gradu bile 23, ali ta starina nije bilježila ni sto godina. Sve ostale obitelji bijahu u gradu tek od nedavna, 30 do 40 godina. Još je gore bilo po kotaru. Rekli smo već, da je u davnini bilo preko 70 sela, a sada tek 12, tako da ih je propalo i opustjelo oko 50. Zemljišta, koja nekada bijahu posjedi izginulih obitelji u onim zapuštenim selima, svojatali su sada preostali stari stanovnici plemićkoga i građanskoga roda u gradu i na selu. Državna vlast je bila doista u pravu, da ih prisvoji za diobu među nove stanovnike, koji će ih obraditi na korist sebi, općini i državi.

VI.

Dne 4. lipnja 1583. je providura Marina Malipiera naslijedio Jakov Renier. Kad je ovaj došao u Pulu, našao je u gradu 551 staroga stanovnika i po kotaru u 12 sela 3.249, a novih je stanovnika bilo navodno u svemu tek 271 (!) osoba ... Među došljacima na selu bilo je više Hrvata,

a u gradu Grka. To su po prezimenima Agapito, Galigà, Galergi, Flebra, Minà, Mira, Moscorni, Pandimò, Paleologo, de Rames i Sozomeno. Pod Renierom je broj doseljenika znatno porastao. Sigurno ih je bila koja tisuća.

1585. dođe u Istru 12 hrvatskih obitelji, i to 4 iz okolice Šibenika i 8 iz okolice Zadra. Renier namjesti Šibenčane ovdje ondje po kotaru pulskom, a Zadrane u Premanturi. Providur je doduše htio njima napučiti Medulin, koji je nekada bio napredno a sada gotovo pusto selo, ali naseljenici odabraše Premanturu radi zdravijega zraka. Tako ostade, i Renier im dne 2. svibnja 1585. porazdijeli zemlje i podijeli zajednačka pašišta. Naseljene bijahu slijedeće obitelji: Šimun Milović iz Zvonigrada, glavar obitelji, od 40 godina, sa ženom, tri kćeri, dva sina, dva unuka i s jednom sestrom; Marko,sin kneza (conte) Obrada Radoslovića iz Nadina, od 24 godine, sa ženom i sedam sinova; braća Vuk i Mihovil.Milo (»fratelli di Millo«), prvi od 25, drugi od 22 godine, sa ženom i sedam sinova; Toma Radivojnić, od 40 godina, sa ženom i dva sina, sa dva brata i s majkom; Jakov Arničić ili Marković, od 33 godine, s dva brata (Jadrija i Ivan), s majkom, ženom i sinom; Jadrija sa ženom i četiri sina, a Ivan sa sinom; Mihovil Stipanović, od 65 godina, sa ženom, četiri kćeri i tri sina; Petar Crnogorac, od 27 godina, sa ženom i pet sinova, i napokon još jedna obitelj nepoznatog prezimena i broja članova. Na molbu Šimuna Milovića i Jakova Arničića podijeli mletačko vijeće ovim doseljenicima u Premanturi sedam pari volova u vrijednosti od 200 dukata obvezujući ih, da pozovu u svoje selo još druge koloniste.

Iste godine 1585. providur Renier podijeli zemljišta kod Šišana i na Merleri Grcima iz Rettima na Kreti, koji su se zvali da Ca', da Chiozza i Mihovil Pandimò.

U isto vrijeme se u Puli nastaniše obitelji Mazzucato i Gobbo. Bili su to seljaci, koji su dobili zemljišta i pašišta.

No u vrijeme Renierovo se 1585. iseliše iz Istre oni Grci iz Nauplije, koje je providur Malipiero bio nastanio u Peroju i obdario izvrsnom zemljom.

Dne 13. rujna 1585. zamijeni mletački senat providura Reniera Nikolom Salamonom, koji je došao u Pulu tek u prosincu 1585. i ostao u službi do veljače 1588. Salamon nađe na pulskom teritoriju 3300 starih stanovnika po selima i 600 u gradu, novih stanovnika 607,[1]) dakle svega 4507. Od novih stanovnika je u gradu živjelo 37 Ciprana, 9 Nauplijaca i Malvazijaca, dakle 46 Grka, te 18 ljudi drugih narodnosti, naročito hrvatske. Izvan grada je živjelo po selima 69 obitelji, naime 42 obitelji Grka i 27 hrvatskih. Salamon je doveo nove obitelji hrvatske.

1588. dođe iz Dalmacije 16 obitelji. One naseliše Šišan i djelomice Ližnjan, premda im je providur bio namijenio Medulin uz dobre uvjete; no i oni mu se ugnuše radi malarije.

Hrvatskoga su roda bile i one obitelji, koje zbog lošega postupka feudalne gospode prebjegoše iz pazinske knežije ovamo.

---

[1]) Taj mali broj spominju talijanski pisci, ali njihove bi podatke trebalo uvijek provjeriti prema izvornicima, do kojih je danas teško doći.

Salamon je u dvije godine naselio u svemu 52 obitelji, koje su brojile 293 osobe, ali ne znamo potanko, gdje ih je nastanio.

U ovo doba dođoše grčke obitelji Sozomeno, Paleologo i Flebra s otoka Cipra. Prva je obitelj došla 1586. pod vodstvom plemića Julija Sozomena iz Nikozije, feudalca u lusignanskoj kraljevini na Cipru, te je dne 15. travnja iste godine dobila investituru prostranih zemljišta kod Alture, između nekadašnje crkve sv. Germana, jezera i predjela Maderna, pa 80 zemljišnih čestica kod Tortijana, a kasnije je dobila još nekoliko kuća u gradu Puli, gdje se naskoro isticala sve više, tako da su na pr. dva brata Julija Sozomena, naime Klaudije i Kornelije, postali također biskupi u Puli i biskupovali jedan za drugim od 1583. do 1618. Obitelj Paleologa je pod vodstvom Herkula Paleologa došla istodobno, pa je i ona dobila prostrana zemljišta kod Alture. U isto se vrijeme nastanila također obitelj Izabele Flebra s otoka Cipra, koja je dobila 103 zemljišne čestice između Šišana i Ližnjana. Obitelj Paleologa i Flebra su postigle investituru dne 18. travnja 1586. Obitelj Sozomeno je izumrla u XVII. stoljeću. Njezino je dobro prešlo na obitelj Franchini, jer je Jeronim Franchini imao za ženu Andrijanu Sozomeno, posljednji ogranak ovoga roda.

U isto je vrijeme nastao zaselak Šikići kod Pule. Nazvan je po doseljenicima Šimunu i Matu Šikiću iz Krnice.

Odlukom mletačkoga senata od 19. prosinca 1587. promijeni se providur: Salamona naslijedi Ludovik Memmo. Ovome je bila prva briga poduprijeti Ciprane, koji zapadoše u bijedu radi velikih izdataka za poljodjelske investicije i radi parnica, koje su morali voditi sa starim stanovnicima. On im razdijeli iz državne blagajne 200 dukata u ime pomoći. Od toga je dobila svaka obitelj Ciprana na pulskom teritoriju jednaki dio.

U vrijeme Memma naseljeno je mnogo Hrvata na području Vodnjana, Galežana, Šišana, Štinjana, Ližnjana, Premanture, Bala i Dvograđa, ali o tome nema potanjih vijesti.

Opće stanje se počelo popravljati. Bolesti su jenjavale, a obrađenoga zemljišta je bivalo sve više. Osobito se sretno oporavljao grad Pula i njegov kotar. Na kraju Memmove provediture bilo je u gradu pored 964 stara stanovnika još 300 novih, a cijeli pulski teritorij, zajedno s Momoranom, imađaše 3665 stanovnika, dakle sa građanstvom u gradu svega 4929 osoba. I područje Vodnjana bijaše sada već dosta dobro naseljeno. Ondje je bilo 2987 ljudi. Ipak nije uvijek bilo mira, jer su stari stanovnici pravili svakojake smetnje novim stanovnicima, osobito Grcima, ali i ovi su njima vraćali šilo za ognjilo. Providur je neprestano nastojao uspostaviti red i mir grozeći se također kaznom smrti onima, koje je smatrao začetnicima sporova.

Poslije Memma nema više providura za Istru u Puli, jer je mletački senat odlukom od 18. lipnja 1592. prenio brigu za nove stanovnike na rašporskoga kapetana u Buzetu. Doseljenicima sa Cipra ne bijaše po volji ova odluka, kojom je njihov zaštitnik imao sjedište daleko od njih. Stoga je mletački senat dne 29. lipnja 1592. časovito opozva, ali je ipak nešto kasnije provedena.

(Nastaviće se.)

P R E G L E D

POGLEDI PO SVIJETU

ANSCHLUSS I NOVA VANJSKOPOLITIČKA SITUACIJA

13. ožujka o. g. proveden je i formalno Anschluss t. j. aneksija Austrije Njemačkoj. Iz dnevne štampe poznat je tek događaj kao i to da su se velevlasti, koje su bile ovlaštene na osnovu Versailleskog i St. Germainskog mirovnog ugovora da interveniraju, od toga suzdržale. Istina, Velika Britanija i Francuska protestirale su, ali Engleska i uvijeno, samo protiv metode i oblika u kojem je došlo do tog svršenog čina. Italija je pak upravo oduševljeno pozdravila taj događaj, a male srednjeevropske države ograničile su se na to da konstatiraju *fait accompli* i da ga priznaju. Pokušat ćemo da dademo genezu tog događaja i da iz njeg izvučemo konsekvencije koje se nameću s obzirom na njemački katolicizam.

Austrija je od dolaska rimskoga kralja Alberta II. na prijestolje (1437.) pa do propasti rimskog carstva njemačke narodnosti (1806.) bila nosilac carske krune. Međutim je došla najprije reformacija, te nešto uslijed nje, a nešto uslijed jakosti njemačkih zemaljskih knezova u Njemačkoj carska je vlast sve više slabila i svi pokušaji oko ojačanja centralne vlasti, i pod Maksimilijanom I. i pod Karlom V. i pod Ferdinandom II., ostali su bez uspjeha, da se u 7-godišnjem ratu pod carem Franjom I. Lorenskim pokaže bjelodano kako carska vlast po sebi ništa ne znači. Ipak jedan je rezultat imalo tako dugotrajno carevanje austrijskih vladara. T. zv. austrijske nasljedne zemlje sve su se više zaokruživale u jednu jedinstvenu državu, koja je postepeno stvarala svijest zajedničkih interesa zemalja, koje su bile dijelovi sv. rimskog carstva i onih koje to nisu bile. Pored toga, na osnovu *privilegium maius* cara Fridrika III., te su zemlje bile izuzete od centralne carske vlasti toliko, da se kratkotrajni interval bavarskog cara Karla VII. uopće tako reći nije ni osjetio.. U stvari austrijsko carevanje u Njemačkoj praktično je omogućilo, jedino uslijed utjecaja, koji je car vršio na izbor duhovnih knezova, održanje najvećeg dijela duhovnih kneževina, a po njima je sačuvao od protestantizma velik dio katoličkih krajeva Njemačke. Naličje toga bilo je u tome da je carski utjecaj u protestantskom dijelu Njemačke sve više slabio, jer su radi konfesionalnih i dinastičkih razloga protestantski knezovi suzbijali, makar i s pomoću inozemstva, carsku politiku.

Kada je doondašnja najuglednija protestantska država, Saska, radi personalne unije s Poljskom u osobi Augusta II. prestala u dinastijskom pogledu biti katoličkom, ojačala je i ugledom i snagom Pruska. Rasparčavanje saskih snaga u borbama oko poljskog prijestolja, koje su konačno svršile definitivnim gubitkom te pozicije, imalo je tu izravnu posljedicu, da se moć kuće brandenburške silno povećala, naročito radi toga što je izbila glavni dobitak iz austrijskog nasljednog rata. Pruska politika imala je sve značajke kućne politike svih ostalih njemačkih dinastija, naime uski teritorijalni egoizam i nestašicu svake skrupule kad se radilo o tom da se inozemstvo pozove u pomoć protiv Nijemaca.

Međutim je Pruska došla u XIX. vijek s teritorijem, rasprostranjenim preko čitave Njemačke i s tradicijom jake vojničke države, koja odiše čisto njemačkim protestantskim duhom. To joj je omogućilo da, kada se iza napoleonskih ratova konsolidirala, oko sebe okupi sve protestantske nacionalističke elemente. Istina, te kretanje nailazilo je na zapreke u konservativnim pogledima Dvora, ali konačno je dovelo do toga, da se unutar njemačkog saveza, koji je nastao umjesto propalog rimskog carstva, Pruska suprotstavila kao takmac Austriji i postavila princip, da se njemačko jedinstvo ima provesti bez Austrije. Odluku je donio rat od 1866., kada je Prusija pobijedila Austriju i s tim skršila njen otpor protiv ekonomskog i vojničkog ujedinjenja Njemačke, koje je konačno provedeno 1871. Pri tome je i opet Prusija ujedinila Italiju, iako to nije nikako bilo u njemačkom nacionalnom interesu.

Carska Njemačka teoretski je stajala na principu dinastičkog legitimiteta, pa je to sputavalo pangermansku agitaciju za pripajanje njemačkih krajeva Austro-Ugarske Njemačkoj, ali ipak je ta aktivnost bila toliko jaka, da je

mogla postati nosiocem intenzivne akcije za prelaženje na protestantizam, koja se znala povremeno izroditi u javne napadaje na samu Presv. Euharistiju. Propašću monarhije u Njemačkoj i u Austro-Ugarskoj nastala je nova situacija. Dinastije su kao politički faktori likvidirane i osim toga kompaktni njemački teritorij bivše monarhije povezan u jednu malu nacionalnu državu, koja je došla u ekonomski tešku situaciju zato, što je doonda baš taj teritorij bio centar jedne velike države i to u nekim pravcima privilegirani centar, a sada je najednom morao da živi samostalno, i to još u međunarodno nepovoljnom položaju. Već odmah, i to prvi socijalistički režimi Austrije, pokušali su da stvore *Anschluss*, kako se nazivalo sjedinjenje s Njemačkom, ali su to saveznici spriječili mirovnim ugovorima. Kada je 1930. došlo do pokušaja privrednog Anschlussa Schober-Curtiusova, spriječilo je i to Društvo Naroda, ali je i iza toga ostala u zemlji težnja za tim. Tek dolazak nacionalsocijalista na vlast u Njemačkoj udružio je sve katolike i sve marksiste s legitimistima u oporbi protiv toga.

Nastali su Dollfussovi i Schuschnigovi pokušaji da se austrijska samostalnost bez restauracije monarhije stavi na bazu monarhičnih i katoličkih tradicija njene prošlosti i da se u tome nađe ideološka baza njene samostalne egzistencije. Vještom privrednom politikom te su autoritativne vlade pokušale, i to dosta uspješno, da poboljšaju privredni položaj države, a pored toga su dale katoličko obilježje svojoj državnoj formaciji ne samo sklapanjem skrupulozno poštivanog konkordata, nego i ustavom koji je očito i svijesno inspiriran enciklikom Quadragesimo anno. Međutim moglo se predvidjeti jedno, da u vrijeme, kada svi narodi i svi nacionalni osjećaji traže svoje potpuno zadovoljenje, ne će biti moguće održati nezavisnost jedne države jedino na bazi njene historijske i kulturne misije. Taj je sadržaj možda sasvim dovoljan negdje i nekada održavanju jedne samostalne države, ali danas on nije dovoljan.

Tako je konačno 200-godišnji neprijatelj Austrije u unutarnjim bratoubilačkim borbama u Nijemstvu izvojevao nekrvnu pobjedu i likvidirao južnonjemačko katoličko vodstvo unutar Nijemstva, po svim izgledima definitivno.

Da je to bilo moguće pokazuje nam koliko se evropska vanjskopolitička situacija izmijenila od 1918. do danas. Kod sklapanja mirovnih ugovora smatrale su i Francuska i Italija svojim bitnim interesom da ne dođe do Anschlussa. Po prirodi svojeg vojničkog položaja, Italija je ona koja je na tome imala najneposredniji interes, pored toga što je ona bila i tako smještena, da je u njegovu sprečavanju mogla najlaglje sudjelovati. Politika ideoloških blokova i pacifističke mistike Eden-Blum dovela je Francusku i Englesku u sukob s Italijom zbog pitanja Abesinije i zbog španjolskog građanskog rata, a to je Italiju, koja je još 1934. htjela marširati protiv Njemačke u slučaju provedenja Anschlussa, prisililo na to da revidira svoju vanjsku politiku. Ona je morala da se odluči između dvaju sklopova pitanja: Mediterana i kolonija, te Srednje Evrope. Kako je međutim uslijed razvoja prilika njen položaj u Abesiniji vezan sa samom sudbinom režima, a njen položaj na Mediteranu opet u doslovnom smislu riječi za nju pitanje vitalnog značenja, morala je Italija skrenuti svoju politiku samo na obezbjeđivanje tih svojih pozicija. Radi toga je došlo do osovine Rim—Berlin, a izravna posljedica toga bila je napuštanje podunavskih saveznika, Austrije i Mađarske, naime toliko koliko bi ti savezi bili mogli oba partnera dovesti do sukoba. Rezultat takva stanja bilo je pripajanje Austrije Njemačkoj.

Interesantno je kako je Njemačka uhvatila u zadnji čas korisnu priliku, jer razborita politika Chamberlainova, kako se čini, ima sve izglede da dovede do zaključenja potpunog talijansko-engleskog sporazuma, a kada bi taj već bio gotov, bila bi Italija toliko u svom zaleđu osigurana i vojnički rasterećena, da bi mogla bila u srednjoj Evropi opet voditi aktivniju vanjsku politiku. I tako je krupno važno za budućnost Evrope, da li će doći do olakšanja u talijansko-engleskim i francusko-talijanskim odnosima, jer će njemački pritisak na čitav podunavski bazen biti tolik, da bez talijanske protuteže ne bi politika država kao što su Mađarska i Čehoslovačka više mogla dugo ostati nezavisna i doista suverena.

Katolički interesi unutar srednjoevropskih granica također su tangirani promjenom u Beču. Ne radi se samo o tome da je jedna čisto katolička država prestala postojati i da je anektirana državi, koja vodi izrazito antikatoličku kulturnu politiku. To je činjenica koja po sebi ne bi još toliko morala značiti. Međutim, važnije je s jedne udaljenije perspektive to što je u Njemačkoj sada procenat katolika došao na skoro dvije petine i da je povezani bavarski i austrijski teritorij nastanjen pretežno vrlo pobožnim katoličkim elementom. To vladi Reicha stvara takvu situaciju, da ona s obzirom na svoju vlastitu narodnu budućnost mora pomišljati na to da stvori snošljivije odnose između Crkve i države. U tome je dakle prednost; a naprotiv, gubitak se sastoji u tome što nema više slobodnog žarišta njemačke i katoličke kulture.

Za srednjoevropski katolicizam izvan granica Njemačke taj je događaj toliko znatan, što će on oslabiti položaj katolicizma u Mađarskoj spram ekstremnodesničarskih rasista i što će oslabiti njemačke katolike spram nacionalsocijalista u Čehoslovačkoj.

S katoličkog stajališta nameće se pomisao, da je potrebno da se na granicama novog Reicha, koji sada obuhvata gotovo čitav etnički opseg Nijemstva, zaustavi val novog poganstva koji odatle svijetom struji. Na tom su katolički narodi srednje i istočne Evrope jednako zainteresirani, isto tako Mađari, kao i Poljaci i Česi i Slovaci. Ako katolička svijest tih naroda bude pravilno djelovala, moći će se govoriti o tome da se novo poganstvo ograničilo na granice Njemačke i da tako predstavlja samo lokalnu opasnost. Naročito je u tom pogledu opasno širenje rasističkog antisemitizma, koje po gdjegdje i u katoličkim masama nailazi na odjek. *Cys*

OGLEDI

François Mauriac:

BOŽIĆNA PRIČA

I.

Mršava platana koja je tražila zraka, dizala se iznad visokih zidova dvorišta u koje su nas upravo bili pustili. Ali ovoga dana, na glas zviždaljke g. Garoustea, nismo udarili u galamu, kao obično za odmora. Bio je Badnjak, bili su nas osudili na šetnju po magli i blatu predgrađa, i osjećali smo se do kraja umorni, koliko mogu biti sedmogodišnji đjeČaci kojima je u nogama jedno petnaestak kilometara.

Pitomci su obuvali papuče. Stado polupitomaca, okrenuto prema izlazu, čekalo je da se pojavi onaj ili ona koji će doći po pojedine od njih da ih izbave s svakidanje tamnice. Grizao sam bez naročita teka okrajak štruce, srcem već nenazočan, zabavljen tajnom te večeri u koju ću zaroniti i koje su obredi bili neizmjenljivi. Čekali bismo iza vrata sobe za darivanje, dok se ne upale svijeće oko štalice... Mama bi zavikala: »Možete ući!« Jurnuli bismo u sobu koja inače nije živjela no te večeri. Sitni plamičci privlačili bi nas k tome malom svijetu pastira i životinja koji su nagrnuli oko djeteta. Žižak upaljen iznutra u nazupčanom dvorcu Irudovu, na vršku gore, načinjene od zgužvanog papira za zamatanje, stvarao bi u nama iluziju neke misteriozne i zabranjene svečanosti. Pjevali bismo klečeći milu pjesmicu:

Une étable est son logement,
Un peu de paille est sa couchette,
Une étable est son logement,
Pour un Dieu, quel abaissement![1])

Poniženje Božje prodiralo bi nam u srce... Iza štalice bio bi zamot za svakoga od nas i pismo u kojem je sam Bog zapisao naš glavni grijeh. Već sam zamišljao, uokolo, mrak nenastanjene sobe: nijedan kradljivac ne bi se mogao zadržati a da ne dahne iza zavjesa s velikim krilima na doksatu i na porozorima. Po zidovima su portreti mrtvih lica, s dna svoje vječnosti, slušali naše nježne glasiće. A nato bi počela noć kada, prije nego što zaspe, dijete baci posljednji pogled na potkovane cipele, najveće što ih ima, — cipele koje, u pepelu kamina, pribivaju svakog Božića tajni koju sam uzalud nastojao progledati; ali san je ponor što ga dijete ne može izbjeći.

Tako sam već unaprijed proživljavao to blagosloveno veče, okrenuvši glavu prema vratima gdje se imala ukazati uskoro moja služavka. Dan je zapadao. Premda nije još bilo četiri sata, čekao sam je, nadajući se da će podraniti. Odjednom se podiže neka vika u jednom kutu dvorišta. Sva djeca nagrnuše vičući: »O, djevojčica, djevojčica!« Dugi uvojci Jeana de Blayea izvrgavali su ga takvim pogrdama. Njegovi su uvojci bili mrski našim ošišanim lubanjama. Samo ja sam im se divio,

[1]) Štalica mu je stan, slamica postelja; kakvo poniženje za Boga!

ali u potaji, mnogo, jer su me sjećali uvojaka malog Lorda Fauntleroya za čijom sam se poviješću zanosio kako je izlazila u »*Svetom Nikoli*« godine 1887. Ako bi me snalazilo da se raznježim ili da zaplačem, bilo bi mi dosta da pogledam sliku malog Lorda u naručju njegove majke, i da pročitam tekst ispod nje: »Da, bila je uvijek njegova najbolja, najnježnija prijateljica...« Ali druga djeca nisu imala *Svetog Nikole* od 1887.; oni nisu znali da je Jean de Blaye bio sličan malom Lordu, i progonili su ga; a ja, kukavica zato što sam se osjećao preslabim, ostajao sam nešto po strani.

Pa ipak, taj dan iznenadilo me što hajka ne viče samo: »djevojčica, djevojčica!« nego i neke druge riječi koje isprva nisam razumio. Približim se vukući se uza zid, od straha da ne privučem na sebe pažnju poglavice progonitelja, zakletog neprijatelja Jeana de Blayea. Zvao se Campagne, zaostao je bio za dvije godine te nas je sve nadvisivao za glavu, pravi div u našim očima, opremljen gotovo božanskom snagom. Djeca su dakle stajala oko Jeana de Blayea i vikala:

— On vjeruje, vjeruje, vjeruje!

— Šta vjeruje? zapitam jednoga od drugova.

— Vjeruje da mali Isus silazi kroz kamin...

Ne shvatajući, upitao sam: »Pa onda?« Ali onaj drugi počeo je iznova tuliti s vukovima. Približim se još više i Campagne je stezao malom de Blayeu zglobove, pritisnuvši ga uza zid.

— Vjeruješ li? Da ili ne?

— Mučiš me!

— Priznaj, pa ću te pustiti...

Nato mali de Blaye izgovori glasno i čvrsto, poput mučenika koji ispovijeda svoju vjeru:

— Mama mi je rekla, mama ne može lagati.

— Čuli ste! vikne Campagne. Gospođičina mama ne može lagati!

Usred našeg ropskog smijeha, Jean de Blaye je ponavljao: »Mama ne laže, mama me nije prevarila...« U taj čas opazi mene i pozove me:

— Pa ti, Frontenac, ti znaš dobro da je to istina. Malo prije smo o tom govorili na šetnji!

Campagne se okrene prema meni, i pod njegovim okrutnim mačjim pogledom ja promucam: »Htio sam da ga povučem za nos...« Sedam godina: dob slabosti, kukavičluka. G. Garouste se približi u taj čas; banda se već raspršila. Pošli smo da poskidamo svoje kabanice i torbe.

Na ulici me dostigne Jean de Blaye. Sobar koji ga je pratio rado je pošao u korak s mojom služavkom.

— Ti znaš sigurno da je istina... Ali si se bojao Campagnea, reci? Bojao si se, zar ne?

Vrlo sam se smeo. Poricao sam da sam se bojao Campagnea... Ne, ne znam dali je istina ili ne... Konačno, to ne znači ništa, glavno je da dobijemo igračku koju smo zaželjeli... Ali kako je mali Isus znao da je Jean želio olovne vojnike, kutiju s alatom, a ja staju i salaš?... Zašto su igračke bile iz Universalnog Magazina?

— Tko ti je to rekao?

— Lani sam vidio etikete...

Jean de Blaye ponovi: »Svakako, kad mi je mama rekla...« i osjetio sam da ga je zbunilo.

— Čuj, rekoh ja, ako bismo htjeli nikako ne zaspati, trebalo bi samo iznova zapaliti svijeću, uzeti knjigu, ili se smjestiti u naslonjač uz kamin, da budemo sasvim sigurni da ćemo se probuditi kad on dođe...

— Mama kaže, ako čovjek ne spava, onda njemu to ne da da dođe...

Dućani su odsijevali na pločnicima, mokrim od magle. *Cours des Fossés* bio je pun baraka. Acetilenske svjetiljke osvjetljivale su ružičaste bonbone kojih smo bili željni, jer su bili odviše loši a da bismo ih kupili.

— Mogli bismo se pričiniti kao da spavamo...

— Pa on će znati da se pretvaramo, jer on zna sve...

— Da, ali ako je to mama, ona će se dati prevariti.

Jean de Blaye je ponavljao: »Nije mama!« Stigli smo do ugla gdje smo se imali rastati sve do kraja novogodišnjih ferija, jer je Jean odlazio sutradan na ladanje. Molio sam ga da pokuša nespavati; a ja sam bio čvrsto odlučio da ostanem otvorenih očiju. Pripovijedat ćemo jedan drugome šta smo vidjeli... Obećao mi je da će pokušati. Slijedio sam ga očima. Nekoliko sekunda vidio sam kako mu dugi uvojci kao u djevojčice skakuću po ramenima; a nato nestade njegove male sjene u večernjoj magli.

II.

Naša je kuća bila blizu katedrale. Na Badnje veče, veliko zvono s tornja *Pey-Berland*, burdon, ispunjalo je noć gromkom zvonjavom. Moja postelja postajala je za mene ležište na brodu, a oluja zvukova nosila me, ljuljala po uzburkanom moru. Žižak je dršćući punio sobu prikazama koje sam dobro poznavao. Zastori prozora, stol, moje odijelo u neredu na naslonjaču nisu više bile nemani koje okružuju moju postelju ugrožavajući me: ukrotio sam te zvijeri. One su štitile moj san, kaošto je narod džungle bdio nad počinkom djeteta Mowglija.

Nisam se bojao da ću zaspati: veliko zvono pomagalo mi je da ostanem budan. Prsti su mi se zgrčili oko ograde postelje, toliko sam imao osjećaj da sam se dušom i tijelom predao nekoj dobroj oluji koja mi nije željela zlo. Mama otvori vrata. Moje su vjeđe bile zatvorene, ali sam je prepoznao po svilenom šuštanju njezine oprave. Ako je ona metala igračke oko mojih cipela, to je bilo, mislio sam u sebi, svakako prije nego što pođe na ponoćku. Nastojao sam da dišem kao dijete kad spava. Mama se sagne nada me te osjetih njezin dah. To je razbilo sve moje odluke: naglo joj ovijem ruke oko vrata i pritisnem se uza nju kao bijesan. »Oh! Luđak, luđak!« ponavljala je ljubeći me.

— Kako bi On mogao doći, ako ne spavaš? Spavaj, Yves, mili moj, spavaj, moj dragi dječačiću; spavaj, moje djetešce...

— Mama, htio bih ga vidjeti!

— On hoće da ga volimo, a da ga i nismo vidjeli... Pa znaš da kod mise, u času kad On silazi na oltar, sav svijet sagne glavu...

— Mama, neka ti ne bude žao, znaš, jednom nisam sagnuo glavu, gledao sam, vidio sam ga...

— Kako? Vidio si ga?

— Da! Tako nekako... vršak bijelog krila...

— To nije noć kad oči ostaju otvorene. Spavajući najbolje ćeš ga vidjeti. Kad se vratimo iz crkve, gledaj da ne budeš još uvijek budan...

Ona zatvori vrata i koraci joj se udaljiše. Zapalim svijeću i pogledam prema kaminu gdje je zamirala posljednja žeravica. Cipele su bile tu, između stalaka za drva, na rubu one mračne četvorine, one rupe, otvorene nad čađi i pepelom. Otud je brujao duboki glas velikog zvona, ispunjao moju sobu strašnom pjesmom koja je, prije nego što je stigla do mene, bludila iznad krovova, po onim mliječnim prostorima gdje se, u Badnjoj noći, miješaju tisuće anđela i zvijezda. Što bi me bilo iznenadilo, ne bi bila pojava djeteta na tamnom dnu rupe, nego naprotiv to, da se ništa ne bi dogodilo. A uostalom, već se nešto i događalo: moje dvije cipele, još prazne, te bijedne krupne cipele, združene s mojim svakidanjim životom, odjednom su stale poprimati neki neobični, irealni izgled; kao da su bile tamo postavljene gotovo izvan vremena, kao da cipele jednog dječačića može odjednom taknuti neko svijetlo što je došlo iz svijeta koji se ne vidi. Tako je bliz bio misterij, da sam utrnuo svijeću, da ne rasplašim nevidljivi svijet te jedine noći među svim noćima.

Ako mi se vrijeme učinilo kratko, bilo je bez sumnje zato što sam bio izvan vremena. Netko otvori vrata i ja zatvorim oči. Po svilenom šumu oprave, po šuškanju papira znao sam dobro da je to mama. Bila je ona, a i nije bila ona; činilo mi se štaviše da je netko uzeo lik moje majke. Za te ponoćke koju nisam mogao zamisliti i kojoj nisam pribivao, znao sam da su mama i moja braća morali primiti malu hostiju i da su se vraćali, kako sam ih često vidio, sklopljenih ruku i očiju tako zatvorenih, da sam se uvijek pitao kako mogu opet naći svoje stolice u crkvi. Sasvim sigurno, to se mama, pošto se nešto bila zabavila oko kamina, približavala mojoj postelji. Ali On je živio u njoj: nisam ih mogao rastaviti jedno od drugoga: taj dah po mojoj kosi dolazio je iz prsa u kojima je još počivao Bog. I baš točno u taj čas pao sam u isti mah u naručje svoje majke i u san.

— — — — — — — — —

(Donosimo samo dva prva poglavlja priče kao ogled. Izdanje Bernard Grasset, Pariz.)

Prev. *Lj. Maraković*

ZARONI

Dok njegovi plodni drugovi, naročito u Francuskoj, pišu cikličke romane u bezbroj svezaka zamišljajući nove epopeje romana poput Balzaca, poput Zole ili Prousta, François Mauriac, najoriginalniji od njih po svom stavu i po svom sasvim lirskom dinamizmu romana uz potpunu škrtost svih deskriptivnih i analitičkih »privjesaka«, ostaje kod romana od 250—300 stranica u kojemu je atmosfera zbijena, karakteristika lica lakonički pregnantna, a sva radnja usredotočena oko Racinovski snažno udarne katastrofe, kod koje nema mnogo rezoniranja i raspravljanja, jer je jasna i neminovna poput Sudbine. Istina, Mauriacovi romani odigravaju se redovno u njegovu zavičaju, u Bordeauxu i oko njega, a u Parizu samo onda kada se radi o ljudima iz toga kraja koji su slučajno ili privremeno »presađeni« u taj milieu koji im ne pristaje i u kojemu se uvijek osjeća njihova naročita atmosfera. Ali to je sve što ih veže, i prije bi se reklo da Mauriac svoju tematiku produbljuje moralnopsihološkim variranjem, nego li da je razgranava u analizu jedne društvene cjeline u svim njezinim raznolikim pojavama, ili u povijest nekog »plemena« u različitim njegovim generacijama. U svoj toj, sada već bogatoj galeriji individualnih sudbina na podlozi zakona tla, krvi i običaja jednog određenog kraja kakav je Bordeaux sa svojim neizmjernim blagom vinograda i crnogoričnih šuma, neobičan je izuzetak povijest Tereze Desqueyroux. Roman, štampan 1927., doživio je svoj nevezani nastavak 1935., preskočivši krupan komad života svoje junakinje, a da ni tu, pod naslovom »Svršetak noći« *(La Fin de la Nuit)*, nije dovršen. Tko je čitao Terezu Desqueyroux odmah poslije izlaska romana, nije se mogao oteti dojmu, da to nije konačna riječ o toj neobičnoj ličnosti. To više što je vreli i dubokim mističnim smislom života prožeti predgovor, u svom Mauriacovski uzbuđenom lirizmu koji sliči na ispovijest, odavao da to lice piscu nije tako ravnodušno, i da za nj znači, na neki način, zagonetku života utjelovljenu u čudnu pendantu onomu, što je Goethe nazvao »das ewig Weibliche«. Dok naime u divnim završnim stihovima »Fausta« koji su toliko na svačijim ustima i gdje treba i gdje ne treba *(»... das Ewig-Weibliche zieht uns hinan«)* Goethe veliča neodoljivu uzvišenost ženstva u najdivnijem liku Bogorodice koja svojom čistoćom *(inviolata, integra et casta es Maria* — kako bi rekla Crkva) prenosi čar žene u vječnost, dotle je mistična i misteriozna uloga Tereze Desqueyroux u tom, da ovdje na zemlji prati čovjeka kao pojava vječno-ženskoga u njegovoj čudnoj ulozi bića koje je uzročnik zla, a ipak, katkad nesvijesni i nehotični, katkad više svijesni a manje hotimični, (a katkad obratno) — nosilac Dobra. *(Beauté des femmes, leur faiblesse, et ces mains pâles qui font souvent le bien et peuvent tout le mal* — kako bi rekao Verlaine.) Taj toliko intimni i patetični predgovor dobio je svoje opravdanje u tom, da je većina Mauriacovih čitalaca, unatoč svemu, a najviše unatoč njemu samomu, zavoljela Terezu Desqueyroux. To je odjeknulo čak i u kritičkom članku najodmjerenijeg i najozbiljnijeg katoličkog časopisa »Etudes« koji je decenijima pratio Mauriaca sudačkom strogošću, na njegovu neobičnom i skliskom putu katoličkog romansijera zla. Pišući o nastavku (ako se to može nazvati nastavkom) Tereze Desqueyroux, »Svršetku noći«, taj je list na kraju otvoreno izjavio, da je bez sumnje mnogo čitalaca Mauriacovih zaželjelo drugačiji svršetak njegovoj junakinji, jer je ona svojom prvom pojavom stekla njihove simpatije. A to je i istina. Samo je istina i to, da »Svršetak noći« ne znači još i završetak Terezine sudbine, jer je, i opet u predgovoru iz kojega se vidi koliko je to imaginarno lice piscu na srcu, Mauriac izjavio, da bi, po svemu kako je iznesen karakter i usud Terezin, ona trebala bar u smrtnom času da nađe Boga. To se i imalo dogoditi, ali pisac nije u duhu mogao vidjeti svećenika kojim bi se Providnost poslužila da joj, na pragu vječnost, otvori putove spasenja i svijetla, nego je tek napisavši knjigu, u Rimu, susreo takva čovjeka koji bi mu mogao dati građu za to lice, te bi se taj posljednji čin Terezina života imao odigrati u kakvoj kraćoj noveli, kao epilogu obaju romana. Dobro je poznato svim čitaocima Mauriacovim, da nijedno njegovo lice nije u istinu postojalo, iako ih tako rekavši rukama pipamo. Milieu koji on prikazuje zasićen je zbiljskim ljudima koji su slični njegovima, ali nijedan od njih nije ušao u njegove romane onakav kakav je u njima. Štaviše, ne može se govoriti ni o modelima, nego

samo možda o nekoj noti realne intonacije za neobično snažni rad mašte koji se vanrednom snagom svojih vizija ravnopravno takmi s realnošću. Mauriacova lica plod su dugotrajnog i dubokog opažanja, ali ne pojedinog čovjeka kojega je odabrao za »žrtvu« svoje analitičke rekonstrukcije, nego mnogih ljudi koji su prošli kroz prizmu raznolikih životnih stanja, i tu, rastvoreni i nanovo stvoreni, dali svijet koji živi svojim životom. Mauriac je to i obrazložio u svom teoretskom djelu (ako se tako može nazvati piščeva stvaralačka ispovijest) *»Le romancier et ses personnages«* gdje je, osvrćući se tako rekavši i nehotice na prigovore, nastojao dati opravdanje moralnog postupanja i biti svojih lica. Otuda činjenica, da za dva njegova lica, ma kakva ona bila, osjećamo bar tračak simpatije, jer u svima njima ima neka, makar i sitna, nit nečega što je prošlo kroz piščev život, kroz dušu čovjeka koji se neprestano pitao, kako kažu Baudelaireove riječi koje nije uzalud postavio na čelo Tereze Desqueyroux: »Gospode, smiluj se luđacima i luđakinjama! O Stvoritelju! Mogu li postojati nakaze (moralne) u očima Onoga samoga koji zna zašto postoje, *kako su se učinile takvima*, i kako bi se bile mogle ne učiniti...« Po zakonu slobodne volje, mogli smo griješiti, a mogli smo i ne sagriješiti — u oba slučaja biće bi bilo isto, ali njegov moralni aspekt i sve što je tomu posljedicom bilo bi različito. Stvoritelj u svojim vječnim mislima vidi oboje — stvaralac u svojoj pronicavoj rekonstrukciji bića koja ne postoje nego ih je izgradio on sam, može sa svoje strane nastojati, da bar donekle nađe obje te mogućnosti. To više, što one obje žive u svakom čovjeku: Bog mu je dao tkivo za oba raspleta. A često je grijeh poput palimpsesta, poput onih starih rukopisa na kojima su istrli prvobitno pismo pa ispisali novo, ali kemijske promjene i neočekivani pronalasci izazivaju odjednom staru podlogu koja nikad nije mogla potpuno iščeznuti, jer se upila u tvar, u svaku nit njezina tkiva. I staro pismo opet oživi, ono opet naviješta ono što je nekad govorilo — odnosno, može da naviješta, a hoće li, to ovisi o njegovoj unutarnjoj snazi i o volji onoga koji ima da čita.

Takva su sva Mauriacova lica. U njima svima živi dvojnost poziva na dobro i na zlo, i jer su po svom postanju kršćani, tajinstvena moć onoga što su primili na krštenju nikada nije iz njih potpuno iščeznula. Zato je moralna amplituda Mauriacove psihologijske atmosfere tako golema, da je ne jednom zaprepastla katoličku kritiku i čitaoce (naročito one koje je Bernanos tako neštedimice i tako vjerno ocrtao u *»La Grande Peur des Bien-Pensants«*): njegove knjige »nisu za omladinu«, »ne mogu se dati u svačije ruke«, »izazivaju ozbiljne rezerve« i kako sve glase te formule koje služe u glavnom komociji ljudi koji mnogo ne misle. Sve je to istina, ali je pored pridržaja »prema dolje« (a koje je veliko književno djelo »za omladinu«, ako nije naročito pisano za nju?) to intenzivnije trebalo je objaviti onima »gore«: cvokotat ćete zubima kad budete ovo čitali, ali se sjetite da je to vaša slika, onakva kakva bi mogla da bude, odnosno kakva latentno u vama postoji, kakvu vi, možda nesvijesno ili svijesno, potajno želite, ali se ne usudite to priznati. A dokaz da je u tim »grdobama« i vaša osuda, nepobitno je u tom, što se ne možete oteti da te ljude zavolite. Oni su toliko ljudi koliko i vi sami, da prepoznajete u njima svoje misli i osjećaje, i to i one koji potječu iz svijeta Dobra, koji znače vašu prošlost, možda nešto od vaše sadašnjosti, a možda i svu vašu budućnost. Mauriacova psihologija nije samo obična ili redovna analiza duševnih stanja, ma kako ona inače bila rafinovana u suvremenom romanu. Ona je, upravo doslovno, vađenje duše iz čovjeka, borba s dušom koja se otima da iziđe na vidjelo, a opet, možda i ne znajući, čezne za tim da iziđe iz nje sve ono što se nagomilalo i što je njezinoj biti ipak teško i strano.

Taj »okrutni« Mauriac koji nikomu ne prašta ni posljednji nabor duše u koji se sakriva želja za grijehom ili žalba što ga nismo počinili ili grešna namjera, pisao je obzirnije nego itko, prilikom žalosnog slučaja Violette Nozières koji se desio pred pet godina. Ne zna se šta je žalosnije ili strahotnije u tom slučaju: ili ta djevojka koja se sa sedamnaest godina prostituirala, da tim novcem uzdržava svoga ljubavnika, ili taj ljubavnik, medicinar, dakle budući intelektualac, koji nije ni okom trenuo kada se njegov otac (!) za nj ograđivao na sudu, gdje se radilo o glavi djevojke, jer je ona htjela otrovati svoje roditelje (što joj je kod oca i uspjelo), da se dočepa njihove uštednje. Sve je to bilo komentirano u listovima

s užasom i indignacijom. Međutim Mauriac, bilježeći slučaj u kronici prve knjige svoga Dnevnika *(Journal)*, piše tek ovu čovječanski dirljivu bilješku, čak i o toj grdobi od žene: kad su joj saopćili da je osuđena na 25 godina tamnice, uskliknula je sirotica *(la pauvre petite)*: »A šta će tad biti sa mnom?« No u istom dahu, ne zaustavljajući se na zločinstvu, Mauriac se inkvizitorski pita: Koliko je latentnih, potencijalnih, imaginarnih ubojica i među »najpristojnijim« ljudima kad kažu: Kad umre moj djed, ili moj ujak ili tko drugi, naslijedit ću toliko i toliko, ili će se dogoditi ovo ili ono. Ne živi li toliko puta u toj vremenski pogodbenoj rečenici i tajna želja, da se to ipak što prije dogodi, dakako ne želeći svijesno nesreće onome drugom, ali želeći samom sebi što skoriju sreću? U tankoćutnosti svoje savjesti koja strepi pred perspektivama djela što bi se mogla počiniti još prije nego što su i zamišljena, očituje se Mauriacova duboka svijest o tom kako grijeh nije samo individualno djelo koje traži sud i odmazdu, već narušavanje omjera Dobra i Zla u svijetu, kao poremetnja poretka koji bi trebao da pokazuje ljepotu djela Božjega. Tako u jednom od ranijih romana, prikazujući dječaka koji je postao mladićem te se prvi put u noći vraća sam kući, pisac zastrepi kad se dječaka dotakla javna žena na ulici, iako ovaj nije ništa slutio, i premda se ništa nije dogodilo. Ali kolikim je tragedijama izvor taj jedan slučajni dodir i kakve sve perspektive otvara mnogima za život koji je pred njima! Čovjek sjedi sasvim mirno, udobno i bezazleno u naslonjaču i čita novine — bilježi Mauriac i opet u svom Dnevniku —: tek kod jednog retka zapne, zaustavio se — glavom mu je prostrujila misao, on ju je zaustavio, zadržao, pristao. U jednom trenu izgubljena je Milost, potamnio je svijet, sve je zadobilo drugu boju, drugi lik. Eto to je onaj oštri brid na kojemu se kreće Mauriacovo ispitivanje čovjeka: sav je vanjski svijet fantom *(eidola kai koufe skia* — slike i laka sjena, kako bi rekao grčki filozof) koji se mijenja prema tome da li je naša unutarnjost u skladu sa svemirom ili nije.

Stoga je jasno da je u središtu Mauriacova niza ličnosti Tereza Desqueyroux koja je, upravo, ubila svoga muža već onda kad je to htjela učiniti, a nije ga ubila onda kad je to imala da učini dajući mu sve veće doze otrova kojim se liječio. U času kada je pretrpjela sramotu i poniženje da bude suđena kao zločinka, kada su svi za njom pokazivali prstom kao da su htjeli vidjeti na njezinu čelu žig osude, Mauriac probuđuje u nama za nju samilost možda više nego što je i htio. Na svoj magistralni način, neumoljivom jasnoćom kao uvijek, Mauriac je sjajno prikazao martirij te žene koja je bila udata silom, za nemila muža, i koja je, dosljedno, brak s tim čovjekom osjećala kao nesnosne okove. Majstorski je iznesen sasvim slučajni povod njezine zlokobne misli: Kad su bili kod ručka — a tu je za Terezu redovno bila muka na vrhuncu, jer inače nije obično ni viđala svoga muža — najednom se začula vika da gore šume (što, u onom kraju, može značiti propast milijuna). Muž koji je upravo imao u rukama ljekariju koju je redovno uzimao, zabrojio se u svojoj uzrujanosti, i uzeo više tableta. U duši Terezinoj sinula je poput munje misao: povećati neosjetno dozu — značilo bi smrt! Ova insinuacija, sugestija zla za Mauriaca je najjači, najdramatičniji momenat. U »Terezi Desqueyroux« slučajno je faktično Tereza stala i izvoditi svoju namjeru, ali se ta još na vrijeme otkrila, te je Tereza imala odgovarati na sudu radi pokušaja umorstva, gdje je riješena jedino stoga što muž nije htio svjedočiti protiv nje »radi sramote«. Ali Mauriac se nije zadovoljio tim što je muž »u svom djelokrugu« podvrgao ženu daleko strahovitijoj torturi nego što bi bila tamnica: osama, prezir, lišavanje svega i podmukla zloba osvete pripada zaista među najužasnija mučila. Kada je konačno udovoljio svojim »krotilačkim« instinktima, muž je dao Terezi slobodu uz rastavu braka, a to znači da ju je prepustio samoj sebi. Ostavio ju je u Parizu, »na pločniku«, kako kaže pisac, pa premda se zna kakvo žalosno značenje ima ta riječ u modernom društvu, čovjek je ipak mislio da se tu radi samo o slikovitoj frazi koju ne treba uzeti stvarno.

Međutim, 1930., sasvim slučajno, u jednoj letimičnoj slici romana »Ono što je bilo izgubljeno« *(Ce qui était perdu)* susreli smo sasvim neočekivano Terezu, u noći, u parku, usred Pariza, smućenu i zaplakanu. Scena nam je otkrila Terezu očajnu od razočaranja, zaplakanu i punu gađenja nad sobom samom — život mondene dame »na pločniku« —, ali Terezu u kojoj smjesta oživljuje strast, vitalni

elan, tek što se pogledom dotakne mladića koji bi joj mogao biti »žrtvom«. Međutim, ovdje se prevarila. Alain, dijete njezina kraja, zabasao je ovamo baš bježeći od takva pakla u svojoj najbližoj okolini: on i ne sluti šta je s Terezom ni kakva je nevolja muči, i ona ostaje razoružana pred tolikom naivnošću. Ovo svjetlomrcanje Tereze kroz roman koji inače nema s njom nikakve veze zanimljiva je činjenica: ono pokazuje koliko Mauriaca upravo progoni taj lik žene kojoj još nije riješio sudbinu, jer nije još potpuno sondirao dubljinu njezina bića. Kada Tereza ne bi bila onakva kakva jest (a po tom ujedno i najznačajniji lik za Mauriaca), pisac bi je mogao bio ostaviti u Parizu, na pragu restauranta u Rue Royale, gdje se rastala s mužem. Konačno, umorstvo je bilo samo pokušano, a za svoju krivnju ona se napatila i prije i poslije toga, pa bismo mogli očekivati, da će odsada živjeti negdje skromno i nepoznato, životom oskudice ali i unutarnje obnove. No i iza romana »Ce qui était perdu« slijede još dvije novele o njoj koje sada izdaje pisac u svojoj novoj knjizi[1]) a napisane su 1933., dakle prije »Svršetka noći« koji, kako smo rekli, još uvijek ne znači definitivni rasplet Terezine historije. Mauriac je ovu zbirku novela nazvao karakteristično *»Zaronima« (Plongées)* — zaletima u duše lica poput onih kada ronilac samo na čas zagleda u najdublje dubljine mora. Tako je ljudska duša zagonetno more sa svojim neistraženim i nedokučenim dubljinama. U novim naglim bljescima Terezine duše tek se upravo progledava njezina prava tragedija. Pored neljubljena muža, ona je bila željna ljubavi, a kako je njezin život pokušanim umorstvom (a još više laganim sazrijevanjem ubojničke misli u njoj, mržnje i osvete koja je bila to opasnija što se morala prigušivati) dospio u ćor-sokak, ona misli da svatko na njezinu licu čita žig njezine pretpovijesti. A kako se to ne dešava, ona se odaje sama, ako ne može drukčije svratiti na sebe pažnju onoga koga hoće da privuče, da priveže uza se. To je bit potresne scene *»Tereza kod doktora«*, kada Tereza dolazi liječniku psihijatru da je ovaj spase. Za nju koja nije nikad upoznala prave ljubavi, ljubav je neodoljiva strast, prepasna jurnjava koja riskira život i smrt. Čovjek koji ju je osvojio, računao je s njezinim dohocima, umjesto njene ljubavi. Kad je ona osjetila da se on od nje odvraća, jer mu ona ne može pružiti materijalne pomći,... »nisam plakala, smijala sam se, smijala sam se samoj sebi, razumijte me! On je bio duhom na tisuće milja daleko... Nije me više vidio. Treba da je čovjek prošao kroz te muke, da može shvatiti što to znači. Ni ne postojati više za onoga koji, za nas, jedino postoji... Čovjek bi učinio ne znam šta da privuče na se njegovu pažnju, počinio bi ne znam kakvu nerazboritost...« A doktor, koji je liječnik za duševne bolesti (stoga je Tereza i došla k njemu) razumije odmah: stala mu je pričati svoju strašnu ispovijest. Umjesto da se zaprepastio pred tom ženom (jer je ona htjela da osjeti snagu njezine volje koja ne preza ni pred čim), Phil se stao »zanimati« za »slučaj«: Tereza koja je već jednom pokušala umorstvo trovanjem, može da »spase« Phila od materijalne propasti. Neka ode čovjeku koji ga »ima u rukama« ugrožavajući ga stečajem; to je neki mali posjednik, pijanac, u vinu i razgovoru ne će ni opaziti kako mu Tereza sipa otrov u piće... Ali iako Tereza smatra sebe zauvijek žigosanim bićem, zločinkom od zanata ili bar po sklonosti, ona to nije. Pomisao na to da bi se imalo ponoviti ono što je razorilo njezin život, napunja je grozom; no u isti mah, njezina žeđ za ljubavlju tolika je da ona strepi od same sebe, bojeći se da ne bi ipak počinila djelo protiv kojega se buni čitavo njezino biće.

— Spasite me, doktore... On mi ne da oduška... Konačno ću popustiti. To je užasno biće, a ipak izgled mu je kao u djeteta... Kakva je to sila koja nerijetko oblada takvim ljudima s anđeoskim licem? Išli su još u školu, pred malo godina... Vjerujete li u demona, doktore? Mislite li da je Zlo živo biće?

Doktorova žena koja u potaji sluša taj razgovor bojeći se za svoga muža radi te neobične noćne pohodnice, ne može podnijeti smijeh svoga muža u tom času. Pojuri u svoju sobu, klekne do postelje, začepi uši. Ali uto odjeknu doziv njezina imena. Kad je stupila u sobu, doktor se sakrio iza pisaćeg stola »u opasnosti života.« Tereza je bila posegla za ručnom torbicom, izvadila nešto. Ali žena je osjetila da se nikako ne radi o doktorovu životu: duh je

[1]) François *Mauriac*, Plongées, Paris, Grasset.

Terezin bio sasvim drugdje, u njoj se odigravala druga borba. Žena je energično uhvati za zglob ruke. Nije ispao revolver, nego nešto zamotano u bijeli papir. Bio je to otrov. Njezin ju je očaj doveo do ruba smrti. Spasla ju je ne »profesionalno« mudra sljepoća doktorova, nego blaga ruka ženina koja je prozrela tragediju. Tereza je otišla poput mjesečarke, ali umirena. A Mauriac ne bi bio on, kada na kraju novele ne bi dolazila još jedna pointa, neočekivano snažna, iako sadržana samo u dvije posljednje rečenice. Doktorova je žena, nakon dvadeset godina braka, napokon uvidjela: ona ne ljubi svoga muža. Taj uobraženi a toliko kratkovidni »specijalist« nije bio vrijedan ljubavi.

»Vi se gradite kao da liječite dušu, a ne vjerujete u dušu... Psihijatar, to znači liječnik duše, a vi kažete da duša ne postoji....« tako mu je govorila Tereza, a on se tome smijao. A tu je, u istinu, tajna Terezine duše. Uza sve deformacije, uza svu izobličenost koja čini da se ona zgraža sama pred sobom, u njoj živi duša koja traži svoje: da je Tereza pošla svećeniku umjesto liječnika, bila bi zauvijek riješena. Ispovijest bi postala ispovijed, a pravi liječnik duše odgovorio bi joj bio, da je i Zlo živo biće, ali da je zato i Dobro živi liječnik koji oslobađa dušu za vječni život. I tako ova novela u kojoj nema »ništa katoličko« t. j. koja ne spominje ni vjere, ni Boga, ni njegovih zapovijedi, ima u istinu daleko jaču afirmaciju vjere nego tolika literarna djela, opremljena svim vidnim »rekvizitima« katoličstva. Ono pokazuje koliko je jedna duša, koja u sebi nosi žeđ za neizmjenim i neprolaznim, snažno vezana o Boga, a da toga ne zna ni sama. Čitav život Terezin bit će ta igra žmirke, gdje će je svijet i osjetila stotinu puta varati da je oni mogu zasititi, no ne će biti smirenja sve do posljednjeg, velikog i svijetlog časa, koji nam pripovjedač još nije otkrio.

U ovom času, otišavši od doktora, Terezu je umirila samo divna pronicavost i nježna energija jedne žene koja ju je razumjela, iako je nije nikada prije toga ni vidjela. A takav mir usred svijeta u kojem živi Tereza, ne može biti trajan. »*Tereza u hotelu*« opet je samo jedna epizoda na njezinu trnovitom putu obmane i razočaranja. Ni tu nije Tereza mogla još da progleda. Novela crta slučajni susret s mladićem — studentom — koji je u istom hotelu redovno sjedio sa svojim roditeljima za susjednim stolom. Terezu već osvaja radoznalost za pojavom toga neobičnog muškarca koji je još napola dijete, ali je za jelom uvijek duhom nenazočan, zaduben u stručne časopise i naučna djela. Ženu koja je već navikla da uvijek traži »doživljaje«, muči to što je taj »dječak« ne će ni da pogleda, dok ne otkrije nenadano da je on neprimjetno uporno promatra u ogledalu. Ali međutim, nije to ono čemu se ona nadala. Taj neobični »dječak« koji joj se činio djetinjski nespretan i neiskusan, umio je pročitati na njezinu čelu ne žig zločinstva koji nju u mislima uvijek progoni, nego spasonosni znak odabranja koji kazuje da njezinu dušu mori žeđ za drugim objavljenjima nego što su jadne »radosti« koje joj pruža nesmireni život lutalice po hotelima, gdje misli naći konačnu ljubav, jer stranci ne znaju za njenu prošlost. I tako mladić odlazi ukrijepljen u svom unutarnjem saznanju čak i onda, kad mu je Tereza, i opet željna da ga bilo čim priveže uza se, napola otkrila svoj život. On zna da je sve to prošlost i prolaznost, a Tereza je pozvana na ono što je neprolazno. Ni ta novela nije nikakva »propovijed«. Jedini čovjek koji je rekao Terezi da je ljubi i koji je pri tom govorio istinu, nije ju ljubio onako kako je ona željela: njega je privukla njezina duša, a ljubav je za nj značila put k svjetlosti. I tako je Tereza ostala sama, proklinjući ga, a nije ni znala da su suze koje je ogorčeno lijevala, u istinu spasonosne. Nije ovdje mjesto da govorim o »*Svršetku noći*« koji nije novela nego roman, te bi trebalo pobliže zaći i u analizu novoga lica koje se tu pojavilo, t. j. Terezine kćeri koja je, dakako, po volji očevoj, bila odgajana daleko od majke, ali se sad našla s njom u Parizu, gdje studira. Da je Tereza mogla živjeti životom majke, bila bi upoznala posve drugu ljubav, a ne onu koju je nezasitno i grozničavo tražila njezina nemirna duša. A ovako joj se čak dešava te gotovo preotima kćeri ljubavnika, da nije razočaranog osvještenja u posljednji čas. I napokon, tu se pojavio i tračak zakržljale i zapretane majčine ljubavi kod žene koja je tolike godine provela kao samotna i progonjena zvijer. Progonjena uspomenama na prošlost i probuđenom strašću koja sve više žeđa što se više gasi,

Di qua di là, di giù di su gli mena,
Nulla speranza gli conforta mai
Non che di posa, ma di minor pena...[2])

Samo što ove muke ipak ne moraju biti vječne, jer ih još uvijek može zaustaviti jedan jedini gest odrešenja. Da nam ga i nije navijestio pisac, mi bismo u nj vjerovali, jer vidimo koliko je ta žena, isto toliko nesretna koliko kriva, isto toliko duboka u svojoj duši koliko je zaluđena strašću, zaokupila Mauriaca, te stvara čitav niz njegovih djela koja postaju zaista snažni »zaroni« u najdublje dubljine ljudske duše.

Zanimljivo je kako ovom prilikom opravdava Mauriac kratki oblik novele prema romanu kojemu inače pripadaju sva dosadanja njegova djela. Po njemu, noveli pripadaju životne sudbine u kojima nema peripetija. Pritome se poziva poimence baš na narednu novelu »*Besanica*« (*L'Insomnie*) koja, kako kaže pisac, može imati samo jedno poglavlje. Bol njezina junaka »gubi se u pijesku«. To je čovjek kojega muči ljubomora, odnosno upravo spoznaja da žena koju voli nije toga dostojna, a on ne može da je pregori. To je perspektiva bez horizonta. Ništa se ne će pomaknuti, ni žena ne će postati drukčija, a ni on ne će naći puta očišćenju i rješenju, jer ga ne traži. On se izgriza sam u svojoj boli. Pisana 1927., ta je novela poglavlje jednog romana koji pisac nije napisao, te znači samo »zaron u gustoću jednoga života«. Pretposljednja pripovijest »*Stepen*« (*Le Rang*) pripada u krug Mauriacovih bordeauxskih tema kaošto su *Préséances, Genitrix* i sl.: pojedinac kao žrtva tiranije okoline, porodice, konvencije, obzira i predrasuda u vezi sa »stepenom« koji je nekad, za boljih vremena, porodica zauzimala ili mislila da zauzima, a sada traži najokrutnije tragedije, samo da se održi prestiž, iako uzalud. Strahovito nesmiljena slika ljudske taštine i sebičosti, to više što se Mauriac ne ustručava u tu neobično oštru analizu hipokrizije i neiskrenosti uplesti i sankciju lažne pobožnosti i dobrotvornosti koju u svojoj plitkoći i ograničenosti podupiru »renomirani« salonski duhovnici.

Mnogi su već proglasili Mauriaca »crnogleđom«, čovjekom koji kao da ne će i ne može da vidi dobra. Treba se međutim sjetiti onoga što smo rekli, da Mauriacova lica nikad ne odgovaraju točno živim modelima, oni su njihova definicija i esencija, dovođenje do apsurda koje ima slično značenje kao što ga inače ima satira. Samo što je Mauriac suviše ozbiljan kao kršćanin, a da bi mogao *ridendo castigare*, jer se on uopće ne smije. Nemogućnost smijanja njegova je forma samilosti. Njega ljudska bijeda uvijek potresa, zloća zaprepašćuje, a zlo užasava. A konačno, nije baš mnogo manje okrutan ni glavni motiv u »Sutonu« Dubrovačke trilogije, jer ga i Vojnović gleda patetično, poput Mauriaca, a ne ironijski. Međutim, komu je stalo do neke nježnije, toplije, intimnije a ipak istinite slike Bordeauxa, razblažit će se ugodnim čitanjem uspomena Mauriacove uže zemljakinje *Jean Balde*,[3]) punim lake melankolije i vedre nasmiješenosti kojima se čovjek sjeća svoga djetinjstva, mladosti, razvoja i ljudi kojih više nema. Tu je ne samo atmosfera grada i okolice, nego i čuvene ličnosti onoga vremena, u najintimnijoj vezi sa životom grada, nosioci njegovih intelektualnih snaga, njegova socijalnog poretka i njegovih moralnih kvaliteta. No ne smije se zaboraviti da je gđa Jean Balde žena, i da je prizma njezina gledanja na svijet već po sebi blažih boja od Mauriacovih. Ali treba i to kazati da, premda je ona napisala više dobrih i katoličkih romana, njezina veličina ne dosiže Mauriacova beskompromisnog stvaralačkog stava. Stoga će valjda njezina *Kuća na obali rijeke*, knjiga uspomena, ostati njezina najljepša knjiga, dok je Mauriacov poziv u tom da stvarnost pretače i preobražava u suvereni i čarobni svijet umjetničkoga gledanja.

Na tim krilima znao je i Mauriac »zaroniti« u dragocjeno i divotno carstvo djetinjstva. Već u romanu »*Mystère Frontenac*« koji je slijedio neposredno iza »*Klupka ljutica*« (*Noeud de Vipères*), a prema tome i iza »obraćenja« Mauriacova koje su mnogi naviještali[4]) samo prezime svojim dočetkom na *-ac* sjećalo

---

[2]) Tako tu su ti dusi nošeni
Vihrom simo tamo, dolje gore:
Nit ih ikad tješi kakva nada
Da bi stali, kamo l' da s' odmore...
(Dante-Ucellini, Pakao V.)

[3]) Jean *Balde*, La Maison au Bord du Fleuve, Souvenirs bordelais, Bordeaux 1937, Ed. Delmar.

[4]) V. o tom »Hrvatsku Prosvjetu«, XXIV. (1937.) br. 1—2., str. 74—78.

je na prezime piščevo, a čitava »tajna« Frontenaca sastojala se u uspomenama djetinjstva koje su tumačile neraskidljivi vez porodice. Ovdje taj vez ne znači tiraniju ni okove, nego mističnu zajednicu koja često u životu znači nevidljivu zaštitu i tajanstvenu inspiraciju za spasonosne geste koji odlučuju našom sudbinom. Tu se već Mauriac dotakao najmlađega brata koji je imao poziv pjesnika (prva je Mauriacova knjiga bila zbirka pjesama »*Sklopljene ruke*« *(Les Mains jointes)*) i dao neodoljivu milinu atmosfere djetinjstva u roditeljskom domu, pod okriljem majke. Pa ipak to nije bio nikakav preokret u gledanju piščevu. I nakon toga, on je napisao knjige ne manje »okrutne« od prvih, kao što su »Svršetak noći« i »Crni anđeli«. A napisao je čak i dramu »*Asmodée*« koja je ne manje »crna« od ostalih njegovih djela toga niza. (Na pozornici je imala velik i istinski uspjeh, iako to nije bio bučni uspjeh kazališnih senzacija). Ali da pored one ozbiljne, teške, patetične vizije Zla u većini Mauriacovih romana živi u njegovoj duši i čarobni vrt nevinoga djetinjstva, to svjedoči posljednja od ovih novela, *Božićna priča (Conte de Noël)* vjerojatno najljepše i najfinije što je pisac dosada zamislio, dragulj u bogatoj riznici njegova stvaranja. Ni u Tajni Frontenaca ni u Božićnoj priči nisu izostale sjene koje su uvijek kod Mauriaca mračne i teške kao noć: ovdje je to u priči o teškom razočaranju dječaka Jeana de Blayea koji je vjerovao da mali Isus donosi darove, jer je to rekla njegova mama, a mama ne može lagati. Činjenica, da je ipak uhvatio majku »u laži« razorila je njegovo djetinjstvo, i nekadanji drugovi nisu se više mogli ni prepoznati, ni naći u životu. Ali pored te tužne priče zvuči kao anđeoska božićna pjesma motiv Yvesa (najmlađeg Frontenaca), djeteta koje je vjerovalo majci ali još i više samom Isusu, i koje se stoga nije ni prevarilo ni razočaralo. Samo što ga je kasnije u životu gledanje sudbina kaošto je ona Jeana de Blayea od pjesnika pretvorila u pisca romana, u čovjeka koji iz krhotina tuđe sudbine, nađenih na putu života, goneta bit i smisao toga ljudskog udesa koji je, nerijetko, težak, tužan, očajan. Prva i posljednja nit de Blayeova života koju je držao u ruci, donosi romansijeru zadaću, da preostalu prazninu ispuni stvaralačkom inspiracijom. To je *Dichtung und Wahrheit*, to je nenametljiva Mauriacova ispovijest, neoborivo svjedočanstvo o biti njegove ličnosti, o karakteru njegova stvaranja. Treba li nato još dodati konstataciju Amélie *Fillon,*[5]) da je lični život Mauriacov »neinteresantan« u smislu peripetija koje proživljavaju lica njegovih romana, pa da se vidi kako su motivi njegovih djela i sam njegov život dva potpuno rastavljena područja, izuzevši baš ovu tako nježnu i tankoćutnu notu djetinjstva u Tajni Frontenaca i u Božićnoj priči.

Pa zašto je u toga tako duboko nježnoga pisca svijet tako često »strašan« i »crn«, a tako rijetko zasanjano svijetao kao ovdje? Zašto njegovi romani nisu »pozitivnije katolički« — kako se izražavaju neki — nego što ih čini neprestana analiza napasti, strasti i grijeha?

Možda je odgovor tome baš u Tajni Frontenaca, kada Jean-Louis, najstariji brat koji je snove svoje mladosti žrtvovao sreći porodice ali se nije pokajao »sjedi uz postelju najmlađega, Yvesa, koji je upravo proživio krizu koja ga je mogla stati života ili životne sreće: »Jean Louis htio bi mu još reći: — ognjište... žena... druga djeca Frontenaca... — Htio mu je, nadasve, govoriti o Bogu. Nije se usudio«. Ta suzdržljiva stidljivost čovjeka koji ne zna ni kako bi nazvao sreću od straha da je ne povrijedi, kojemu je najviša tajna života i suviše sveta a da je pokuša, možda uzaludno, a možda i nespretno, objašnjavati — to je, čini se, odgonetka Mauriacove mračne galerije tolikih duša. Po toj se strani čovjeka može prekapati do mile volje, ali ono drugo ona »tajna« djetinjstva i onaj čar »božićne priče« treba da živi u nama, duboko u našoj duši, kaošto pored tolikih »Crnih anđela« u svijetu i u životu, živi u duši pjesnikovoj sveta uspomena na majku i na malog Isusa koji je, za ponoćke, ušao u majčino srce. Malo srce budućeg pjesnika umjelo je osjetiti da mama nije lagala.

Ljubomir Maraković

[5]) Amélie *Fillon,* François Mauriac, Paris 1936, Société Française d'Editions Littéraires et Techniques (Edg. Malfère). To je kritička analiza svih djela Mauriacovih, uključivši i »Crne anđele«.

HRVATSKO KOLO[1])

— Smatrao sam traženje istine najvišim ljudskim zadatkom i tražnike najplemenitijim ljudima Ali ove posljednje godine stao sam razbirati, da je to slavno traženje istine tek zabava, tek razonoda kao svaka druga, zapravo dotjerana i izvještačena zamjena pravog života, pa da tražnici istine budu u svojoj raboti baš tako budalasti, djetinjasti i pokvareni kao pijanci, čisti esteti, poslovni ljudi i čeljad, koja hoće dobro živjeti, u svojoj raboti. I razabrao sam, da je iznalaženje istine upravo uglađeno ime za omiljelu razonodu intelektualca, kako bi smršeno zibljsko življenje zamijenio priprostom, a zato lažnom apstrakcijom. Jer tražiti istinu puno je lakše, nego učiti se umijeću integralnog života. — Aldous Huxley

Ako pažljivo pročitamo ovu misao najpopularnijeg suvremenog engleskoj književnika i najozbiljnijeg kandidata Nobelove nagrade za književnost, i nehotice ćemo se složiti s velikim Englezom i prošaptati: Aldous Huxley ima pravo. Jeste, Aldous Huxley ima pravo, jer je i posao oko traženja istine našao svoje trgovce, koji ga prodaju i svoje veleposjednike, koji izdaju malim zakupnicima velike i neobrađene njive, na kojima se traži istina. Aldous Huxley ima pravo, jer danas mnogi i mnogi traže istinu, da postignute rezultate prodadu drugima finansijerima različnih pokreta i lažnih ideologija u bescjenje. A drugi opet prikrivaju svoj nerad zabavnim i površnim poslom na već izoranim i prokrčenim njivama. Kradu gotove plodove tuđe muke, vješto ih maskiraju najmodernijom opremom za kojom bezglavo trči većina, neupućena, željna senzacija, novih oblika i lažnih uživanja i onda ih opet prodaju pod imenom istine, nove istine, koja ugađa mnoštvu i ljudskom egoizmu. Aldous Huxley ima pravo, jer su danas nesavjesni radnici na njivama gdje se traži istina postali trgovci ili obični najamnici, u svakom slučaju poslovni ljudi, koji su i od najuzvišenijeg rada na potraživanju istine napravili običan trgovački posao sa svim primjesama trgovačke spekulacije i pokvarenosti. Aldous Huxley ima pravo i njegove riječi suviše su blage, suviše obzirne prema mnogim zločincima, koji trpaju svakovrsne laži pod formom istine, kao najvještiji kriomčari, pa prodaju takovu krivu robu i još, da ironija bude veća, traže i dobivaju raznovrsna priznanja, a naivni ih ljudi smatraju dobrotvorima i spasiteljima čovječanstva.

Ali, kada pročitamo plodove dvadesetgodišnjeg književnog rada Aldousa Huxleya, njegove putopise, romane, eseje, liriku, novele ili najkarakterističnije njegove radove, jedan njegov esej, jedan roman, jednu knjigu lirike, pa makar i jedan esej o samom Huxleyu, kao što je esej *dra Josipa Torbarine* u ovogodišnjem Kolu, onda ćemo vidjeti, da Aldous Huxley i nema pravo i da njegova misao o traženju istine i ljudima, koji se bave tim poslom, ne možemo generalizirati. Jer Aldous Huxley vlastitim primjerom najbolje dokazuje, da i među onima koji traže istinu ima plemenitih ljudi i taj posao nije svima razonoda, firma, zabava i trgovina, nego da traženje prave istine ostaje i nadalje najvišim ljudskim zadatkom, upravo idealom kulturnog čovječanstva. Čovjek, koji konstatira u svojim putopisima, da svi ljudi na kugli zemaljskoj cijene dobrotu, ljepotu, mudrost i znanje, koji u svojim novelama odlučno skida sve maske namještenog lirizma, da pokaže istinu, koji u svojim esejima kaže, da samo u nečovječnom svijetu može biti čovječnosti, a samo pored grijeha kreposti, koji u svojim romanima iznosi i ako ljude bez vjere, zanosa i oduševljenja, ali zato tvrdi, da moramo vidjeti čovjeka, ako ga želimo razumjeti, da mir dolazi putem oslobođenja, dakle bez slobode nema pravog mira, čovjek koji stavlja u usta jednom svojem junaku riječi: »Ja hoću Boga, hoću poeziju, hoću zbiljsku opasnost, slobodu, dobrotu, grijeh«, ne, takav čovjek se ne zabavlja radeći na polju istraživanja prave istine.

Esej dra Torbarine o Aldousu Huxleyu nesumnjivo je među najboljim prilozima ovogodišnjeg Kola, samo šteta što je do nas ime Aldousa Huxleya tako kasno doprlo[1]) i što su

[1]) Književno-naučni Zbornik. Uredili *B. Livadić* i *F. Jelačić*. Redovno izdanje Matice Hrvatske 1937.

[1]) O Huxleyevu »Kontrapunktu« održao sam naročito predavanje u zagrebačkom Pučkom sveučilištu još godine 1931. — Lj. M.

njegova djela teško pristupačna hrvatskoj publici, koja ne zna engleski jezik. Ali zaslužna Matica Hrvatska sprema prvi hrvatski prijevod Huxleyevih novela kao šestu knjigu svoje Suvremene knjižnice, pa će pojava te knjige značiti velik događaj u našem književnom svijetu.

Uvodni esej najboljeg hrvatskog političkog esejista *dra Vinka Kriškovića* »U poratnoj Evropi« ponovo dokazuje njegovu veliku spremu, zamjerno poznavanje stvari o kojima govori i što je najvažnije hvalevrijednu i danas tako rijetku objektivnost iu tretiranju najaktuelnijih problema današnjice kao što su komunizam, odnosno sovjetski boljševizam, talijanski fašizam i njemački nacional-socijalizam. Dr. Krišković prati razvoj marksizma u SSSR od 1918., pa sve do novijih dana. On iznosi razloge i prilike, koji su pogodovali ostvarenju marksizma u Rusiji i polako odstupanje boljševizma od načela njihova prvog učitelja Karla Marksa i to odstupanje ne potkrepljuje tolikim krvavim obračunavanjima sovjetskih vođa i zločinstvima GPUa, nego stvarnim dokazima, kako se sve više Staljinova Rusija udaljuje od osnovnih načela marksizma. S istim mirom iznosi dr. Krišković postanak fašizma i nacionalnog-socijalizma podvrgavajući ih stvarnoj kritici za razliku od marksističkih pisaca, koji samo viču na fašizam, a nikada ne iznose bit fašizma i ne podvrgavaju ga stvarnoj kritici, nego se zadovoljavaju ispraznim frazama i podmetanjem. Dr. Krišković stvarno kritizira komunizam, na djelu, a ne viče iz straha kao mnogi, koji se boje komunizma samo radi toga, što prijeti njihovim interesima. Ali dr. Krišković tako isto postupa i prema fašizmu, a ne kao neki strašljivi marksisti, koji vide u fašizmu najjačeg protivnika, boje ga se i od straha viču na nj, a u stvari ne poznaju ni njega, a često ni komunizma, osim ako ne ćemo smatrati temeljnim poznavanjem neke stereotipne fraze, kojih se i jedni i drugi strašljivci drže slijepo i uporno.

Među najbolje priloge ovogodišnjeg Kola moramo ubrojiti i članak *Alberta Halera* »Dva sociološka književna teoretika, Guyau i Plehanov«. U vrijeme kada pseudosocijalna literatura preplavljuje naša književna, ili još bolje knjižarska tržišta i kada marksisti svih sekta i struja pod svaku cijenu žele nametnuti ljudima njihov kriterij klasne isključivosti i u literaturi, pa prema tom lažnom i krivom kriteriju ocjenjivati vrijednost i nevrijednost književnih djela, dobro je došlo ova raspravica Alberta Halera. Jer mnogi zaključci marksističkih estetika i književnih teoretika, na čelu s Georgijem Plehanovom dovode do apsurda i ruše umjetničku književnost na niveau službinje jednog političkog pravca klasno svjesnih ljudi. Ispravno kaže Haler, a to mora biti jasno svakom čovjeku, da »čovjek osjeća, to jest nada se, ushićuje, ljubi, mrzi, pa tako osjeća, a ne jer hoće da tako osjeća prema programu nekog klasnog pravca«.

Interesantan je i pregledan članak odličnog poznavaoca filmske umjetnosti *dra Ljubomira Marakovića* »Umjetnost filma«, nesumnjivo najbolji članak svoje vrste kod nas, koji jasno govori, da film ne smije biti samo trgovački posao velikih kapitalista s jedne strane i zadovoljavanje očajnih krikova mase, koja traži zaborav, samo razonodu, i poput rimskog puka »Panem et circenses« s druge strane, nego da film mora biti čista i prava umjetnost, a ne unosni industrijski produkt.

Nikolaj Fedorov priopćuje dokumentarni članak »Putovi suvremene ruske književnosti 1917—1937.« Književnost, koja je dala najveće likove svjetske književnosti Fedora Dostojevskoga, Lava Tolstoja, Turgenjeva, Puškina, Černiševskog, Gogolja, Gončarova, Čehova i Gorkog, proživljuje danas tešku krizu i nema preduvjeta, da ide uporedo s drugim književnostima svijeta. Ruska emigrantska književnost nailazi u svome razvoju na gotovo nesavladive tehničke poteškoće, a osim toga su njeni predstavnici izgubili doticaj s maticom zemljom, s Rusijom, oni nemaju veze s ruskim narodom i ta književnost prestaje biti specifično ruska ili se iživljuje u velikoj čežnji za majčicom Rusijom. Sovjetska književnost ima sve preduvjete za prosperitet osim jednog najvažnijeg, a to je sloboda. Današnja sovjetska književnost mora biti na liniji, jedna vrsta vladinog propagandističnog organa i za tu književnost kaže Fedorov, da je »unatoč svih svemirskih tema u svojoj biti reakcionarna i provincijalna. Mrtvi fanatizam, suhi shematizam, stranačka ograničenost, koja ne dopušta gledati išta dobro izvan stranačkih programa i formula, slijepa tendencioznost, naivna ushićenost i čvrsta vjera u svoju odabranost (mesijanizam) to su karakteristične crte sovjetske književnosti«.

Ernest Bauer piše o slavenskim elementima u djelu »velikog germanskog pjesnika sa slavenskom dušom« Rainera Marije Rilkea s mnogo ljubavi i dobrim zapažanjima.

Značajan i vrijedan članak »Književni pojmovi Iliraca« donosi sveučilišni profesor *dr. Ante Barac*. Priznavajući dokumente marljivog i vrlo zaslužnog profesora starije hrvatske književnosti na hrvatskom sveučilištu dra Franje Fanceva o našem podrijetlu hrvatskog preporoda, dr. Barac iznosi zasluge Iliraca i na čisto literarnom polju priznavajući još u početku članka njihov nacionalni rad. Naši Ilirci stvorili su književni jezik, pravopis, odredili su hrvatskoj književnosti smjernice kroz jedno cijelo stoljeće, a osim toga oni su udarili temelje i hrvatskoj književnoj kritici.

Karakterističan je članak *Vladimira Jurčića*, »Književnici među sobom«, jer se baš g. Jurčić u svojim kritičkim pokušajima najmanje drži onih načela, koje je iznio ili prihvatio u ovom članku.

Bogati sadržaj ovogodišnjeg Kola upotpunjuju članci *dra Rudolfa Horvata* »Socijalni rad hrvatskih preporoditelja«, *dra Viktora Hoffillera* »Spomenici antikne kiparske umjetnosti u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu«, *Kasima Gujića* »Uloga Hrvata u hercegovačkom ustanku«, *dra Josipa Nagya*, »Pucić i Starčević o istočnom pitanju«, *Ante Petravića* »Matija Petar Katančić«, *dra Mirka Lomera* »O principu planske privrede« i *Mirka Breyera* »Povijest jedne dubrovačke Hrvatulje«.

Od pjesnika zastupani su *Ivo Kozarčanin, Antun Bonifačić, Miroslav Feldmann, Božo Lovrić, Vladimir Kovačić, Vjekoslav Majer, Paul Verlaine* u prijevodu *Milana Pavelića* i pjesnik »Ojađenog zvona« *Tin Ujević*.

Obilno su zastupani i najmlađi hrvatski pjesnici pjesmama *Vinka Nikolića, Ivice Mažnarića, Josipa Turzana, Stjepana Jakševca, Dinka Štambuka, Zvonka Kuhara, Ive Ladike* i *Ive Balentovića*.

Pripovijetka je kvantitativno najslabije zastupana, ali to ne znači nikakav nedostatak, jer je kvalitativno na visini. »Kotači« (Posljednje stranice dnevnika učenice Broz) *Novaka Simića* originalan su prinos našoj literaturi, ali su neke scene suviše knjiške i namještene. Originalan je i ličan, više pjesnik nego prozaist i *Dragutin Tadijanović* sa svojom kratkom pripovijesti, zapravo stranicom dnevnika »Riječi izgubljenog sina«. *Božo Lovrić* priopćuje pacifističku crticu »Nevini zločinac«, jetku, dobro zamišljenu i postavljenu, ali nedovoljno razrađenu. Pjesnik-bohem *Tin Ujević* piše svoje »Pjesničke proze«, stilski dotjerano, duhovito, pola pjesnički, pola esejistički, a ipak u prozi, nenametljivo i osjećajno, svojstveno jednom hrvatskom književniku kao što je samo Tin Ujević. *Vjekoslav Majer* daje izvadak iz druge knjige svojeg »Pepića u vremenu i prostoru«, koju će izdati Suvremena knjižnica Matice Hrvatske kao svoju petu knjigu. Ipak najbolji je prozni prilog nesumnjivo »Balada o djetetu« *Ive Kozarčanina*, najplodnijeg hrvatskog suvremenog pisca, kojemu ni velika i jedva shvatljiva plodnost ne smeta, da ostane na visini.

Ovogodišnje je »Hrvatsko Kolo« uspjelo u svakom pogledu. To je nesumnjivo najvrednija knjiga redovnih izdanja Matice Hrvatske, a po raznolikosti, obilnosti i vrijednosti sakupljene građe svakako među punim i povoljnim godištima Kola između osamnaest knjiga, koliko ih je do sada izdala naša Matica Hrvatska.

Umjetnički je opremio ovogodišnje Kolo *Vl. Kirin* reprodukcijom nekih slika iz Strossmayerove galerije i zagrebačkog Arheološkog muzeja. Šteta što nema originalnih i novih slika naših suvremenih umjetnika, kao što je to bilo ranijih godina.

Urednici *B. Livadić* i *F. Jelašić* uložili su u svoj teški i odgovorni posao mnogo truda i oni su ga obavili uspješno i na zadovoljstvo svih i na čast Matice Hrvatske.

Marko Čović

ČETVRTA KNJIGA SABRANIH DJELA A. G. MATOŠA

Nema diskusije, da je zamisao »Binoze — domaći pisci«, kad je odlučila izdavati sabrana djela A. G. Matoša, bila veoma dobra i sretna s dva glavna razloga: 1. što je on do danas u hrvatskoj književnosti jedan od najobrazovanijih književnika, obogativši uvelike našu književnu kritiku prilozima evropske vrijednosti i 2. što je on, uza sve svoje obilno

stvaranje, dosta nepoznat kasnijim generacijama.

Izdavanjem njegovih sabranih djela pružiti će se mogućnost i najmlađoj čitalačkoj generaciji, da upozna Matoša onakva, kakav je uistinu bio, za što su njegova djela, dakako, najbolja garancija.

Evropski obrazovan, talentiran, temperamentan s hrabrošću mitskih vitezova i dubokom umjetničkom intuicijom, borac za pravo i poštenje, najhrvatskiji od svih svojih suvremenika, književnik prave umjetničke kulture, čovjek rijetke erudicije za naše pojmove, milosrdni Samaritanac sa srcem, koje je najjače kucalo za ovu našu nesretnu Kroaciju, upravo frapantno podsjeća na Giovannija Papinija. Bez pretjerivanja može se reći, da je što se erudicije, oštrine i aktivnosti učešća u javnom životu Hrvatske svoga doba tiče, Matoš hrvatski Papini.

Čovjek, bohem, koji nije često imao ništa, za što bi se bilo vrijedno boriti, osim svetosti ideala, a videći bijednost ljudi oko sebe, koji vjerovahu jedino u Mamona i koji poštivahu jedinu umjetnost, koja je bila sintetizirana u metodi najbržeg sticanja materijalnih dobara, te koji govorahu s malograđanskim prijezirom o kazalištu kao o cirkusu s komedijašima, a o piscima kao o črčkaralima i propalim đacima, Matoš je oštrinom svoga pera kao buzdovanom udarao na svu trulost suvremenoga javnoga života. Kranjčević je dobro rekao: »Jer što je pero? Ono je vjesnik slobode, glasnik budućnosti u ustima sadašnjosti«. Takvo je, eto, bilo Matoševo pero. Bio je borac za pravo, čast i poštenje, svijetlo i istinu, a zato je bio i satirik, jer kako sam reče: »Humorist je tužni smijač, a satirik borac, koji se bori protiv mana i poroka«.

Četvrta knjiga A. G. Matoša[1]) »Naši ljudi i krajevi«, veoma je zanimljiva, jer u mnogočem nadopunja njegovu književničku fizionomiju. U njoj su sabrane crtice i putopisi (»Oko Lobora«, »Iz Samobora«, »Oko Rijeke«), rasprave (»Sintetična kritika«, »Narodna kultura«, »O modernosti«, »Književnost i književnici«, »Lijepa naša domovina«), kritike i polemički članci (Slikar Crnčić, Stevan Sremac, Žarko Jov. Ilijić, Srpski modernista, Jovan Skerlić, Lirika Pandurovića, Pjesme Drag. M. Domjanića, Nikola Faller, Djuro A. Deželić, U sjeni velikog imena), impresije (»O izgubljenom nosu«, »U žutoj kući«, »Hyperions Tod«, Župnik Pinterović«, »Pogibija Milana i Maksima Novakovića«).

Iako neki od ovih članaka imaju mnogo oznaka novinarskog pisanja po retku, ipak i u takvima ima odlomaka, koji znače pravu književnost i umjetnički rad. Oni nisu samo slike Matoševa vremena, nego pojave, koje su u mnogočem još i danas aktuelne. Matoš je imao mnogo smisla za umjetničku analizu, i zato on svaku stvar analizira do pojedinosti, da svakomu bude jasna, a tek onda, sintetizirajući njene glavne karakteristike (i apstrahirajući, dakako, laž od dobrih strana), daje svoj konačni sud ne štedeći ništa i nikoga, a poštivajući jedino načela objektivnosti i književnoga ukusa.

Naročito treba ovdje istaknuti izvrsnu analizu sitetične kritike, koje je pobornik u nas bio M. Marjanović. Matoš se kritički osvrće na Marjanovićevu knjigu »Iza Šenoe« i dokazuje njene nedostatke, koji nisu neznatni. Već odmah u početku Matoš duhovito opaža: »Ima bo kritičara, koji pišu loše priče i pripovjedača, autora nedonesenih kritika. I Milan Marjanović je na žalost u toj kategoriji. Kao romanopisac kultivira plitku kritiku, kao kritičar gaji plitki roman«. (Str. 143.).

Sjajni Matošev smisao za polemiku vidi se lijepo i u kritici Skerlićevih studija »Pisci i knjige« (Beograd, 1907.). Matoš karakterizira Jovana Skerlića kao svog antipoda, pa veli: »Mi smo na protivnim polovima. On je socijalist, ja sam nacionalist. On je — barem tako tvrdi — Jugoslovjen, ja sam Hrvat. On je realist, ja to nisam. On je profesor, ja sam bohem. On pripovijeda, ja se smijem. Ja ga ne mogu progutati. On me ženira. Ein Unmöglicher. Većina je ljudi kao zemlja, pa se moraju vrtjeti oko čega, pa ma to i ne bilo sunce. Skerlić je takav planet. Dogmatičan. Vjeruje u sebe, u čovjeka, u demokraciju, u progres, u novine i u pučka sveučilišta. *I danas je u demokratskim društvima (sic! op. pisca) najbolji način doći na vlast, biti proti njoj, doći do kapitala, biti antikapitalista«.* (Str. 101.)

---

[1]) Antun Gustav *Matoš*, Naši ljudi i krajevi, izd. Binoza — domaći pisci, Zagreb 1937.

Dalje ga Matoš opisuje: »Svršio je doktorat u inozemstvu. Ne u Parizu ili Berlinu. U Lozanu, u guvernantskom Lozanu. Njegova teza odlikuje se time, što ostade u Francuskoj nezapažena. Ne svršivši slavistike, proučavajući francusku književnost, on je danas izvanredni profesor srpske književnosti.« (Str. 102.)

Tokom polemike između Matoša i sebe, Skerlić je preko ljudi od veza uspio izgurati Matoša iz »Savremenika«. Matoš o tome piše: »Kratko vrijeme prije toga sastadoh na beogradskoj kaldrmi triumvirat: gg. Wiznera (Livadića), Skerlića i Wildera, i bi mi odmah jasno, da sam proskribiran. Nazarenče, ti si pobijedio! Zbog »nemoralnosti« sam izbačen iz lista, gdje vidim moralna lica gg. Lunačeka, Šurmina i Tresića — Tresića Pavičića. Ta moja borba s jugoslavenskim moralom i s demokratskim pravednicima imađaše i smiješnih momenata — i to ne samo u Zagrebu«. (Str. 103.)

I tako bi se moglo nastaviti s originalnim Matoševim citatima u nedogled. A mnogi je njegov citat postao aforističan, klasičan, dakle uvijek svjež i aktuelan, jer i sam reče: »Klasično je, što je uvijek moderno«.

Neshvaćen za života od mnogih svojih suvremenika, Matoš tek danas dolazi u pravu cijenu, jer današnje generacije, gledajući iz vremenske distancije na problem Matoša (jer Matoš je zaista problem), uočavaju sve njegove dobre i loše strane, ili možemo reći: njegovu duhovnu superiornost i veličinu. Zaista, on imađaše nesamo leksikonsko znanje, a uz to ukus i borbenost, nego i duha, mnogo duha, bistrine, esprita.

Danas možemo samo žaliti, duboko žaliti, što je uoči velikoga svjetskog klanja Matoš, bolestan i ojađen, morao zaklopiti umorne oči i što je njegovo čovječansko i hrvatsko toplo srce prestalo kucati za ovu našu nesretnu i lijepu hrvatsku grudu. Koliko bi nam on danas, u kaosu misli i naziranja, dobro došao, teško je dosta vidljivo istaknuti. Na kraju treba još upozoriti na njegovu kratku, ali lapidarno pisanu i oštro karakteriziranu raspravu u ovoj knjizi o »Narodnoj kulturi«, koja je i danas, i možda naročito danas, i te kako aktuelna i svježa. Ova knjiga njegovih članaka veoma dobro upotpunjuje njegovu književnu fizionomiju.

V. Peroš

ZWEIGOVA MARIJA STUART

Ono što je Jules Lemaître rekao za Georgea Ohneta može se reći »mutatis mutandis« za Stefana Zweiga. Bez sumnje nema nijednoga historika na svijetu koji mu ne zavida na prođi njegovih knjiga. Ali bez sumnje nema ni ikojega savjesnoga, ozbiljnoga, poštenoga poklonika te kraljice svih znanosti koji bi se usudio da stavi svoj potpis pod Zweigovu rabotu.

Jer ono što nam pruža Zweigova proza, pripada među najodvratnije što se uopće može zamisliti. Njegova knjiga o Mariji Stuartovoj pripada naime načinu prikazivanja događaja i psiholoških pojava, koji se ističe svojom niskom prostotom. Ništa ne odbija više nego ovaj navodno povjerljivi način prikazivanja prošlosti. Pisac se trudi da nam opipljivo dokaže, da za njega nema tajne. Umije da do najsitnije sitnice rekonstruira prizore, da označi gdje se u toj minuti nalazio gosp. A., gdje gosp. B., kakav mu je onda bio izraz lica, koje je pokrete pravio, dali je nebo bilo oblačno, dali su ili sunce ili mjesec bili na svom mjestu. Pojedinci se prikazuju što detaljnije, što plastičnije. Cijeli niz događaja dobiva svoju boju. Odista, to je zahvalan način prikazivanja prošlosti, jer pretpostavlja savršeno neznanje i, što je gore, savršenu neupućenost. To je bez sumnje najlakši način pisanja povijesti a ujedno i najgori. Jer što piscu treba, to je samo malen broj raštrkanih podataka, a već će onda mašta učiniti svoje da naniže boju za bojom. Što manje pisac ima na raspolaganje pojedinosti, to bolje po njega. Njegovo će opće znanje, ispunjeno najobičnijim predodžbama, već nabaviti pokućtvo za svoju historijsku gradnju. Dosta je, da govorimo stručno, da pisac »oživi svoj predmet«, da mu da »zgodan oblik«, oblik koji će privući čitaoce, to jest onu kategoriju ljudske niže prosječnosti, koja se odrekla prava da gleda događaje kroz leću svoje unutrašnje bitnosti.

Za one koji se nisu mogli prilagoditi novoj modi i koji su stoga uvjereni, da život nije roman, da su činjenice i onda na žalost nepotpune, kada su ih brižljivo pokupili i savjesno opisali trijezni i pošteni realisti, Zweigovo je pisanje povijesti pravi užas. Ovo na oko sigurno, u suštini prostački neotesano iskrivljivanje historijskih motiva i uzroka, ovo lakoumno igranje s najnježnijim duševnim pro-

blemima, ovo zlurado njuškanje za prostotama, ovo preudešavanje historijskih fakata na Prokrustovoj postelji svojega sramotnoga neznanja, sačinja najodurniji atentat na čitaočevu sposobnost prosuđivanja.

Nekoliko primjera neka nam posluži kao dokaz. Marija Stuart živjela je sredinom XVI. stoljeća i umrla je g. 1586. Njezin dvorac u Holyroodu ima na zidovima *gobeline*. Za gobeline u XVI. stoljeću zna Zweig još i drugi put, dvadeset strana kasnije. Elizabeta je u XVI. stoljeću igrala »*clavecin*«*!* Zweig navodi kao plemena u Škotskoj Gordon, Hamilton, *Arran*, Maitland. Ali plemena Maitland nema, to je samo geografsko ime. A Arran je najstariji sin glavara plemena Hamiltona. Marija Stuart nije po Zweigu znala engleski. Bez sumnje ga nije znala dobro i nije ga nikada naučila. Ali ga nije nikada posve zaboravila, jer je do šeste godine govorila više engleski, negoli francuski. Zweig hoće da Mariju Stuart prikaže lakoumnom. Ali poljubac što ga je dala na plesu Châtelardu sačinja sastavni dio *plesne figure*, a Knox koji je pribivao tom prizoru i koji će u puritanskom sljepilu rogoboriti protiv kraljice, nije na tom prizoru našao ništa zazorno.

Točno je da je Marija nosila crninu, kada se vjenčala s Darnleyjem, ali to ne znači žalost za prvim mužem, nego propis dvorske etikete. Kao francuska kraljica udovica je Marija bila dužna da nosi crninu.

Što se ide dalje, to su netočnosti teže. Da su lorenski vojvoda i lorenski kardinal dvije različite osobe, da su dva člana lorenske kuće bili kardinali, to je Stefan Zweig morao znati iz svjetske povijesti Webera i Baldamusa. Zweig je navodno obaviješten o pojedinostima bitke kod Carberry Hilla. Za njega su buntovnički lordovi krenuli na svojim konjima u boj. Jeli Zweig siguran, da su Škoti vojevali na konju, a ne pješke? Što tvrdi, da je Jakov I. kršten u Stirlingu a ne u Holyroodu, ne bi bio velik grijeh. Ali Zweig opisuje u potankosti sve promjene, koje su nastale u Holyroodu zbog toga krštenja. Za njega je Marija Stuart nosila škotski *kilt* i nije bila pokrivena nego do koljena. Čovjek bi mu morao dati savjet da pogleda bar u izdanju Reclamove Universal-biblioteke »*Trachtenkunde*«.

Roger *Chauviré*, koji je napisao kritiku Zweigova djela u »*Revue historique*« (T. CLXXX, str. 103—106) primijetio osim spomenutih još i dalje pojedinosti. Ali ništa ne odbija više od psiholoških motivacija, koje ne tumače apsolutno ništa. Slučaj poljupca sa Châtelardom nad kojim se nije zgražao puritanac Knox, zgranuo je i Zweiga i škotske lordove, koji su iz toga zaključili, da je bolje za Mariju da se vjenča. Ali su htjeli da od toga vjenčanja imaju političku korist. Hoćemo li pokazati svu naivnost njihovih političkih kombinacija, svu nevjerojatnost Zweigovih zračnih kula? Najužasnija je u svojoj očajnoj bijedi poredba Elizabete i Marije. O Elizabeti sudi već dosta strogo *Green*. Ni *Trevellyan* nije joj odviše sklon. U nekim engleskim časopisima uspoređena je Elizabeta, što se okrutnosti tiče, sa Staljinom. Zweigu je ona pravi rodoljub, odan javnim interesima, krotke ćudi. Čovjek koji sa takvom sigurnošću govori o Elizabetinoj politici, morao bi znati otkuda je dolazio poticaj za to, tko je zapravo vladao Engleskom, dali kraljica, dali njezini ministri. Jer to nije svejedno za historiju Marije Stuartove, da li znamo za držanje Cecila, Williama, Roberta. U pitanju borbe između katolicizma i anglikanizma ima Zweig svoje točno određeno aprioristično mišljenje. Riccio mu je papin agent, koji je imao ništa manje nego da provodi protureformaciju. A baš za Riccija kao agenta nije Rim ni znao a nisu znali ni njegovi suvremenici, osim danas Zweiga.

Gdje Zweig pokazuje upravo nevjerojatnu neupućenost, to je u pitanju pisama iz kutije. Ali, kada čitamo tekst njegov, nitko nije sigurniji od njega. Zweig zna gdje su se pisma skrila, tko ih je spalio (Marijin sin Jakov). *Lang*, koji je toliko o tome pisao, napisao je jasno i iscrpno o predmetu članak u Britanskoj Enciklopediji. Zar nije Zweig mogao pogledati barem to vrelo?

Ali čemu to? Čemu gubiti vremena? Čemu ispitivati kronologiju, jezične osebnosti, kritiku tekstova? Čemu se udupsti u pitanja, kada su i suđenja i predrasude tako priručni i poslušni? Kada protestantizam znači na cijeloj liniji napredak, katolicizam na cijeloj liniji nazadak, kada je glavna težnja i zadaća da se očisti jedno, a okalja drugo? No i Zweigovi čitaoci trebaju motivacije, mnogo uvjerljivije motivacije, nego što je Zweig u stanju da je pruži. Da nekako upotpuni taj manjak, ima Zweigu da posluži psihoanaliza, kako smo je naučili od profesora Sigmunda Freuda. Ta će psihoanaliza biti u stanju za Zweiga, a kako on misli, i za nas da nadoknadi sve nedostatke historičkog znanja. Čemu tražiti skrovitu istinu Marijinih djela, kada smo tako dobro obaviješteni o »tajnom žaru njezine krvi«, o njezinoj odluci »da raspolaže svojim tijelom«, da »sluša kategorički imperativ svoje čulnosti«, i »sve unutrašnje volje«? Otkuda onda, kada stvari stoje tako, da su pisma iz kutije krivotvorena? Ta, Freud odlučuje da nisu. — Otkuda da ispitujemo, jeli zbilja Bothwell zloupotrijebio Marijino povjerenje? Jeli on zbilja izvršio prema njoj nasilje? Da je Buchanan više nego sumnjiv svjedok, što to mari? Freud je tu koji raspršuje sve sumnje — Marija je stoga Bothwellova ropkinja koja je dala ubiti Darnleya, jer nije mogla da odoli svome gospodaru. Njezina prepiska ne može stoga biti krivotvorena, njezina je krivica u Darnleyevu ubojstvu dokazana.

Ne, Aleksandar Dumas koji je pisao historijske romane i tvrdio je da piše romane, ne zaslužuje, da gledamo na njega s visine jer, opisivao on Firencu iz vremena renesanse, Francusku iz vremena Ljudevita XIII. i Richelieua i Škotsku Marije Stuartove, jedno mu se mora priznati: da je imao zdrave intuicije i da je pokatkada pogađao u živo. Dumas je barem priznavao, da piše romane. Ali Zweig tvrdi da piše biografiju, biografiju Marije Stuartove čiji glavni, isključivi predmet sastoji u njuškanju za njezinim tjelesnim doživljajima. Da je Marija bila političarka, da je imala svoje težnje, da je svoju igru provodila konsekventno, u zatvorenom stilu, da je toj političkoj igri žrtvovala svoju sreću, svoj mir, svoju slobodu, svoj život, da je hazardirala i izgubila, da je izgubila kao hladnokrvan borac... to sve Zweig ne zna ili zna na svoj način. To jest, pozna je tako točno, detaljno i reljefno, da se to znanje poklapa upravo s najodvratnijim, najbezobraznijim, bahatim, nametljivim neznanjem.

Publiku treba dizati na viši stupanj rasuđivanja i gledanja, a ne da se povlači po blatu moralne kaljuže i neodređenosti neznanja.[1])

A. Dabinović

PROBLEMI I DISKUSIJE

GOSPODIN S DALEKOZOROM

S g. S. Šimićem imao bih jedan stari obračun: još od onda, kada je 1933. (»Copyright by »Slobodni Spisi«, Zagreb«), pišući o Krležinoj kritici, da istakne svoj »tajanstveni dalekozor i dalekosluh« smatrao potrebnim da izvrgne ruglu moj sud o Krležinim dramama. Tvrdeći da on sam daje »podrobnu i pomnu analizu« kada piše o g. Krleži, g. Šimić, dakako, da pobije moje mišljenje, nije donio nikakva protudokaza osim djetinjasto-bahate ironije i ignorancije. Misleći uvijek na ličnost a ne na stvar, g. Šimić govori o »čudotvorcima« i »katehetima« znajući da će tako na ciničin način dirnuti u moje katoličko vjerovanje, umjesto da donese »potrebnu i pomnu analizu« i u ovom slučaju. Sav je njegov dokaz naprosto ovaj: »Nitko nije u stanju, pa ni profesor sa katedre u gimnazijskom razredu, da vidi preko svih daljina, kroz sve noći i kroz zidove kazališnih zgrada u Evropi, dramske predstave na evropskim pozornicama, pa da bi što o njima mogao zaključiti.« Da je govora o ikakvoj drugoj grani književnog stvaranja, moglo bi se raspravljati, ali dakako bez »profesora sa katedre« — jer to nema nikakva posla sa samom stvari, nego je samo svjedodžba neozbiljnosti i ograničenosti stava g. Šimića — i bez nekih bombastičnih komplikacija s »daljinama« i »zidovima kazališnih zgrada.« Ali ovdje se g. Šimić uhvatio baš za stvar o kojoj, očito, nema ni pojma. Nijedna druga grana književnosti nije podvrgnuta tako minucioznoj kontroli, radi tolikih profesionalnih interesa koji se o nju vežu: opstanak kazališta i njihovih umjetničkih ili financijskih pretenzija (već prema karakteru kazališta), autorsko pravo za

[1]) Kada je, pred dvije godine, naš suradnik, pisac ovoga prikaza, iznio ovdje odužu kritičku studiju o autentičnosti »pisama iz kutije« Marije Stuart, učinilo se nekima od naših čitalaca da je takva studija preopširna i suviše specijalna za naš list. Sada mogu vidjeti kako je osjetljiva stvar, osuditi djelo jednoga od najpopularnijih suvremenih pisaca, a kako naš suradnik ima pravo da o tom govori s autoritetom i stručnjačkom kompetencijom, pošto je prije toga pokazao precizno i detaljno, kritički obrazloženo poznavanje predmeta. — Op. ur.

originalne izvedbe i za prijevode, t. j. pristojbe koje se moraju na vlas točno isplaćivati vlasnicima toga prava; uspjesi glumaca, njihove lične i umjetničke ambicije, stvaralački rad režisera i utakmica bezbrojnih poduzeća za reproduktivnu tehniku koja opskrbljuju scenskim slikama, portretima glumaca, pisaca i dr. čitavu svjetsku štampu: sve to znači upravo neviđeno razgranan i do kraja usavršen aparat, po kojemu svatko tko se zanima, bez muke i tako rekavši u jednom trenu može imati sve potrebne informacije. Čak i kod nas, gdje dnevni listovi redovno književni život i uopće kulturni rad prate većinom nepotpuno i površno, svaki od njih ima kazališnu rubriku i donosi izvještaj o svakoj premijeri. Većina jačih kazališta izdaje svoje informativne ili reklamne listove; svi ti listovi, da budu što puniji i zanimiljiviji, ekscerpiraju listove drugih kazališta, a svaka kulturnija zemlja ima povrh toga još svoj, često raskošno opremljen, list za kazališni život i za probleme scenske kulture uopće. Sva kazališta izašilju svoje ljude u inozemstvo u lov na najbolje novitete, jer svako od njih treba da bude na visini aktuelnih krupnih uspjeha u velikim kazalištima svijeta. Agenture za autorsko pravo neumorno istražuju svaki slučaj gdje mogu posredovati, jer ih pri tom zapada odnosna zarada, a one se opet brinu i za »plasiranje« noviteta za koje znaju da su drugdje uspjeli. Poslovičan je upravo onaj slučaj gdje je pok. Ogrizoviću isplaćen honorar od nekoliko kruna za predstavu njegove »Hasanaginice« u nekom gnijezdu Njemačke o kojemu u svom životu prije nikad nije bio ni čuo. A drugi je poučan slučaj onaj, kako se, kad se radilo da g. Preradović ml. dobije Demetrovu nagradu za svoj komad »Razumijemo li se«, u Zagrebu našlo ljudi koji su čak iskopali i ono što je, u formi interviewa, autor bio saopćio o sebi i giessenskom(!) kazališnom listu. Hoće se, dakle krupne insolencije ili ignorancije svega što se odnosi na kazališni život, kada netko, pored toliko savršene informativne aparature, govori o nekakvim »daljinama« i »zidovima« za koje, očito samo njemu, treba nekog »tajanstvenog« »dalekosluha« i »dalekozora«. Kada bih ja tako »tajanstveno« pisao o tako »tajanstvenim« stvarima, g. Šimić bi odmah u tom tražio »katehete« i »čudesa«, smatrajući sebe pri tom najkompetentnijim i najpametnijim čovjekom na svijetu. Jer evo kako je isti taj g. Šimić, snabdjeven dakako »tajanstvenim dalekozorom«, sam pisao u drugoj prilici: »*Karl Kraus,* to jest *najveći umjetnik njemačkog jezika* i književnički karakter, *kakvom nema premca u historiji literature,* dolazi u Zagreb...« »U Zagrebu će se dogoditi umjetnički događaj kakav se dogodio *u malo evropskih gradova*« (»Obzor« od 9. siječnja 1934.) Mjesta koja su gledana kroz »tajanstveni dalekozor« Šimićeva duha podvukao sam dakako ja, ali nakon toga mislim da za pametne ljude nije potrebno dodavati ni riječi.

Pustio sam da u ovom listu o »Dalekozoru duha« govori drugi, štaviše ja sam ga za to i zamolio, da se ne misli da je moj stav prema čitavom radu g. Šimića diktiran ličnim momentima. Ako ovdje sa svoje strane govorim samo o onom što se tiče mene u toj knjizi, ne činim to da polemiziram s nemogućim tvrdnjama koje su toliko zlonamjerno »duhovite«, da ih ne treba ni pobijati. G. Šimić najbolje je kvalificirao taj svoj rad kada ga je prvotno štampao u — Matošićevoj »Danici«, svakako organu visokih literarnih kvaliteta. Iako su obje verzije kao sastavci u koječem različite, one su u biti identične, a kako je stil i način pisanja g. Šimića tako jasan i gladak, to mu je ondje slagar bio temeljito izmiješao retke, te se nitko živ nije mogao u tom snaći. Što me navodi da o svemu tome ovdje pišem jest to, da je »Dalekozor duha« izišao u izdanju Društva Hrvatskih Književnika, koje bi imalo biti ozbiljan književni forum i koje je od svoga osnutka uzimalo u svoj program i zaštitu profesionalnih interesa književnika. Ja ne tražim ni od koga da brani moje »interese« kao pisca, jer ih najbolje mogu braniti sam, ali se pitam kako se slaže s prestižem takva »profesionalnog foruma«, da se u njegovim izdanjima netko razmeće bljutavim i uvredljivim impertinencijama, a da sve to ljudi uzmu ozbiljno kao interes književnosti i književnika. Kao što je g. Šimić pišući o g. Krleži, smatrao opravdanim da se uz put naruga i mom vjerovanju i mom zvanju profesora gimnazije, tako i ovdje naziva svoj »članak« naslovom »Kritika i doktor«, kao da sam ja sve te naslove nekomu oteo ili ukrao, ili kao da je sramota to što sam u svom životu krvavo nastojao da svoju egzistenciju izgradim poštenim radom i pravilno stečenim kvalifikacijama. Zaista se samo kod nas može dogoditi da u Društvu Hrvatskih

Književnika i u njegovu odboru sjede ljudi koji imaju isto takve naslove i ne osjećaju da ovakve infantilno ironiziranje pada i na njih i na čitavu razinu našega javnog života. Jer da su meni te naslove — kojima se ja uostalom nikada ne služim potpisujući svoj literarni rad — dali neke budale i idioti, onda bi to bilo smiješno i nedostojno. Ali ovako, čitava ta stvar ne znači drugo nego barbarsku podivljalost manira koja baca vrlo mračnu sjenu na to, koliko se kod nas vodi računa o dostojanstvu književnosti i o bilo čijem ugledu. Ako g. Šimić, da me »uništi«, ističe kako već dvadesetipet godina radim na književnom polju, onda zaista pljuje na hrvatsku književnost onaj koji ne zna koliko to znači napora, žrtava i pregaranja. Sve to, dakako, g. Šimiću ne znači ništa; njemu je glavna zasluga, da je on sa dvadesetipet godina »pametniji« od mene. Sutra može DHK štampati knjigu kakva petnaestgodišnjeg đačića koji će se smatrati genijem nad genijima, zato što mu je tek petnaest godina. Jer je g. Šimiću dvadesetipet godina (bilo, kada je pisao svoj pamflet), bilo mu je mnogo toga nepoznato što znaju ljudi koji su stariji od njega, pa zato ne ću uopće da se upuštam u razlaganje onih mojih tvrdnja, koje on pobija zato što ih uopće ne razumije. Životno se iskustvu ne plaća uzalud tako skupo; ono čini naše tvrdnje opreznijim i suzdržljivijim, naročito kad se radi o definicijama rada kojim se i sami bavimo. To ću, koliko se tiče merituma same stvari, razložiti drugom prilikom, kad se ne bude radilo u isti mah o prepotentnim izjavama samosvijesnih veličina. Jer g. Šimić, dvadesetipetgodišnji genij, pišući pod okriljem DHK, toliko je književnički svijestan i uljudan, te želi meni da mi »Bog prosvijetli pamet«. Neka se prvom prilikom izvoli prošetati u Vrapče, pa će čuti da je karakteristika tamošnjih pacijenata, da redovno sebe smatraju pametnima, umnima, a normalne posjetnike ludima.

Napokon, bit će dobro da ovdje dodam jedan dokumenat koji pokazuje koliko g. Šimić može suditi o tom tko je »najveći umjetnik njemačkog jezika.« To je njegov prijevod Rilkeove pjesme »*Herbsttag*« koji je izišao u Hrvatskoj Reviji X. (1937.) br. 7, str. 345, a glasi ovako:

JESENJI DAN

Već je vrijeme Bože, i čeznuće.
Ljeto bješe i dugo i vruće;
Baci sjenu na sunčane ure
i kroz polja nek vjetrovi jure.

Nek sazori, reci okasnilom voću;
I daj da su još dva dana topli, južni,
oni su mu za vrsnoću nužni;
I u vino ulij posljednju slatkoću.

Tko sad kuće nema, imati je ne će;
Tko samoću sada trpi, još će veće;
i bdjeti će, čitati, duga pisma pisati
i nemiran po aleji će da šeće,
kad se lišće stane u zrak dizati.

Ta pjesma, jedna od Rilkeovih najljepših, glasi u originalu ovako:

HERBSTTAG

Herr: es ist Zeit. Der Sommer war sehr gross.
Leg deinen Schatten auf die Sonnenuhren,
und auf den Fluren lass die Winde los.

Befiehl den letzten Früchten voll zu sein;
Gib ihnen noch zwei südlichere Tage,
dränge sie zur Vollendung hin und jage
die letzte Süsse in den schweren Wein.

Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr.
Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben,
wird wachen, lesen, lange Briefe schreiben
und wird in den Alleeen hin und her
unruhig wandern, wenn die Blätter treiben.

A sad tražite u gornjem prijevodu — Rilkea!

Ljubomir Maraković

MOZAIK

TRIUMFALNI ODLAZAK SSSR

»Odlazak iz Barcelone bez bubnjeva i talambasa GPU-a i njegova glavnog štaba, njegovih agenata i njegove prtljage, tipičan je za sovjetski način postupanja: nikad se ne tuče, pušta se da se tuku drugi; ne izlažeš svoju kožu, nego kožu drugih; ne pališ sam požara, nego je dosta da dobaviš upaljače ili novac koji će služiti za dobavu upaljača; ne plaćaš svojom osobom, nego samo svojim savjetima. A onda, kad stvar pođe po zlu, kad se približe oružnici, kad stane ponestajati električne struje, kad kruh postane rijedak, kad nesretna zemlja koju si uzbunio nema više ništa nego živo meso te je izrešetana poput cjediljke, onda se povučeš u najljepšem redu sa svojim emisarima, letacima i fondovima. Ide se na posao u koju drugu zemlju. Ili pođeš u Ženevu, maskiran kao član Društva Naroda, da tamo govoriš o pravu o ugovorima i o sigurnosti. Nikad, u povijesti modernog svijeta, nije se vidio sramotniji kukavičluk, nikad se nije vidjela ciničnija pakost. Ali odvratnost ima svoje granice, a SSSR sa svojom GPU počinje da im se dodiruje dna. Nije više daleko dan kada će se civilizovana Evropa odlučiti da iziđe iz te krvave baruštine.« (Le Matin, 14. travnja 1938.)

U ŠPANIJI

Prije napuštanja Leride, »vladinovci« su strijeljali biskupa. Kad su ga izveli pred streljača, Mgr. Silvio Ruiz je stajao uspravno, uzdignute glave. Nije mogao dignuti ruke, jer su bile sramotno svezane. Ali dušu, koja je ostala slobodna i mirna, izdahnuo je riječima: »Benedicat vos... Molim Boga da vam oprosti«. Milicioner je zapovjedio da se opali. Biskup je pao mrtav.

ZNAČAJNA BILANCA PUČKE FRONTE

»Kad se sve zbroji, oba ministarska kabineta koje smo imali pod upravom socijalista, dovode do ovih konstatacija:

1. Tek što se pojavi socijalizam, novac iščezne. Marksistički šefovi koji su znameniti izbušači mozgova, ujedno su i vanredni ispražnjivači blagajna. I tako, tek što se pojave na prilazima vlasti, već novac zaprepašten bježi. (Instinktivno, kaošto pješak odskoči u grabu kad vidi gdje se približava auto;

2. Tek što socijalizam stane zapovijedati, rad se zaustavi. Bilo je dosta da g. Léon Blum prihvati volant francuske mašine, pa da sve točkove obuzme paraliza. Bilo je dosta da on ispusti volant, i svi se točkovi počeše iznova kretati. Željeli bismo, u zagradi, zrati koliko je nedavna obustava posla stajala milijuna, ne kapitala nego zarade. Koliko je nadnica propalo? I, kad radnik ne primi svoje zarade, dali se tim njegova kupovna mogućnost povećava?

3. Tek što se socijalizam zapali, parlamentarizam se utrne. Punomoći koje je zatražio posljednji socijalistički kabinet bili bi mu dopustili da izmijeni čitav financijsk, ekonomsk, socijalni sustav Francuske, a da izabrani predstavnici naroda ne bi mogli reći ni riječi Vlasništvo, kredit, rad, porezi, novac — sve bi bilo ispremiješano, a da zastupnici naroda ne bi mogli ni pisnuti. To se naziva, kako se čini, demokratskim režimom«. (Le Matin, 15. travnja 1938.)

Izdaje »Kolo Hrvatskih Književnika« u Zagrebu. — Uređuje i izdaje za »Kolo Hrvatskih Književnika«: Dr. Ljubomir Maraković, Zagreb, Gajeva ul. 36. — Upravu vodi: Prof. Bogdan Babić, Zagreb, Gregorijančeva 36/I. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

r o v a, B. K l a r i ć a, T. S m e r d e l a i dr., zatim novu novelu g. Z. R e m e t e, te neke manje radove, a za budućnost obećali su nam suradnju i ostali naši redovni suradnici. I ovom prilikom, naglašujući dvadesetipetgodišnjicu »Hrvatske Prosvjete«, molimo sve njezine vjerne suradnike da uznastoje dati listu u ovom godištu što potpuniji i što reprezentativniji karakter.

Kako smo javili na kraju prošloga godišta, u ovoj će godini izići pet dvobrojeva »Hrvatske Prosvjete«, a dali će svaki od njih moći obuhvatati šest štampanih araka kao ovaj, to će ovisiti o tom, na kakav će odaziv i potporu list naići u ovom godištu. Zar ne bi bilo i pravo i dostojno da se štaviše posljednji broj ove godine izda kao spomenica na ilustrativnom papiru, sa slikama suradnika i drugim historijskim uspomenama? No na to bi se smjelo pomišljati samo onda, ako bi najprije svi prijatelji lista prionuli oko toga da mu nađu novih pretplatnika, jer bez toga uopće ne može postojati, a zatim, kada bi imućniji od njih (ili oni koji imaju dodira s imućnijim krugovima) našli osnovnu svotu za fond dvadesetipetgodišnjice »Hrvatske Prosvjete«. Zar bi to zaista bilo nemoguće? Zar list koji je uz najteže žrtve tako savjesno ispunjao sve obveze prema svojim pretplatnicima, nije zaslužio takve pažnje? Prepuštamo u tom riječ Vašoj inicijativi, ali se pouzdano nadamo da ova naša misao ne će ostati bez odziva.

Međutim molimo svu gg. pretplatnike da bezodvlačno namire eventualnu zaostalu pretplatu, a i da učine svoju dužnost za ovo godište. Mi bismo željeli da list izlazi bez zapinjanja, ali to će biti moguće samo onda, ako bude dovoljno financijski snabdjeven.

UREDNIŠTVO

BIBLIOGRAFIJA

Društvo Sv. Jeronima izdalo je u vrlo ukusnoj opremi, s ilustracijama g. Gabrijela Jurkića, u knjižnici Dobrih Romana, novi roman naše suradnice gđe. Štefe J u r k i ć e v e: Plašt maloga Križara, dok je u Suvremenoj knjižnici »Matice Hrvatske« izišao drugi svezak romana gđice Side K o š u t i ć e v e: S naših njiva, Magle, kao drugi dio romanskog triptiha.

Društvo Sv. Jeronima vrlo je zadužilo čitalačku publiku malim džepnim izdanjem »Male Biblije« dra M. L a c h a, i prijevoda Novog Zavjeta dra Fr. Z a g o d e, u novom izdanju. Obje su knjižice opremljene umjetničkim ilustracijama i štampane vrlo čitljivo i ukusno.

Pododbor »Matice Hrvatske« u Zagrebu izdao je u siječnju o. g. dvanaest knjiga mlade hrvatske lirike, kao rekordan izdavački pothvat. Svih dvanaest knjiga, solidno i lijepo opremljenih, stoji 400 Din. Knjige su ove: 1. Dragutin Tadijanović: Pepeo srca. — 2. Olinko Delorko: Rastužena Euterpa. — 3. Mate Balota: Istarske pisme. — 4. Slavko Batušić: 23 pjesme. — 5. Anton Bonifačić: Pjesme. — 6. Dobriša Cesarić: Spašena svijetla. — 7. Vladimir Kovačić: Otrovano proljeće. — 8. Ivo Kozarčanin: Mrtve oči. — 9. Vjekoslav Majer: Svirač i svijet. — 10. Anton Nizeteo: Uspavanka vremenu. — 11. Luka Perković: Drugovanje s tišinom. — 12. Vlado Vlaisavljević: Kruha i srca.

HRVATSKA PROSVJETA

IZLAZI MJESEČNO OSIM U SRPNJU I KOLOVOZU. — LIST IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA". — GODIŠNJA PRETPLATA DIN 100·—; ZA ĐAKE DIN 60·—. — ZA INOZEMSTVO DIN 120·—. ĐAČKA DRUŠTVA IMAJU ĐAČKU CIJENU KAD NARUČE PET PRIMJERAKA. — BROJ ČEKOVNOG RAČUNA 3372

Jesam li izvršio

svoju dužnost

i poslao pretplatu?

Uredništvo ovoga broja zaključeno je 10. travnja 1938.

NARUDŽBE, NOVCI I REKLAMACIJE ŠALJU SE UPRAVI „HRVATSKE PROSVJETE" (PROF. BOGDAN BABIĆ), ZAGREB, GREGORIJANČEVA 36. I. — RUKOPISI I SVI LISTOVI ZA UREDNIŠTVO ŠALJU SE NA ADRESU: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ (UREDNIŠTVO „HRVATSKE PROSVJETE") ZAGREB, GAJEVA ULICA 36.